EFEKTIVNOST ROZVOJE – HLEDÁNÍ NOVÝCH CEST

Český příspěvek ke globálnímu procesu organizací občanské společnosti

ČESKÁ REPUBLIKA POMÁHÁ

FORS
České fórum pro rozvojovou spolupráci
Czech Forum for Development Co-operation

České fórum pro rozvojovou spolupráci – FoRS je platformou českých nevládních neziskových organizací (NNO) a dalších neziskových subjektů, které se zabývají rozvojovou spoluprací, rozvojovým vzděláváním a humanitární pomocí. Platforma FoRS byla založena patnácti NNO v roce 2002. **V roce 2009 zastupuje již více než čtyřicet organizací** – mezi nimi jsou NNO, nadace, mezinárodní organizace, univerzity a jiné akademické instituce a další.

Vizí platformy FoRS je odstranění extrémní chudoby, environmentálně udržitelný a sociálně spravedlivý rozvoj, naplňování lidských práv a nenásilné řešení konfliktů. Činnost platformy FoRS dlouhodobě směřuje k naplnění jejího poslání – společně zvyšovat efektivnost, kvalitu a objem české zahraniční rozvojové spolupráce a humanitární pomoci, posilovat pozitivní dopady činnosti českých rozvojových a humanitárních organizací a institucí v ČR i zahraničí. Hlavním úkolem platformy FoRS je zastupování společných zájmů členů a posilování spolupráce a vztahů mezi nevládními organizacemi relevantními státními a mezinárodními institucemi v ČR i EU.

FoRS je jedním ze zakládajících členů Evropské konfederace NNO pro humanitární pomoc a rozvoj CONCORD. CONCORD je zastřešujícím sdružením národních platforem a sítí NNO ze zemí EU, jež dohromady zastupují více než 1600 NNO. Prostřednictvím CONCORD se FoRS zapojuje do ovlivňování politik rozvojové spolupráce i na úrovni EU.

VYDAVATEL:
České fórum pro rozvojovou spolupráci – FoRS
Bělehradská 92, 120 00 Praha 2
tel: +420 222 522 480
web: www.fors.cz

EDITOR:
Daniel Svoboda, Development Worldwide

GRAFICKÉ ZPRACOVÁNÍ:
Jaroslava Dejmková I Idealab

TISK:
Carter reproplus

PŘEKLAD ANGLICKÝCH TEXTŮ:
Michal Markoš
(Rozvoj pro všechny, Gender a rozvoj)

ORGANIZACE ZAPOJENÉ DO PŘÍPRAVY PUBLIKACE:
ADRA, o.s.
Centrum ProEquality při Otevřené společnosti, o.p.s.
Česká zemědělská univerzita v Praze
České fórum pro rozvojovou spolupráci – FoRS
Člověk v tísni, o.p.s.
Development Worldwide, o.s.
EDUCON, o.s.
Ekumenická akademie Praha, o.s.
Eurosolar.cz, o.s.
HelpAge International
Charita Česká republika
Multikulturní centrum Praha
Pražský institut pro globální politiku - Glopolis o.p.s.
PROTE, s.r.o.
Sue Ryder Foundation in Malawi
Sue Ryder International CZ, o.p.s.
WASTECH a.s.
Život 90, o.s.

FOTOGRAFIE:
archivy organizací a autorů textů

Všechny texty nebo jejich části lze v původním znění šířit pro potřeby rozvojového vzdělávání a osvěty. Pro specifická využití jednotlivých textů nebo jejich částí doporučujeme požádat o souhlas jednotlivé autory ve smyslu autorského zákona č. 121/2000 Sb.

© červen 2009

ISBN 978-80-904395-0-4

Tato publikace byla vydána díky podpoře Evropské unie a Ministerstva zahraničních věcí České republiky. Obsah této publikace je odpovědností autorů a nemusí vyjadřovat stanovisko Evropské unie či Ministerstva zahraničních věcí České republiky, ani nezakládá odpovědnost z jejich strany.

Efektivnost rozvoje – hledání nových cest

Český příspěvek ke globálnímu procesu organizací občanské společnosti

Obsah

Jana Krczmářová, Marie Zázvorková: Úvodní slovo ... 3

Jiří Silný: Základní aspekty multinárodní a multikulturní spolupráce ... 5

Udržitelné technologie

A) Koncepční dokument pracovní skupiny pro udržitelné technologie „Udržitelné technologie a lokální energetika“ ... 11

B) Tomáš Tožička, Martina Mandová: Elektrifikace odlehlých oblastí Zambie ... 14

C) Katuše Kubíková: Elektřina ze Slunce, voda pro pití i závlahu ... 16

D) Katuše Kubíková: Příběh jednoho ostrova ... 19

E) Jana Mazancová, Jiří Hejkrlík: Udržitelné technologie v zemědělství – zkušenosti z provincie Bié, Angola ... 21

F) Josef Miklík: Zlepšení kvality pitné a závlahové vody v oblasti Aralského moře ... 24

Migrace a rozvoj

A) Tereza Rejšková: Proč remitence? Rozvojový potenciál remitencí a role neziskových organizací ... 31

B) Robert Stojanov: Rozvojový potenciál remitencí – stručná konceptualizace problematiky ... 34

C) Pavlína Šolcová: Co víme o remitencích posílaných z ČR: Dosavadní a plánové výzkumy ... 39

D) Blanka Tollarová, Tereza Rejšková: Posílání remitencí z ČR do zemí původu: Zpráva z výzkumné sondy ... 46

Rozvoj pro všechny

A) Kibble Ngalauka: Rozvojové projekty Nadace Sue Ryder v Malawi ... 58

B) Kamala Truelove, Alice Livingstone: Zahrnutí starších lidí do rozvojových aktivit ... 68

Zemědělství a rozvoj venkova

Jan Černík, Martin Váně: Principy efektivnosti pomoci v praxi: Gruzie a Indonésie ... 74

Gender a rozvoj

Míla Lukášová: Gender a efektivnost rozvoje v českém kontextu ... 98

Dobré vládnutí

Veronika Divišová: Proč je dobré vládnutí a demokratický dialog důležité pro rozvoj ... 112

Shrnutí případových studií

Daniel Svoboda: Efektivnost rozvoje – hledání nových cest ... 116

Úvod

Organizace občanské společnosti jsou důležitými aktéry v rozvojové spolupráci. Jejich síla spočívá v rozličných funkcích, které vykonávají. Realizují vzdělávací, osvětové a rozvojové projekty, hrají podstatnou roli při ovlivňování vládních politik a při prosazování lidských práv a dobré správy věcí veřejných, přinášejí významné zdroje od nestátních dárců i veřejnosti. Rozvojové výsledky organizací občanské společnosti však závisejí nejen na jejich vlastních schopnostech, ale také na podmínkách prostředí, ve kterých působí.

V roce 2005 podepsali institucionální dárci a vlády Pařížskou deklaraci o účinnosti pomoci. Organizace občanské společnosti nebyly přizvány k její přípravě, ale zahájily souběžný proces s cílem definovat vlastní principy rozvojové efektivnosti. Taková reflexe by měla podpořit globální partnerství mezi organizacemi občanské společnosti a dalšími aktéry a posílit zapojení organizací občanské společnosti do tvorby i prosazování politik boje proti chudobě. Proces rozvojové efektivnosti doplňuje úsilí vlád a donorů, jde však mnohem dále za principy „technicky lepší pomoci“ Pařížské deklarace. Otevírá novou dimenzi vlastní odpovědnosti organizací občanské společnosti za dopady rozvojové spolupráce. Tento proces pod názvem „Open Forum for CSO Development Effectiveness“ (www.cso-effectiveness.org) je postaven na základech otevřeného dialogu a spolupráce všech zainteresovaných stran.

Nevládní neziskové organizace sdružené v Českém fóru pro rozvojovou spolupráci – FoRS si právě z těchto důvodů za své společné téma během českého předsednictví v Radě Evropské unie v první polovině roku 2009 zvolily **efektivnost rozvoje**. V rámci společných aktivit a diskusí se zamýšlely nad faktory efektivnosti v kontextu vlastních projektů a nad úlohou organizací občanské společnosti v rozvojové spolupráci. Výsledkem je tato publikace, která do zmíněného globálního procesu přináší pohled a zkušenost z partnerských zemí i České republiky – země, která ještě před několika lety byla sama příjemcem pomoci. Věříme, že naše společná iniciativa bude začátkem cesty směřující k posílení role občanských organizací při přípravě a realizaci rozvojových programů, a zejména k dosažení pozitivních změn v rozvojových a transformujících se zemích.

Děkujeme autorům všech příspěvků a jejich organizacím, spolupracovníkům v České republice i ve vzdálených místech Afriky a Asie. Bez jejich otevřeného přístupu při sdílení vlastní zkušenosti by tato publikace nevznikla. Velký dík patří Danielu Svobodovi z české organizace Development Worldwide za neutuchající energii, se kterou přistoupil ke koordinaci procesu identifikace principů rozvojové efektivnosti v rámci FoRS a k editaci jeho výsledků v podobě následujících textů.

Jana Krczmářová, Marie Zázvorková
Sekretariát platformy FoRS

Pan Nzeredi Lekerebuga a jeho pravnučka Marian, Uganda – příběh viz text str. 70

Základní aspekty multinárodní a multikulturní spolupráce

Jiří Silný | Ekumenická akademie

1. Lidé a kontext

Při realizaci projektu nejde jen o technická řešení ale také o celou řadu personálních a sociálních interakcí v určitém, zpravidla kulturně odlišném kontextu, které mají na úspěch a dlouhodobou funkčnost projektu podstatný vliv. Rozvojový projekt by už z definice měl přispívat lidskému rozvoji a rozvoji komunity a společnosti, ve které se realizuje. Proto v něm hrají významnou roli jak odborné znalosti, tak i osobnostní kvality realizátorů projektu. Důležitý je rovněž širší politický kontext.

Rozvojová spolupráce a humanitární pomoc se staly významnou oblastí ekonomiky, avšak současně nástrojem prosazování zájmů donorů, někdy dokonce i ve spojení s nátlakem a korupcí. V mnoha takových situacích je rozvojový pracovník postaven před etická dilemata a potřebuje oporu ve své organizaci i u lokálních partnerů. Organizace, které propojují rozvojovou spolupráci s prosazováním určitých mocenských zájmů, ztrácejí důvěryhodnost.

Dokonce ani tam, kde jde o prostou pomoc, nestačí myslet to dobře; je potřeba domýšlet důsledky a hlavně respektovat ty, jimž má být pomoženo. Například na Srí Lance se ukázalo, jak po tsunami průmysl pomoci svým rozhazováním peněz rozvrátil místní svépomocné systémy občanské společnosti a nerovnoměrným rozdělením prostředků znovu oživil občanskou válku.

Příčiny chudoby a dalších ohrožení Jihu spočívají ve velké míře v chování bohatých zemí, které rozvojové země rozmanitým způsobem vykořisťují. Při současné globální ekonomické krizi se ukazuje pokrytectví bohatých vlád dostatečně jasně. Jen nepatrný zlomek zdrojů, jež plynou do zkrachovalých bank a podniků, by zbavil svět nedůstojné bídy. Přímá rozvojová spolupráce by měla být vždy provázena i podporou úsilí o systémovou změnu tohoto neblahého stavu.

Vyjasnění rolí jednotlivých aktérů

V současné době se už nemluví o rozvojové pomoci ale o rozvojové spolupráci, přesto platí, že na jedné straně jsou ti, kdo disponují finančními a technickými prostředky a příslušnými znalostmi, a na straně druhé ti, kdo projekt potřebují, avšak zároveň disponují kompetencemi nutnými pro implementaci projektu. Tato skutečnost majetkové a tím i mocenské nerovnováhy vyvolává pokušení nadřazenosti na jedné straně a podřízenosti na druhé straně. Je nutné věnovat dostatek úsilí vytvoření partnerských vztahů, protože jinak projekt pravděpodobně nepřinese ideální výsledky. Takové partnerství je objektivně založené na propojenosti světa a na společném zájmu na rozvoji, odstranění nelidskosti a snížení konfliktních potenciálů.

Evropský projektový pracovník by měl reflektovat a přiznat si svou motivaci. Je to snaha změnit svět? Touha pomáhat? Zvědavost? Hledání exotiky? Snaha prosadit se? Kariéra?

Touha po autentickém životě? Útěk před osobními problémy? Stud za život v blahobytu? Studijní zájem? Co ta která motivace znamená pro realizaci projektu?

Role projektového pracovníka se odvíjí od konkrétního projektu, v každém případě však podstatně záleží na míře otevřenosti vůči partnerům, na schopnosti vnímat jejich realitu a jejich vidění reality a na vzájemné ochotě chápat projekt jako společné dílo.

Místní partneři jsou odborníci místního života. Bez jejich aktivního zapojení od počátku až do konce nebude projekt fungovat dobře. Stálá komunikace a odstraňování případných nedorozumění je nezbytností.

Analýza prostředí

Alespoň základní znalosti o dějinách, kultuře a hospodářství dané země je třeba doplňovat také analýzou místních a regionálních ekonomických a společenských systémů a jejich aktérů (stát, samospráva, soukromý sektor, náboženské a občanské organizace).

Místní komunita má pravidla a rozdělení rolí, které je třeba poznávat a respektovat tak, aby se co nejlépe využily místní zdroje a zkušenosti. To neznamená, že ten, kdo přichází zvenčí, nemůže napomoci užitečné změně – například pomocí k zorganizování družstva, podporou emancipačních snah žen apod. Takové změny by rozhodně měly vycházet z potřeb, které daná komunita sama definuje, a využívat procesů, jež v ní vznikají. Jde tedy především o facilitaci, o nabídky alternativních možností řešení a ne o prosazování vlastních představ.

2. Lokální ekonomika

Dlouhodobá ekonomická a ekologická udržitelnost rozvojových projektů je spojena s posilováním lokální ekonomiky. Rozvojové země jsou zvlášť zranitelné při turbulencích světových trhů, které nemohou nijak ovlivňovat. Velká ekonomická krize často znehodnotí výsledky dlouholetého místního úsilí. Ukazuje se také, že velké přímé zahraniční investice zpravidla přinášejí pro zemi víc rizik než přínosů. Rovněž pro zajištění dostatku potravin a efektivní využívání dalších přírodních zdrojů je lokalizace ekonomiky nejúčinnější strategií. Zvlášť výhodná může být kombinace samozásobitelství a produkce na prodej, jak to funguje například v systému Fair Trade. Přitom se někdy dají vhodně kombinovat tradiční postupy hospodaření s technickou podporou, znalostmi a metodami, které může přinášet právě rozvojová spolupráce.

Jedním z účinných způsobů je podpora nákupu místního zboží a služeb. Čím větší část dostupných zdrojů se tímto způsobem vrací do lokální ekonomiky, tím lépe funguje multiplikační efekt oživení a rozvoje. Peníze utracené za místní výrobky a služby udržují zaměstnanost a zvyšují místní kupní sílu a napomáhají k udržení stability hospodaření. Stejně je žádoucí, aby co největší část infrastruktury a veřejných služeb byla vlastněná a spravovaná lokálně nebo regionálně a sloužila v první řadě uspokojování potřeb obyvatelstva a ne tvorbě zisku odplývajícího pryč z regionu.

Jednoduchý model sledování toku peněz v místních ekonomikách představuje „lokální multiplikátor“, o kterém se lze více dozvědět na stránkách Trastu pro ekonomiku a společnost, www.thinktank.cz.

3. Participativní demokracie

Udržitelnost rozvojových projektů závisí podstatně na tom, nakolik si je skutečně přivlastní komunity, jimž jsou určeny. Každý projekt by měl umožňovat participaci všech, kterých se dotýká, aby tak od nejnižší úrovně podporoval zásadu dobrého vládnutí. Zdařilý projekt může sloužit jako inspi race pro další vlastní aktivity nebo jako krystalizační bod komunitního rozvoje.

K využití se nabízejí praktické zásady samosprávné, participativní demokracie (PD), jak jsou formulovány například v latinskoamerických lidových hnutích. Přitom je třeba mít na paměti, že nejde o teoretický model nebo doktrínu, ale o proces sebeurčení vznikající zdola a v zásadě otevřený dalšímu rozvoji. Zkušenosti s PD ukazují, že:

1. PD se uplatňuje nejprve v relativně omezených sociálních prostředích, jako jsou vesnice nebo čtvrti. Souvisí to mimo jiné s potřebou přehlednosti a důvěry.
2. Tvoří se obvykle na základě společné identity, která může být historická či geografická, nebo je vytvořená společným zájmem.

3. PD začíná vždy otevřenou diskusí, při které není nikdo diskriminován na základě pohlaví nebo stáří apod. Přitom je často obtížné zabezpečit, aby každý a každá měli nejen právo, ale také vůli a možnost se účastnit. Někdy je zapotřebí služby moderátora, který je mimo podezření, že chce diskusi manipulovat nebo monopolizovat.
4. Participativní proces rozhodování (participatory decision making process, PDMP) vede k tomu, že jedna osoba je pověřena funkcí, aby vyjádřila společná rozhodnutí, přesto není na tuto osobu současně delegována moc, aby mohla rozhodnutí činit sama. Proto se nejčastěji uplatňuje princip konsensu, neboť většinová rozhodnutí předpokládají několik mluvčích – jednoho pro názor většiny a další pro menšinová přesvědčení.
5. Struktura PD tedy předpokládá, že vůdce nebo představitel nerozhoduje sám a že v rámci PDMP se konají stálé konzultace s komunitou. K tomu je třeba horizontální struktura rozhodovacího procesu, takže se podobá síti a nikoli pyramidě.
6. Cílem takového procesu spolurozhodování je co největší míra autonomie při rozhodování. Pro komunitu, která rozhoduje, jsou klíčovými slovy samostatnost a sociální odpovědnost.

Příznivým prostředím pro uplatňování těchto zásad jsou společenství a komunity, kde existuje vysoká míra solidarity. Na druhé straně pokus o jejich rozšíření představuje proces učení sociální soudržnosti. Vhodně se principy PD dají kombinovat s družstevní organizací hospodářského života. Prvek dobrého vládnutí a prvek společného hospodaření se k většímu užitku všech zúčastněných vzájemně doplňují.

4. Role organizací občanské společnosti

U určitého typu rozvojových projektů (nepatří sem například velké infrastrukturní nebo průmyslové stavby) mají organizace občanské společnosti (CSO) lepší předpoklady pro efektivnost a udržitelnost, než tomu bývá u komerčních nebo vládních projektů, ačkoliv pro svou práci zároveň obvykle mají obtížnější podmínky. Jejich výhodou bývá motivace pracovníků, flexibilita, nízké provozní a administrativní náklady, snadnější navazování kontaktů s cílovými skupinami, zkušenosti přímo z terénu. To platí zejména tam, kde jsou partnery v rozvojových zemích rovněž organizace občanské společnosti nebo místní samospráva.

Organizace občanské společnosti mají také nejlepší předpoklady pro to, aby z jednosměrné rozvojové pomoci vytvořily obousměrnou rozvojovou spolupráci. Nabízejí se k tomu různé cesty. K uskutečnění konkrétního projektu v rozvojové zemi patří standardně podávání zpráv donorům, informování veřejnosti apod. Vedle přirozené tendence zdůraznit úspěšnou realizaci projektu je důležité využít takovou příležitost k obhajování zájmů partnerů v rozvojové zemi (advocacy), protože lze důvodně předpokládat, že jednotlivý projekt nevyřešil všechny jejich problémy. Nejefektivnější projekty jsou ty, které jsou už při své přípravě zařazeny do širší strategie působící směrem k systémovým změnám ve smyslu ekonomické, sociální a environmentální udržitelnosti, nejlépe v kombinaci těchto důrazů. Takové projekty pak mohou být inspirující i pro nutné změny v rozvinutých zemích.

Překvapivě často lze najít v některých rozvojových zemích rozvinutou a dobře organizovanou občanskou společnost, která má i relativně větší vliv na dění v zemi, než je tomu třeba u nás. Vedlejším produktem rozvojové spolupráce s takovými partnery může být potom i přenos zkušeností a posílení naší občanské společnosti. Vytváření sítí v rámci globální občanské společnosti sloužících přenášení zkušeností a společným akcím je důležitým prvkem vyvažování ekonomických a politických zájmů ze strany států a soukromých firem. Takové propojení slouží CSO zároveň k posílení jejich legitimity a důvěryhodnosti ve vlastním domácím prostředí.

Jedním z nebezpečí pro roli CSO je přeměna organizace v servisní agenturu, která pro donory výhodně realizuje projekty, ale v podstatě nerozhoduje o jejich zaměření a strategii, nebo, jak už bylo zmíněno, nechá se instrumentalizovat v politickém zájmu. Organizace občanské společnosti, která ztratí svou nezávislost a schopnost kritiky v tom nebo onom smyslu, přestává být skutečnou organizací občanské společnosti. Tento problém samozřejmě souvisí s financováním projektů a s podmínkami, které donoři stanovují; je bohužel zřejmé, že současné tendence samostatnost a vliv CSO v evropském prostředí spíše omezují. Zase platí, že změny v žádoucím směru se dají prosadit jen kolektivním a dlouhodobým úsilím. Přitom je důležitá dobře fungující komunikace, koordinace a spolupráce mezi jednotlivými organizacemi v rámci národních platforem i v jiných uskupeních. Existuje také opačná tendence nedůvěry a konkurence, a to i mezi organizacemi s podobnými cíli, která občanskou společnost oslabuje.

Pro zabezpečení samostatnosti a svobody rozhodování je důležitá strategie financování, které by mělo být založeno na více zdrojích včetně příspěvků členů a příznivců organizace nebo z vlastních ziskových aktivit, pokud jsou v souladu s principy organizace.

Zpochybnění pozice konkrétní CSO představuje v každém případě nedostatečná transparentnost, především pokud jde o financování a způsoby rozhodování, resp. o členskou základnu. V opačném směru působí například vytváření a dodržování vnitřních etických standardů, otevřená komunikační strategie vůči veřejnosti a partnerům (stakeholderům).

Role CSO je nezastupitelná nejen ve společnosti ale i v rozvojové spolupráci. Místo a uznání, které jim přísluší, však nezískávají automaticky, musí si je obhájit svou kompetencí, důvěryhodností i kritickou angažovaností.

Jiří Silný, Ekumenická akademie, březen 2009

Jiří Silný je teolog a jako ředitel Ekumenické akademie Praha se věnuje rozvojovému vzdělávání, organizování národní i mezinárodních kampaní a sítí se zaměřením na strukturální problémy rozvoje (dluhová krize, mezinárodní finanční instituce, obchod) a na prosazování alternativních modelů rozvoje (spravedlivý obchod, solidární ekonomika atd.)

Tato studie byla původně připravena jako úvod k následující kapitole zaměřené na udržitelné technologie a management lokálních cyklů. Nastoluje však otázky a principy, které jsou klíčové pro celou oblast rozvojové spolupráce i pro roli organizací občanské společnosti v rozvoji. Doporučujeme proto posuzovat všechny ostatní příspěvky z hlediska zde zmiňovaných souvislostí. Daniel Svoboda, editor

Udržitelné technologie

Skupina českých i zahraničních odborníků z nevládních neziskových organizací a dalších sektorů připravila po několikaměsíční diskusi, završené společným dopracováním na workshopu v únoru 2009 Koncepční dokument, který se zaměřuje na udržitelnost rozvoje z hlediska čtyř důležitých aspektů:

- obnovitelné zdroje energie (a lokální energetika);
- udržitelné zemědělství;
- využívání a ochrana vodních zdrojů;
- management lokálních cyklů.

Sumář analýz a navrhovaných postupů vznikl na základě zkušeností z řady realizovaných projektů, podnětů výzkumných center a akademických pracovišť. Vybrané body Koncepčního dokumentu jsou následně doplněny zkušenostmi a poznatky z konkrétních rozvojových projektů.

Zambie, foto Tomáš Tožička

A) Koncepční dokument pracovní skupiny pro udržitelné technologie „Udržitelné technologie a lokální energetika“

Jako lidé, kteří se zabývají problematikou rozvoje na praktické i koncepční úrovni, jsme se sešli, abychom společně hledali vhodné nástroje pro rozvoj chudých a nejchudších regionů naší planety. Shodli jsme se, že je důležité hledat a využívat technologie, které jsou využitelné na lokální úrovni, jsou udržitelné a mají co největší multiplikační efekt. K tomu je také třeba hledat vhodné postupy řízení, jež budou participativní, interkulturní, transparentní, kontrolovatelné a přístupné. Proto jsme se rozhodli soustředit se na tematické okruhy: obnovitelné zdroje energie; udržitelné zemědělství; využití a ochrana vodních zdrojů; management lokálních cyklů. Důraz na lokální udržitelnost je důležitý zejména v době globální ekonomické krize, v jejímž důsledku jsou rozvojové země ohroženy více než dříve.

Klíčovým úkolem v lokálních rozvojových projektech je zajistit co nejvyšší soběstačnost, bezpečí a důstojnost. Je nutné vytvářet politické a ekonomické podmínky, které umožní zajištění dostatku výstupů, lokálních pracovních míst a příjmů pro celou komunitu s důrazem na zlepšování postavení žen a dalších marginalizovaných skupin a s ohledem na ochranu životního prostředí. Tyto zásady chceme uvádět do života v rámci rozvojové spolupráce při realizaci projektů, na nichž se budou podílet aktéři z nevládních organizací, akademických institucí, soukromého a veřejného sektoru.

Jsme si vědomi, že:

1. Pokud jde o obnovitelné zdroje energie:

a) Energetické fosilně nukleární zdroje nemohou pokrýt potřebu vzdálených venkovských komunit vzhledem k velkým nákladům na rozvodné sítě a transformační stanice a na jejich údržbu. Současně s velikými vzdálenostmi značně rostou ztráty v rozvodech. Především fotovoltaické systémy mají v rozvojových zemích ustálený výkon a ve srovnání se střední Evropou dvojnásobný příkon sluneční energie. Cena elektřiny dodané rozvodnými sítěmi bude v nejbližší době vyšší než ta, která by byla vyrobena na místě z obnovitelných zdrojů. Stále se zvyšující ceny fosilních a jaderných zdrojů budou mít za následek ochromení života v rozvojových zemích.

Proto jsme přesvědčeni, že:

1. Pokud jde o obnovitelné zdroje energie:

a) Je nezbytné hledat vhodné zdroje energie pro odloučené komunity, s využitím existujících technologií – fotovoltaika, větrné turbíny, malé vodní zdroje, biomasa atd. Přitom je třeba myslet na možnost přímého využití mechanické energie na pohon strojů a zařízení. Je nutné vytvářet jasné technologické postupy, návody a manuály pro jejich zavádění a vhodné kombinování jak pro jednotlivé instalace tak pro budování lokálních sítí *(viz příklady ze Zambie a Keni)*.

Je potřebné zvyšovat kapacity v rámci existujících vzdělávacích systémů pro jejich širší využívání, zejména v rámci polytechnické výchovy. Vytvářet nejen technické zázemí,

b) Existují udržitelné technologie, které by mohly pomoci chudým a odloučeným komunitám, avšak tyto technologie nejsou dostatečně připraveny pro aplikace v rozvojových zemích. Je třeba zajistit funkčnost technologií v extrémních podmínkách rozvojových zemí.

c) Vaření představuje nejvyšší energetickou spotřebu pro chudé lidi v rozvojových zemích. Zvýšená potřeba palivového dřeva vede často k odlesnění. Kvůli špatným podmínkám při vaření vznikají toxické emise, které mají za následek poškození zdraví žen a dětí.

d) Nové technologie mohou znamenat zvýšenou ekologickou zátěž.

2. Pokud jde o udržitelné zemědělství:

a) Jedním z hlavních problémů rozvojových zemí je komerčně a proexportně motivované monokulturní, jednostranné zatížení, které ohrožuje ekologickou, ekonomickou i sociální stabilitu komunit ve venkovských oblastech. Chudí trpí nedostatkem vhodné technické asistence, odpovídajících nástrojů, kvalitních osiv a trhu pro jejich produkty.

b) Řada systémů je kvůli nevhodným technologickým praktikám především komerčního zemědělství ohrožena erozí půdy, ztrátou půdní úrodnosti, zasolováním, ztrátou biodiverzity a vystavena silnému vlivu klimatických změn, chorob, škůdců a jiných biotických faktorů. Ohroženo je také zdraví pracovníků. Příčinou problémů může být v řadě regionů rozvojových zemí nedostatek znalostí (např. o využití přírodních hnojiv a pesticidů, o vhodných zavlažovacích systémech apod.) nebo nevhodný přenos know-how.

c) Biomasa, která není určena k potravinářskému, krmivářskému nebo jinému přímému účelu, skýtá potenciál ve formě energie, nutrientu či mechanické ochrany zlepšující agrotechnické zásahy. Produkce energie z biomasy může

ale současně školit odborné pracovníky, kteří budou zodpovědní za provoz zařízení a bezpečnost práce. Školení mohou probíhat na místě instalace v rozvojových zemích nebo v rozvinutých zemích, kde budou spojená s praxí ve výrobních a především montážních firmách, zabývajících se obnovitelnými zdroji energie.

b) Je nutné věnovat se efektivnímu přizpůsobení moderních technologií pro využití v chudých a odloučených komunitách. Jde především o vytváření modulů umožňujících kombinaci celistvých technologických celků odpovídajících daným potřebám, nenáročných na finální montáž, jednoduchých na opravu (bloková výměna) a snadnou manipulaci. Je třeba brát v úvahu odolnost zařízení vůči mimořádným povětrnostním podmínkám v tropických a subtropických oblastech (např. vysoké teploty, vlhkost, elektrostatické výboje, hmyz).

c) Je třeba nalézt a uvést do praxe efektivnější metody využití palivového dřeva (pece, vařiče) s ohledem na tradiční metody přípravy jídla; zlepšit lesní management; nalézt variantu k palivovému dřevu např.:
- využitím lokálně produkovaného rostlinného oleje nebo zbytků po jeho lisování
- využitím biomasy pro výrobu bioplynu
- uplatněním solárních vařičů.

d) Od počátku projektového cyklu je nutné myslet na omezování ekologických rizik a odpadů. Zavádět postupy pro recyklaci odpadů nebo bezpečné dočasné deponování.

2. Pokud jde o udržitelné zemědělství:

a) Je nezbytné analyzovat příčiny problémů, podporovat zemědělské systémy založené na ekologické rovnováze respektující místní přírodní a kulturní podmínky, brát ohled na zachovávání biodiverzity, kulturní krajiny, klimatu, vzduchu, vody *(viz příklad z ostrova Rusinga, Keňa)*.

b) Je nezbytné podporovat zemědělské postupy, které vycházejí z environmentálně udržitelných systémů a cyklů, pracují s nimi a udržují je; vstupy musí být redukovány recyklací a efektivním hospodařením s materiály a energií za účelem udržení kvality životního prostředí a zachování zdrojů.

c) Je nezbytné hledat vhodné technologie využití reziduální biomasy související se sociálními, ekonomickými a přírodními možnostmi komunit a podporovat šíření informací i jasných technologických postupů, návodů a tréninků pro příjemce a realizátory rozvojových projektů určených k implementaci a technologii využití reziduální biomasy *(viz příklad z Angoly – str. 21).*

významným způsobem přispět ke zvýšení životního standardu venkovských obyvatel.

d) Zemědělství rozvojových zemí je často na úkor potravinové bezpečnosti a biodiverzity používáno pro komerční pěstování agropaliv určených na vývoz do rozvinutých zemí.

e) Farmaceutika jsou mnohdy nedostupná kvůli ceně či nedosažitelnosti zdravotních zařízení. Tradiční lékařství využívané v rozvojových zemích je často neúčinné, založené na pověrách, popř. je nehygienické.

d) Je nezbytné podporovat pěstování agropaliv jen pro regionální spotřebu.

e) Je třeba školit zdravotní personál i tradiční léčitele ve využití účinných postupů tradičního lékařství, především pěstování léčivých bylin, přípravě léčivých přípravků z těchto rostlin a dalším správném zacházení s nimi.

3. Pokud jde o využívání a ochranu vodních zdrojů:
a) Jedním ze zásadních problémů rozvojových zemí je nedostupnost nezávadné vody.

b) Využívání nevhodných zdrojů vody, absence ochranných opatření a nízké povědomí komunit zásadách správného hospodaření s vodou vede často k závažným onemocněním, mnohdy až epidemického charakteru.

3. Pokud jde o využívání a ochranu vodních zdrojů:
a) Je nezbytné hledat optimální řešení zásobování vodou, a v nejvyšší možné míře brát ohled na přírodní podmínky a potřeby místních lokalit, vhodnost navrhovaných technologií a udržitelnost využívání a ochrany vodních zdrojů *(viz příklad z Keni).*

b) Je nutné systematicky zvyšovat povědomí obyvatel o zásadách hygieny, využívání a ochrany vody a upozorňovat na možná rizika; vytvářet technické zázemí a školit pracovníky, kteří budou zodpovědní za provoz zařízení. Současně je nezbytné zaměřit se na snižování rizik souvisejících s odpadními vodami *(viz příklad z Uzbekistánu)*.

4. Pokud jde o management lokálních cyklů:
a) Direktivní prosazování zásad průmyslového managementu, resp. donorských postupů, není vhodné v podmínkách komunitního plánování.

b) Požadovaná míra udržitelnosti rozvojových projektů často nebere v úvahu místní podmínky.

c) Dopad projektu na rozvoj lokálních ekonomických mechanismů se v rozvojových projektech často nebere v úvahu.

d) Evaluace krátkodobých, střednědobých a dlouhodobých dopadů rozvojových projektů je nedostatečná.

4. Pokud jde o management lokálních cyklů:
a) V rámci přípravy a realizace projektů v rozvojových zemích musíme používat adekvátní prostředky řízení a v partnerské spolupráci je rozvíjet tak, aby braly v úvahu místní sociální a kulturní podmínky a posílily vlastnictví komunit. Je třeba aplikovat princip společné, ale rozdílné, odpovědnosti.

b) Je nutné definovat udržitelnost a její význam podle zaměření a obsahu rozvojových projektů a specifikovat ji ve vztahu k danému geografickému, politickému, sociálnímu a kulturnímu kontextu.

c) Je potřeba podporovat místní ekonomické vazby a multiplikační efekt přicházejících investic pro lokální ekonomický rozvoj – vhodným nástrojem reflexe je např. měření finančního multiplikátoru podle New Economic Foundation.

d) Cílem evaluací musí být především zajištění přenosu zkušeností, zabránění opakování chyb a koncepční podpora při vývoji nových projektů. Je třeba brát ohled na specifikovanou udržitelnost rozvojových projektů *(viz bod b)* v evaluaci projektů a podporovat její zajištění v odpovídajícím časovém horizontu.
Evaluace musí být postavena na spolupráci se všemi, kterých se projekt týká na straně partnerů, a ti musí mít možnost spoluurčovat hodnotící kritéria a využívat výsledky evaluace.

B) Elektrifikace odlehlých oblastí Zambie

Tomáš Tožička, Martina Mandová

Realizační tým konsorcia českých organizací dokončil v Zambii v letech 2005–2007 elektrifikační projekty, realizované v odlehlých rurálních oblastech Jižní a Centrální provincie.

Celkové náklady na projekt v Masuku, který zajistil elektřinu a tekoucí vodu pro střední školu a kliniku a elektrifikoval obydlí pro 22 rodin, byly 4,5 milionu Kč. Dvěma miliony přispěla česká vláda, dvěma miliony kanadská vláda a zbytek byl financován s přispěním českých a německých nevládních organizací, Sjednocené zambijské církve a Ministerstva zdravotnictví Zambie.

Náklady na projekt v Naluyandě činily 2,3 milionu Kč. Šlo o elektrifikaci studny, komunitního centra a kliniky. Dva miliony pokryly rovným dílem česká a kanadská vláda, o zbytek nákladů se podělily česká ADRA, německá Gossner Mission a Naluyanda Integrated Project.

V obou komunitách byly instalovány také tři sluncem poháněné vodní pumpy, které zajišťují snadnější přístup k nezávadné pitné vodě. Milan Smrž, místopředseda evropského sdružení Eurosolar, popsal vznik projektu: *„Zambijská vláda podle prohlášení Ministerstva pro energii a vodu preferuje elektrifikaci venkovských oblastí, přičemž si uvědomuje, že odlehlé oblasti není možné elektrifikovat jinak než ostrovními energetickými systémy. Tomuto požadavku jsme vyšli vstříc a pomohli realizovat projekt, se kterým se na nás obrátily komunity v Masuku a Naluyandě. Využití fotovoltaických panelů je nejefektivnější řešení v poměru cena, výkon a nároky na údržbu. V Naluyandě jsme využili také malou větrnou turbínu jako posilový a záložní zdroj.“*

Na základě krátkodobých evaluací bylo zjištěno, že elektrifikace měla a bude mít pozitivní dopad jak na zvýšení kvantitativních ukazatelů klinik, školy i komunitního centra (například zvýšení počtu pacientů a počtu sester, zvýšení počtu pacientů přicházejících v noci a snížení počtu dní hospitalizace; zvýšení počtu studentů, učitelů či zájemců o aktivity komunitního centra a školitelů), tak ukazatelů kvalitativních, souvisejících se zlepšenou společenskou pozicí komunity (stabilizace učitelského sboru, nárůst počtu učitelů zvyšujících si vzdělání či zlepšení kvality péče v nemocnicích díky užívání sterilizátoru a dalších elektrických přístrojů). V ročníku 2006/2007 se v Masuku školní výsledky studentů prokazatelně zlepšily.

„Spolupráce s komunitou v Masuku je na poměrně vysoké úrovni, velkou část prací zajišťuje přímo pověřená komise, která se také stará o údržbu, dohlíží na efektivní provoz a vybírá poplatky za používání,“ řekl koordinátor projektu Tomáš Tožička. *„Situace v Naluyandě je ještě příznivější, protože místní projekt disponuje odborníky a vyšším technickým zázemím. Životnost zařízení je nejméně 25 let, během nichž by komise měly nashromáždit dostatek prostředků na obnovu a rozšíření elektrifikace. Realizátoři jsou s oběma komunitami v kontaktu i po skončení projektů.“*

V projektu se však objevily i problémy. Těmi, které se díky přípravě týmu i díky vyčleněným finančním prostředkům na místní logistiky dopravy podařilo vyřešit, byla doprava materiálů na velké vzdálenosti po nezpevněných cestách a s omezenou možností dopravních prostředků stejně jako nekvalitní a nedostatečné materiálové vybavení v místě.

Problémy, jež zbývají k řešení, souvisejí se změněnými elektromagnetickými podmínkami ovlivněnými především v oblasti Jižní provincie velkými povodněmi a větší bouřkovou aktivitou, což ohrožuje přístroje. Proto bude třeba posílit ochranu proti bleskům a připravit zařízení tak, aby jejich zabezpečení odpovídalo změně klimatu.

Shrnutí aspektů efektivnosti

- **Napojení na globální i národní strategie** – projekty jsou komplementární k Miléniovým cílům tisíciletí (7. cíl, úkol 9 a 10) i k vládnímu programu Zambie a řeší situaci v odloučených komunitách.

- **Ownership** – potřeba projektů byla stanovena bezprostředně s komunitami, které byly přímo zapojeny do prací na projektech, v současnosti zajišťují provoz i údržbu a podílejí se na vybírání poplatků a tedy i na financování provozu, komunikují a konzultují s realizátory, zúčastňují se evaluací. S vlastnictvím projektů souvisí i jasné určení odpovědností jednotlivých osob.

- **Harmonizace** – projekty jsou dobrým příkladem spolupráce donorů (trilaterální program s Kanadou), místních úřadů, vedení komunit a také několika nevládních organizací i dodavatelů technologií.

- **Odpovídající technologie** – v Zambii, kde v době realizace projektů byla pouze 2 % obyvatel zajištěna elektřinou a kde 60 % obyvatel žije ve venkovských, často dopravně nedostupných oblastech, je lokální elektrifikace pomocí udržitelných technologií jediným řešením. Vhodné jsou celky z kombinovatelných technologických prvků, jednoduché na montáž a následnou obsluhu či servis. Musí být rovněž přizpůsobeny mimořádným subtropickým podmínkám (ochrana před vlhkostí, hmyzem, materiály odolávající vysokým teplotám a teplotním změnám).

- **Ochrana životního prostředí** – projekty zajišťují spotřebu místně produkované energie z fotovoltaických a větrných zdrojů, takže zásadně omezují využívání fosilních paliv pro elektrogenerátory a chlazení.

- **Ekonomická udržitelnost** – z ušetřených prostředků za benzin, svíčky a dopravu stejně jako z příspěvků uživatelů elektřiny a vodních pump je možné během čtvrtstoletí životnosti fotovoltaických systémů uspořit na jejich drobné opravy a částečnou výměnu.

- **Sociálně-kulturní dopady** – projekty byly zaměřeny na zlepšení životních podmínek komunit zajištěním elektřiny a vody pro místní instituce, jejich cílové skupiny a personál. O pozitivním vlivu na život v komunitě svědčí především kvalitativní ukazatele, jako je větší úspěšnost studentů, kvalita učitelů či nemocniční péče, které tak pozvedají sociálně-kulturní status komunit.

Role občanských organizací

- **Širší zájem o kvalitu života a potřeby odlehlých venkovských komunit** – odlehlá komunitní střediska, představující v dané oblasti centrum zdravotnictví či vzdělávání, jsou z hlediska celonárodní efektivity nevýrazných a na dopravní logistiku náročných dopadů mimo reálné schopnosti vlády a zájem komerčních institucí.

- **Podpora finanční soběstačnosti komunit** – komunity nemají schopnost zajistit si rozvoj vlastními prostředky bez dostupných finančních zdrojů. Podobné projekty s multiplikačním efektem takovou nezávislost zvyšují.

- **Facilitační role** – propojení aktérů na různých úrovních (donorů, místních úřadů, tradiční správy, komunit, NGO atd.).

- **Budování místních kapacit** – spolupráce s konkrétní komunitou a jejími obyvateli a vzájemné uznání, školení, konzultace.

Martina Mandová pracuje v ADRA o. s. jako projektová koordinátorka zaměřená především na partnerské projekty v ČR i zahraničí. V rámci projektu platformy FoRS koordinovala pracovní téma "Udržitelné technologie a lokální energetika" včetně realizace workshopu na toto téma.

Tomáš Tožička – Technik a teolog. V devadesátých letech pracoval ve vedení sociálních institucí. Od roku 1998 se soustředí na problematiku rozvojové spolupráce – spoluorganizoval projekty rozvojové vzdělávání a zvyšování povědomí o ZRS. Tři roky byl koordinátorem elektrifikace odlehlých oblastí v Zambii.

C) Elektřina ze Slunce, voda pro pití i závlahu

Katuše Kubíková

Příspěvek je zamyšlením nad situací na malém izolovaném území – ostrově Rusinga Island v keňské části Viktoriina jezera. Oblast se potýká s řadou problémů a implementace projektů založených na využívání udržitelných technologií je jedním z možných východisek. Tento příspěvek popisuje tři konkrétní již uskutečněné projekty zaměřené na využití obnovitelných zdrojů energie, zajištění nezávadné pitné vody a zlepšení hospodaření v rodinné zemědělské farmě. Příspěvek zahrnuje stručný popis projektů i zhodnocení dosavadního provozu. Při hodnocení byly využity údaje poskytnuté místním koordinátorem, který u zrodu projektů stál a projekty dlouhodobě vede.

Elektřina ze Slunce. V roce 2006 byla provedena instalace fotovoltaických systémů ve čtyřech základních školách a komunitním centru „Ostrov naděje“ jako součást projektu „Elektřina ze Slunce pro školy v Keni“, který se uskutečnil v letech 2004–2006 v rámci oficiální české zahraniční rozvojové spolupráce. Realizátorem projektu bylo o. s. Narovinu. Dodavatelem fotovoltaiky byla společnost Solartec, jejíž pracovníci také zajistili úvodní školení v Keni a asistenci při instalaci prvních tří systémů. V následujících letech pak proběhla instalace ve zbývajících školách samostatně, bez nutnosti účasti českých expertů. Standardně navržený systém pro každou školu obsahuje fotovoltaické pole složené z pěti panelů, regulátor, napěťový měnič, baterie. Ke každému systému byly dodány dva počítače s LCD monitorem a inkoustová tiskárna. Proměnlivý je počet svítidel. V komunitním centru, které zahrnuje mateřskou školu, sirotčinec, osvětové centrum a kuchyň, byl instalován navíc jeden menší systém se třemi panely a je napojeno větší množství spotřebičů (pět počítačů, jedna tiskárna, 31 svítidel). Systémy slouží rovněž k nabíjení drobných baterií. Od instalace (polovina roku 2006) bylo na údržbu systémů (pouze komunitní centrum) vynaloženo asi 10 000 KES (1 CZK = 3–4 KES podle aktuálního kursu). Centrum nabízí služby za úplatu v podobě dobíjení mobilních telefonů a tisku. Měsíční příjem z těchto aktivit se pohybuje kolem 1 000 KES. Běžnou údržbu lze tímto způsobem s rezervou pokrýt z příjmů z poskytovaných služeb. Problémem je limitovaná možnost využití počítačů tak, aby nebyla ohrožena možnost osvětlení ve večerních hodinách. Zpravidla může být v provozu pouze jeden počítač. Ze zbývajících škol jsou v současné době v provozu

dva systémy bez větších obtíží. Ve dvou případech je systém mimo provoz z důvodu poruchy. Běžná údržba systémů se dá pokrýt z příjmů z nabíjení baterií, větší opravy však musí být financovány z rozpočtu školy, což je, jak se ukázalo, v některých případech problém.

Voda pro Ostrov naděje. Jako pitná voda se využívá voda z jezera a to často bez hygienického zabezpečení. Výsledkem je hojný výskyt nemocí z kontaminované vody. Pro zásobování komunitního centra a přilehlé oblasti nezávadnou pitnou vodou byl navržen systém průsaková studna – čerpání vody – vícevrstevná filtrace – hygienické zabezpečení – akumulace (15 m^3) – rozvod k odběrným místům. Technologie byla dimenzována na výrobu 50–60 m^3 vody denně. Kvůli nedostatku finančních prostředků však bylo nutné projekt omezit pouze na zásobování komunitního centra s tím, že rozšíření rozvodů a zřízení odběrných míst v okolí je kdykoli možné. Projekt byl připraven ve spolupráci o. s. Narovinu a společnosti GRYF HB, WASTECH, a. s. Projekt se financoval z prostředků o. s. a sponzorů; práce českých expertů a laboratorní služby byly provedeny bez nároku na honorář. Realizace se uskutečnila ve dvou etapách. V roce 2007 byla vykopána studna, otestována voda a zahájena výstavba objektu vodárny. Druhá etapa zahrnovala dokončení objektu vodárny a umývárny, přípravu technologie v ČR a vlastní instalaci a zprovoznění (červen 2008). V současné době se využívá technologie pouze pro potřeby komunitního centra. Aktuální denní spotřeba je 2,3 m^3 vody s předpokladem postupného zvyšování. Od uvedení do provozu bylo vyrobeno 308 m^3 vody. Jediné náklady v praxi představuje spotřeba paliva do generátoru a v menší míře servis generátoru. Za devět měsíců provozu činí náklady téměř 70 000 KES (z toho 66 200 KES je spotřeba pohonných hmot). Jeden litr vody se tak vyrábí asi za 0,2 KES.

Údržba vyžaduje zhruba 1 x za tři měsíce promývání filtrů a měření koncentrace aktivního chloru. Vzhledem k nedostupnosti laboratorních služeb v blízkém okolí se neprovádějí analýzy vody.

Je na místě zmínit se i o problémech, které realizaci projektu doprovázely. Šlo o projekt v daných podmínkách ojedinělý. Novinkou pro místní komunitu bylo nejen technologické zařízení, ale i způsob, jakým kopat mělké studny. Z důvodu neznalosti či neuvědomování si souvislostí často docházelo k podcenění skutečnosti, „když neuděláme krok jedna, nemůžeme začít krok dvě“. Několikadenní zdržení technologie na celnici v Nairobi změnilo poklidnou realizaci projektu v závod s časem. Nezbyl pak dostatek času na poloprovoz a jeho vyhodnocení a důkladné zaškolení obsluhy. Naopak množství času jsme trávili těžbou filtračního písku z místních zdrojů a přípravou potřebných frakcí. Problémem byla i příprava dezinfekčního roztoku správné koncentrace, k dispozici byly (pokud nebyl víkend) pouze hrubé váhy na ryby vážící s přesností asi 100 g. Navážku jsme nakonec provedli pomocí elektrikářské lišty, hrany stolu a známé hmotnosti mýdla. Vedle těchto až úsměvných drobných překážek jsme v průběhu realizace narazili i na záležitost zcela zásadní, která se sice často uvádí v kolonce „rizika a předpoklady“, ale nikdo s ní asi příliš nepočítá. Touto skutečností byly povolební nepokoje, které zachvátily Keňu na přelomu roku 2007 a 2008 a vedly mimo jiné k několikaměsíčnímu zdržení realizace projektu.

První dva příklady jsou součástmi většího projektu komunitního centra „Ostrov naděje“ na Rusinga Island. Náklady na provoz a údržbu jsou tak zahrnuty do celkového rozpočtu tohoto zařízení. Příjmy zařízení představují z drtivé většiny sponzorské dary (adopce) a školné, udržitelnost celého projektu i jeho dílčích součástí je tak značně závislá na vnějších vlivech.

Rodinná farma se od předchozích dvou případů odlišuje. Nejde o projekt iniciovaný a podporovaný neziskovými organizacemi ani jinými donory, ale o čistě rodinnou záležitost. Do roku 2005 hospodařila rodina zhruba na 0,8 ha půdy. Výnosy nebyly vyrovnané, nestačily ani na pokrytí potřeb rodiny. Zejména v posledních srážkově chudých letech se většina drobných zemědělců potýkala s nebývalou neúrodou. Večerní diskuse nad problémem a několik rad ze strany českých přátel vyvolaly rozhodnutí hlavy rodiny pokusit se zlepšit situaci. Počáteční investice do čerpadla,

potrubních rozvodů a oplocení se blížila 60 000 KES. Zavlažování výrazně zvýšilo výnosy a investice se vrátila již během prvního roku. V současné době hospodaří rodina téměř na 2 ha. Úroda se sklízí 2× ročně. V první polovině roku pěstuje rodina kukuřici, proso, fazole. V druhé polovině roku zejména zeleninu. O farmu se stará v průměru pět lidí. Roční náklady na pohon čerpadla, osivo, hnojiva, přípravky na ochranu rostlin a údržbu dosahují v průměru 25 000 KES. Na trh jsou výpěstky dodávány přes prostředníka, který je vykupuje přímo na farmě. Roční příjem z farmy se v případě úrodných roků pohybuje až kolem 250 000 KES. Jak hodnotí hlava rodiny své rozhodnutí po necelých čtyřech letech?
„Určitě doporučuji podobné aktivity i ostatním. Je to výhodnější než rybaření a když je farma dobře vedena, může výrazně přispět ke snížení chudoby. Spousta lidí z okolí je nyní motivována a chce něco podobného začít. Neberu to jako soutěž. Je-li potřeba, půjčíme pumpu i potrubí, vzájemně si poradíme. Plánujeme zvýšit produkci a začít pěstovat ovoce, ačkoli možná pro pěstování ovoce na mých pozemcích nebudou vhodné podmínky. Rodina je teď soběstačnější, máme čerstvou zeleninu, příjem peněz a mnohem účelněji trávíme svůj čas. Ano, jsou zde i problémy s odbytem, stále více lidí pěstuje stejné plodiny a tak jdou výkupní ceny dolů.“

Shrnutí aspektů efektivnosti

Na třech případech jsme si ukázali řešení dané problematiky na komunitní úrovni. Při přenášení know-how a technologií je důležité důkladně zvažovat srozumitelnost používané technologie pro příjemce, dostupnost náhradních dílů a servisu v dané zemi, dát dostatečný prostor pro školení místního personálu, jednotlivé části projektu začleňovat do širšího kontextu komunitních aktivit. Nesmíme podceňovat časový faktor a to zejména u technologií, které jsou pro příjemce neznámé a kde je nutná důkladná příprava lokality.

Na jednom příkladu jsme si ukázali i malý rodinný projekt, kde osobní zainteresovanost na výsledcích zaručuje dlouhodobou udržitelnost bez vnější podpory. Úspěšné rodinné podnikání je motivací i pro okolí a jeho rozvíjení je zcela jistě jednou z efektivních cest pro rozvoj odlehlých oblastí.

Zkušenost prokázala, že velmi důležitým faktorem, který určuje úspěšnost a udržitelnost projektů je **ownership**. Uvedené projekty byly realizovány v oblasti, kde již komunita aktivně přistupovala k řešení svých problémů a projekty byly identifikovány společně s komunitou. Úspěšnost provozu (fotovoltaické systémy) v jednotlivých školách je rozdílná a zcela zásadním faktorem je individuální přístup vedení škol. To pak určuje i udržitelnost projektu. Kde je přístup pasivní a není snaha vytvářet rezervní fondy, ze kterých by byly pokryty náklady na údržbu, vzniká nebezpečí kolapsu celého projektu.

Využití složitějších technologií (případ úpravny vody), které vyžadují jednak pravidelné financování (údržba, energie), jednak i vyšší úroveň technického zázemí a kvalifikační předpoklady), je vhodné pouze v případech, kde lze vyčlenit finanční prostředky na provoz z rozpočtu zařízení (škola, komunitní centrum), kde je předchozí spoluprací prokázán aktivní přístup komunity, kde je schopný management a v neposlední řadě, kde je zájem projekt nejen pouze udržovat, ale popřípadě i rozvíjet a předávat takto nabytou zkušenost dále.

Zcela jednoznačně se potvrdila důležitost role silných lokálních individualit, které dokáží komunitu motivovat, řídit, vysvětlovat dílčí aspekty projektů.

Velmi citlivou otázkou je vytvořit atmosféru **partnerství**. Pokud převládá vztah „příjemce – dárce“, může tento vztah posilovat pasivní roli příjemce pomoci. Na druhou stranu tam, kde je komunita aktivní a je ochotna podílet se na projektu nezištně bez nároku na odměnu, je však nutné vysledovat citlivou hranici, dokdy je tento přístup ještě vhodný, aby nedocházelo k celkové deziluzi a pocitu využívání v protikladu se zpravidla placenými místními manažery projektu.

Role občanských organizací

Možná nejpodstatnější přidanou hodnotou organizací občanské společnosti jsou skutečně partnerské (přátelské) vazby a osobní zainteresovanost na výsledcích. Pouhá „technologická“ řešení nemohou fungovat bez osobní odpovědnosti a lidského přístupu.

Důležité je rovněž spolufinancování projektů z vlastních zdrojů, které umožňuje soustředit se na dlouhodobý a komplexní rozvoj cílových komunit.

D) Příběh jednoho ostrova

Katuše Kubíková

Letadlo z Entebe v Ugandě mířící do keňského Nairobi letí nad stříbřitou hladinou Viktoriina jezera, která se zrcadlí v ranním slunci. Ostrůvky vystupující z jezera působí jak rozházené kamínky. Je období dešťů a rozvodněné řeky přinášejí do jezera tisíce tun úrodné červenohnědé půdy…

Sedíme na kamenitém kopci s místním učitelem. *„Jako kluk jsem tady pásal dobytek, všude byla šťavnatá zeleň, odpočíval jsem ve stínu stromů a domů jsem se vracel až večer,“* vzpomíná Joash. Dnes po třiceti letech připomíná vrch, na němž sedíme, kamenitou poušť. Nikde ani stéblo, natož stromy. Pouze tu a tam zápasí o život trnitá křoviska. Pravda, pod námi, o několik desítek výškových metrů níže křovisek přibývá a ještě níže se objevují i políčka, která jsou pro většinu obyvatel ostrova jednou z mála možností obživy.

Kdysi z úbočí kopců stékaly údolími potůčky. V současnosti tato údolí připomínají hluboké nezacelené jizvy. Vodou se zaplňují pouze v období přívalových dešťů, kdy nezvladatelný vodní živel působí více škody než užitku. Ničí cesty křižující trasu toku a hlavně postupně rok co rok odnáší další zbytky úrodné půdy do jezera. Půdní erozi napomáhá bohužel i systém místního drobného zemědělství. Tradiční a nejčastěji pěstovanou plodinou je kukuřice a zejména svažité pozemky jsou vystaveny zvýšenému nebezpečí eroze.

O něco veselejší je pohled na zelený pás lemující pobřeží. Vedle kukuřice a prosa se pěstuje zelenina a ovoce, možnost zavlažování nabízí uspokojivé výnosy. Malé farmy jsou schopné zásobovat danou plodinou nejen rodinu či komunitu, která zde hospodaří, ale často jsou příjmy z prodeje

důležitým zdrojem finančních prostředků. Jsou-li rodiny natolik ekonomicky silné, že si mohou pořídit čerpadlo a pozemky zavlažovat, výnosy výrazně vzrůstají. Tuto možnost má však pouze velmi málo rodin.

Přes nepříznivé podmínky pro pastvu je drobný chov dobytka další možností, jak zvýšit soběstačnost a nakrmit početnou rodinu. Zejména v období sucha je však dobytek často ve velmi zuboženém stavu a v mimořádně suchých letech dochází k častému úhynu zvířat. Poslední zbytky zeleně jsou systematicky spásány hovězím dobytkem a kozami, jakékoli pokusy o obnovu porostů jsou bez zavlažování a oplocení pozemků vlastně bez výsledku.

Tradičním a dosud nejčastějším způsobem obživy obyvatel je rybolov. O problematice rybolovu ve Viktoriině jezeře bylo napsáno již hodně. Uměle nasazený nilský okoun za několik desítek let svého působení v jezeře zdecimoval populace mnoha druhů ryb, některé dokonce vyhynuly úplně. Klesající množství ryb v jezeře vedlo k zavedení vládních limitujících opatření. Na rybolovu je však ekonomicky závislá drtivá většina obyvatel. V současné době jich na ostrově Rusinga Island na ploše 40 km^2 žije přes 20 000. Jejich počet prudce narůstá…

V posledních letech se výrazně změnila distribuce srážek. Ještě před deseti dvaceti lety zajišťovaly dostatečný úhrn srážek v průběhu roku dvě období dešťů. Po zasetí přicházely krátké deště, dlouhé deště pak zajistily, aby plodiny dostatečně vyrostly. Na to se však již obyvatelé ostrova nemohou spolehnout.

Nedostatek vody na ostrově, který je omýván vodami druhého největšího sladkovodního jezera na světě, je paradoxní. Chybí voda pro zemědělství, velkým problémem je i nezávadná pitná voda. Jezero je ve zdejším pojetí multifunkční systém. Vedle rybolovu poskytuje vodu na pití, je však současně i koupelnou, prádelnou, umývárnou automobilů, recipientem odpadních vod z hustě osídlených oblastí na pevnině… Negativní zásah do přirozeného proudění vodních mas znamenala výstavba umělé hráze, která propojila ostrov Rusinga s pevninou. Umožňuje sice bezproblémový pohyb obyvatel mezi pevninou a ostrovem, na druhé straně však znamená bariéru pro lodní přepravu a zejména pro plynulý pohyb vodních mas. U hráze je voda silně kontaminována, dochází ve zvýšené míře k eutrofizaci a dalšímu narušování křehkého ekosystému oblasti. Zde výčet problémů nekončí, mohli bychom pokračovat dále a dále. Je zřejmé, že ekologická rovnováha ostrova je výrazně narušena a osud oblasti je na hraně. Situaci již nelze vrátit do původního stavu, dalo by se však alespoň zachránit to, co je ohroženo.

Rusinga Island je jen jedním z mnoha případů, jakých po celém světě můžeme v různých variantách najít nespočet. Jakékoli snahy o výrazné zlepšení situace narážejí zpravidla na nedostatek finančních prostředků, chybějící technické zázemí, často i porozumění v komunitě, že problémy, které spolu souvisejí, je nutnéřešit ve vzájemných souvislostech a ne izolovaně.

Shrnutí aspektů efektivnosti

Zejména v uzavřených „ostrovních“ systémech je určující celková ekologická rovnováha. Problémem je, že komunity často vidí pouze následky problémů a ne jejich příčiny. Zde je nutné zdůraznit důležitost práce s komunitou, potřebu společně analyzovat příčiny a souvislosti problémů a hledat cesty udržitelného řešení. Je nezbytné zdůraznit naléhavost komplexního řešení a začlenění veškerých dílčích projektů do komunitních systémů. Příklady jako Rusinga Island jsou výzvou. Výzvou pro širší zavádění udržitelných technologií – využití obnovitelných zdrojů energie, udržitelného a šetrného zemědělství, zajištění nezávadné pitné vody, začlenění veškerých dílčích částí projektů do komunitních systémů.

Role občanských organizací

Práce s komunitou, schopnost porozumění lokálním potřebám a možnostem je hlavní devizou CSO, protože bez podpory a participace komunity nemůže sebelepší technologické řešení zajistit efektivnost rozvoje. Zásadní je rovněž hledání nových partnerství napříč sektory a regiony.

Katuše Kubíková je profesně hydrogeolog a pracuje ve společnosti WASTECH a.s. Od roku 2002 působila jako dobrovolník v neziskovém sektoru a podílela se na přípravě a realizaci rozvojových projektů s různým zaměřením, zejména pro africkou Keňu.

E) Udržitelné technologie v zemědělství – zkušenosti z provincie Bié, Angola

Jana Mazancová, Jiří Hejkrlík

Úvod

Angola byla dlouhodobě postižena válečným konfliktem, který ovlivnil všechny sféry života tamějšího obyvatelstva, které je většinou přímo závislé na zemědělských aktivitách. Tradičně zemědělská provincie Bié se řadí k provinciím nejvíce postiženým následky války. K nejvýraznějším překážkám rozvoje zemědělství a potravinové soběstačnosti obyvatel patří následující skutečnosti: značný podíl zemědělské půdy je zaminován, orná půda s nízkým podílem organické hmoty je jednostranně vyčerpaná, absence protierozních opatření, absence pestrého osevního postupu, absence trhu se zemědělskými vstupy, absence znalosti zemědělských praktik, zpřetrhání tradičního generačního předávání zemědělských informací atd. Od roku 2004 probíhají v provincii Bié projekty ZRS ČR zaměřené na zemědělské vzdělávání, jejichž součástí byla spolupráce s NNO CARE International v oblasti implementace udržitelných technologií zlepšujících zemědělské praktiky. Týkaly se zejména zavedení kompostování a mulčování a testování výroby energie z biomasy.

Kompostování a mulčování

Kompostování a mulčování jsou dvě agrotechnické praktiky, jež nabízejí při relativně jednoduchém postupu velmi kvalitní výsledek, obzvláště v tamních klimatických podmínkách. Ve spolupráci s NGO CARE International byly vybrány zemědělské komunity, které již byly zapojeny do jiných programů CARE. První setkání s komunitou proběhlo prostřednictvím osobní návštěvy a diskuse s místními představiteli nad možností zapojení komunity do programu zemědělských konzultací, s ukázkami techniky výroby kompostů a mulče přímo na místě. Pokud komunita projevila zájem o zapojení, uskutečnilo se druhé setkání ve formě workshopu o postupech a zásadách výroby kompostu a mulče. Vzhledem k rozsáhlosti komunit nebylo možné workshop zorganizovat pro všechny, nicméně komunita se zavázala vybrat cílovou skupinu čítající 20 lidí, ve které budou zastoupeny všechny sociální skupiny, tj. i ty, jež jsou definovány jako „ohrožené“ – mládež, zejména dívky, ženy a vdovy. Předpokládalo se, že po ukončení programu bude cílová skupina dále šířit získané praktiky. Během praktické části workshopu bylo participačně vybráno vhodné místo a materiál k založení kompostu s tím, že do příštího setkání za čtyři týdny bude kompost založen. Dále navazovaly konzultace ke kompostování a mulčování jednou měsíčně, pokud byly vzhledem k podmínkám sjízdnosti místních cest možné. Celý projekt trval sedm měsíců, kdy většina času spadala do období dešťů, a zapojily se do něj tři komunity. Na začátku zavádění byly zhodnoceny podmínky metodami Rapid Rural Appraisal a po celou dobu trvání bylo prováděno šetření zaměřené na požadavky komunit v oblasti rurálního rozvoje. Možnosti komunit v jednotlivých oblastech rozvoje se posuzovaly z hlediska kompetencí, pracovních sil a prostředků.

Výstupy projektu:

- 3 x 20 vyškolených členů komunit, kteří prostřednictvím workshopu a následných pravidelných konzultací měli možnost osvojit si nové znalosti a dovednosti.
- Komunita I– založeny tři hromady kompostu, z nichž dvě byly dotaženy do stadia zralosti a aplikovány na místní políčka.
- Komunita II – založila jednu hromadu, o kterou po dvou měsících ztratila zájem.
- Komunita III – založeny tři hromady, které však byly v době zralosti rozkradeny.
- Kromě komunitních kompostů byly podle zpráv členů komunity založeny soukromé komposty (realizátor však viděl pouze dva takovéto v komunitě I).
- V každé komunitě byla aplikována vrstva mulče na několik políček v blízkosti obytných domků.

Práce s ohroženými sociálními skupinami (mladé ženy a dívky) při iniciačním workshopu

Hlavní obtíže a dílčí doporučení:

- Vzhledem k „emergency“ situaci poválečné Angoly a velkému počtu programů založených na distribuci (potravin, zemědělských vstupů) bylo velmi obtížné nalézt komunity ochotné přistoupit na participační rozvojovou aktivitu, kterou si bude komunita sama realizovat, při níž realizátor dodá pouze know-how a poskytne průběžné konzultace v místě. Objevil se bohužel také případ, kdy členové komunity realizátory fyzicky napadli po zjištění, že program není založen na distribuci.
- Komunitní selekce cílové skupiny. Ve většině případů se podařilo formálně splnit požadavek na zastoupení všech skupin dané společnosti, avšak ne všichni členové byli ve skupině dobrovolně a ze zájmu, což se projevilo přístupem k workshopu a později i k samotné práci.
- Ve všech případech patřili do cílové skupiny i nejvyšší představitelé komunity, to ale vzhledem k jejich autoritě komplikovalo jakékoli kolektivní diskuse a rozhodnutí.
- Rozdělení pracovních povinností při zakládání a udržování kompostu. Návrh možného rozdělení prací, odpovědností a posléze užitku byl participačně probírán během úvodního workshopu a dalších konzultací. Snahou realizátorů bylo vytvořit společně s cílovou skupinou jednotný plán práce, odpovědností a užitku, což se podařilo jen v jednom případě. Vlastní plnění plánu se také příliš nedařilo, pokud kontrolní osobou nebyl někdo z představitelů komuny.
- K dosažení úspěšné implementace bylo nutné provést časové studie „daily routines“ – participační metoda, jak společně nalézt optimální rozvržení pro práci na kompostech – z hlediska cílové skupiny i jednotlivce. To je velmi časově i kapacitně náročné pro všechny zúčastněné (realizátora, cílovou skupinu, jednotlivce).
- Komposty byly několikrát zničeny zvířaty (domácími i divokými), je proto vhodné je dobře zabezpečit.
- Přestože jsou pro výrobu kompostu vhodným materiálem exkrementy, musí se dbát na to, aby se používaly pouze exkrementy přežvýkavců a aby se s nimi správně nakládalo (zejména z hygienického hlediska).
- Relativně úspěšná byla implementace mulčování. Důvodem může být velmi jednoduchá technologie výroby, nízká časová náročnost a snadná dostupnost materiálu.
- Stav infrastruktury byl v celé provincii velmi špatný a při vydatných deštích byla izolovanější a vzdálenější komunita naprosto nedostupná, což ovlivnilo celkový průběh implementace. Je proto vhodnější soustředit se u pilotních projektů na bližší komunity dostupné i při obtížných podmínkách.
- Období realizace projektu bylo bohužel velmi krátké z hlediska možnosti dosažení uspokojivých a viditelných výsledků a na to, aby si komunita mohla řádně osvojit příslušné praktiky.

Testování výroby bioplynu

V rámci založení a vedení Centra zemědělského vzdělávání provincie Bié v Kuito bylo sestrojeno a testováno zařízení na výrobu bioplynu. Výroba bioplynu měla především sloužit demonstračním účelům pro výuku příslušných předmětů a pro získání zájmu ze strany zemědělské odborné veřejnosti o další rozšiřování. Jednoduchý reaktor na výrobu bioplynu byl koncipován pouze pro využití bioplynu na vaření. V tomto případě by ušetřil čas venkovských žen při sběru palivového dříví a snížil riziko jejich ohrožení nášlapnými minami (ženy se často při hledání dříví pohybují v zaminovaných

či potenciálně zaminovaných oblastech). Při odpovídajícím rozšíření technologie a zvýšení výroby produkce bioplynu by bylo možné vyrobený bioplyn používat i na výrobu elektrické energie, což však vyžaduje vyšší pořizovací náklady.

Výstupy projektu:

- Úspěšné sestrojení a uvedení do provozu jednovsázkového reaktoru na výrobu bioplynu ze zemědělských zbytků.
- Demonstrační využívání zařízení ve výuce na střední zemědělské škole v Kuito.

Obtíže a dílčí doporučení:

- Konstrukce jednovsázkového reaktoru byla odvozena z návodu příručky FAO, kde byl postup jasně a jednoduše popsán. Po přeložení do portugalštiny a umbundu a doplnění fotografií demonstračního reaktoru by bylo možné příručku velmi dobře použít při rozšiřování technologie ve venkovských komunitách.
- Materiál na sestrojení reaktoru. V roce 2005 bylo nutné veškerý materiál na reaktor dovést, situace se však mění k lepšímu a v roce 2009 je již veškerý potřebný materiál na místě dostupný. Samozřejmě se vždy doporučuje používat materiály z místních zdrojů.
- Materiál na výrobu bioplynu. Vzhledem k zemědělské tradici v provincii Bié předpokládal realizátor potenciální dostatek zbytkového materiálu ze zemědělské produkce. V roce 2005 byl kupodivu největším problémem naprostý nedostatek exkrementů přežvýkavců jako výchozí suroviny pro výrobu bioplynu. V následujících letech se situace postupně zlepšovala a v současnosti by množství a kvalita materiálu při výrobě bioplynu neměla být překážkou.
- Při šetření, které bylo provedeno náhodně v několika rurálních komunitách v letech 2005–2006, bylo zjištěno, že zájem o implementaci technologie na výrobu bioplynu je velmi malý. Důvody tohoto nezájmu podle odpovědí respondentů spočívají v následujících faktech:
- Nízká cena pohonných hmot. I když pohonné hmoty nebyly v provincii vždy k dispozici, zemědělci přesto dávali přednost nějaký čas přečkat bez paliva než zavádět novou technologii.
- Zavedený a již dlouhodobě praktikovaný zvyk sběru palivového dříví, popřípadě výroby dřevěného uhlí, což má negativní vliv na lokální ekosystémy – deforestrace.
- Finanční a pracovní náročnost při konstruování reaktoru. Nutnost shánět konstrukční materiál. Nutnost věnovat čas a práci při sběru a přípravě materiálu na výrobu bioplynu. Manipulace s exkrementy zvířat.
- Nešťastná kombinace nevhodného načasování zavádění technologie (rurální obyvatelstvo bylo zapojeno do různých distribučních programů – potraviny, zemědělské vstupy) a relativního dostatku finančních prostředků na zavedení technologie.

Shrnutí aspektů efektivnosti

Na základě uvedených zkušeností považujeme při návrhu a implementaci zemědělských rozvojových projektů za nutné vždy uvažovat následující principy:

- **Mechanismus skutečné odpovědnosti** – vlastní zcela otevřené hodnocení efektivity, efektivnosti a skutečných dopadů projektu a poučení se z výsledků této interní evaluace.
- **Lokální vlastnictví projektů** – nutnost vycházet ze skutečných interních potřeb a jasného zájmu cílových skupin. Externí tlak ani umělá pravidla, byť jsou z obecného hlediska v zájmu cílové skupiny, nefungují.
- **Lokálně vhodné technologie a postupy.**
- **Znalost lokálního socio-ekonomického prostředí** – potřeba vzájemného porozumění a empatie, nutnost pochopení zákonitosti a dynamiky dané společnosti, jejích tradic a zvyků.
- **Společná odpovědnost za výsledky** – participační mechanismy dávají prostor pro spoluodpovědnost cílové skupiny za efektivitu a skutečné dopady realizovaných aktivit. Distribuční mechanismy nejsou udržitelné a často mají minimální dlouhodobé dopady případně i dopady silně negativní.

Role občanských organizací

Občanské organizace jsou odpovědné nejen donorům a sponzorům ale hlavně občanům. Mají tak větší šanci získat důvěru komunity a stát se katalyzátorem a facilitátorem potřebných změn.

Jiří Hejkrlík je odborným asistentem v institutu tropů a subtropů při České zemědělské univerzitě v Praze. Zabývá se mezinárodním obchodem se zemědělskými produkty a rozvojovou pomocí. Jako administrátor se účastní rozvojových projektů v Angole a Mongolsku.

Jana Mazancová je odborným asistentem v institutu tropů a subtropů při České zemědělské univerzitě v Praze. Zabývá se udržitelnými technologiemi a zemědělským vzděláváním v zemědělství se zaměřením na rurální oblasti rozvojových zemí. Je garantem projektů ZRS ČR v Angole a jako odborný konzultant pracuje na projektu ve Vietnamu. Je koordinátorem výzkumného projektu RP 6 za Výzkumný ústav zemědělské techniky v Praze.

F) Zlepšení kvality pitné a závlahové vody v oblasti Aralského moře

Josef Miklík

Úvod

Uzbekistán jako historická země se po rozpadu Sovětského svazu osamostatnila a nastoupila cestu složitého novodobého rozvoje. Ministerstvo zemědělství ČR rozhodlo o rozvojové pomoci této zemi a vyhlásilo projekt, který byl směřován na „Zlepšení kvality pitné a závlahové vody v oblasti Aralského moře s použitím čisticích zařízení a sorbentů české výroby“. Bylo rozhodnuto, že tento projekt bude realizovat Česká zemědělská univerzita Praha, Institut tropů a subtropů ve spolupráci s firmou PROTE, spol. s r. o. Koncem roku 2008 byl projekt úspěšně ukončen a předán bez nedostatků do užívání. Pokusím se nastínit, jak byl projekt realizován a jaké náměty nám přinesl.

Ekologická situace v oblasti Aralského moře

Necitlivé zavlažování především bavlníkových polí vyvolalo v Uzbekistánu závažné environmentální problémy, jejichž nejdramatičtějším projevem je vysychání Aralského moře. Podle Světové banky se negativní projevy zavlažování odrazily na životním prostředí v blízkosti Aralského moře následovně:

1. ztrátou ryb v Aralském moři kvůli zvýšené salinitě a chemickému znečištění;
2. degradací půdy, vyvolané podmáčením a zasolením zavlažované půdy;
3. výskytem nových rostlinných onemocnění a škůdců vzhledem k monokulturnímu zemědělskému hospodaření (bavlna), s následkem snižování výnosů bavlny;
4. nepříznivými projevy na zdraví lidí a zvířat v důsledku vzduchem poletujícího kontaminovaného prachu a **špatné kvality pitné vody na celém území Uzbekistánu**;
5. změnou lokálního klimatu.

Odpadní vody jsou hlavním zdrojem znečišťování životního prostředí, protože obsahují zbytky mineralizace a rezidua pesticidů a jsou volně zasakovány do drenážních systémů připouštních oblastí s průsakem do podzemních vod. Pokud jde o zásobování obyvatelstva pitnou (nebo alespoň hygienicky nezávadnou) vodou, přístup k moderním zdrojům pitné vody má mimo velká města pouze zlomek obyvatelstva. Ve městech je pak obvykle zdroj vody kontaminován kvůli zastaralým a netěsným potrubním rozvodů, takže ke konečnému uživateli se dostává mnohdy bakteriologicky a chemicky kontaminovaná voda s velkou solností daleko se vzdalující evropským normám. Z toho hlediska je realizace menších zdrojů pitné a užitkové (bakteriologicky nezávadné) vody velmi potřebná a smysluplná.

Realizace projektu

Úkolem našeho projektu přiděleného vládou ČR bylo vybrat zařízení (objekt), kde by mohly být demonstrovány

technologie čištění pitných vod tak, aby splňovaly mezinárodně platné normy pro pitnou vodu.

Popis stavu objektu dětského tuberkulózního sanatoria

Po dohodě s uzbeckými správními orgány byl pro projekt vytipován objekt dětského tuberkulózního sanatoria v Nukusu. Po rekognoskaci objektu však bylo zjištěno, že samotné čištění pitné vody by bylo neefektivní vzhledem k nevyhovujícímu stavu rozvodů pitné vody a všech sociálních zařízení (WC, sprchy, kuchyň) včetně veškerých inženýrských síti. Provoz objektu se provádí za podmínek minimálního přísunu finančních prostředků ze státních zdrojů, což nedovoluje investovat do rozvoje sanatoria a zlepšení životních podmínek pacientů.

Vláda Karakalpakstánu organizuje v sanatoriu tříměsíční ozdravné pobyty pro děti po klinické léčbě tuberkulózy nebo děti z rodin, ve kterých byla diagnostikována tuberkulóza. Kapacita dětského tuberkulózního sanatoria je 320 pacientů v letním a 200 pacientů v zimním období.

Pro nás naprosto nevyhovující stav kuchyňského bloku značí hloubku „hygieny“ pro děti, které jsou potenciálními nosiči otevřené tuberkulózy a jsou zde soustřeďovány z celé oblasti. Toto je místo, kde se umývá veškeré nádobí, jež děti v sanatoriu používají. V rohu místnosti je umístěn teplovodní plynový kotel zásobující teplou vodou kuchyňský blok.

Obdobně vypadají sprchy pro 200 – 320 dětí, kde se sprchují při nástupu do sanatoria a v průběhu hospitalizace. Teplou vodu vyrábí „stejně kvalitní“ plynový kotel jako v kuchyňském bloku. Nám známé hygienické standardy zde neplatí.

Sociální zařízení se skládá ze dvou suchých tureckých záchodů bez možnosti splachování. Nepřekvapí, že tato WC nejsou rozdělena na chlapecké a dívčí. Umytí rukou po použití WC není možné. Letní přírodní umývárna rukou je od WC vzdálena asi 150 m.

Projekt – návrh řešení

Vzhledem ke stavu objektu sanatoria a pro zvýšení jeho úrovně do stanovených parametrů je nutné:

1. Zlepšit kvalitu pitné vody dodávané do objektu.
2. Dostavět sociální zařízení (WC, sprchy, umyvárny) ke zlepšení hygienické úrovně pacientů, personálu a návštěvníků.
3. Zlepšit hygienickou úroveň kuchyňských místností.
4. Provést rekonstrukci vodovodní a kanalizační sítě.
5. Zajistit místní ohřev vody odděleně pro každou budovu.
6. Zařídit prádelnu.
7. Snížit prašnost v areálu objektu zvětšením ploch omyvatelných povrchů chodníků, cest. Upravit povrch hřiště tak, aby byl bezprašný.
8. Zlepšit zavlažovací systém v areálu sanatoria.

Vzhledem k omezeným přiděleným a slíbeným finančním prostředkům od různých stupňů místní samosprávy byly v konečné fázi zcela uskutečněny pouze první tři body. Bod číslo čtyři byl realizován pouze částečně a to jen v kuchyňském bloku a při napojení nových objektů, které firma PROTE, spol. s r. o. v tuberkulózním sanatoriu zbudovala. Jediným partnerem, který své slovo splnil, byla místní pobočka občanského sdružení ADRA.

Zbývající body čekají na možné získání finančních prostředků ze státních grantů, od neziskových humanitárních organizací nebo sponzorů.

Přínos z realizace projektu

V rámci projektu byla do dětského tuberkulózního sanatoria ve městě Nukus dodána automatická úpravna pitné vody projektovaná na standardy EU a provedena instalace

technologických rozvodů. Zlepšení zdravotních podmínek dětí v tomto zdravotnickém zařízení díky trvalému používání zdravotně nezávadné vody bude přínosem při léčbě dětských pacientů.

Další součástí projektu bylo dodání dvou kontejnerů vybavených toaletami, sprchami a umyvadly s rozvodem upravené pitné vody do sprch a umyvadel a technické vody do WC. Ohřev vody byl zabezpečen bojlerem v každém kontejneru samostatně. Kontejnery byly zakoupeny z prostředků firmy PROTE, spol. s r. o. a občanského sdružení ADRA.

Jak je z fotografií vidět, do sanatoria bylo dodáno zařízení, které je v místních podmínkách pro dětské pacienty naprosto nedostupné a nepoznané. Také pro některé dospělé zaměstnance je toto zařízení vysoce nadstandardní. Z tohoto důvodu bylo nutnépřistoupit k vyškolení odborné obsluhy instalovaného zařízení, ale také naučit zaměstnance a především dětské pacienty základním zásadám hygieny.

Kvalitně zpracovaná technická dokumentace a trvalé spojení sanatoria s firmou PROTE zabezpečí jednoduché a střední opravy veškerého zařízení.

Nejenom funkčnost technologií v mimořádných podmínkách

Při pomoci rozvojovým zemím je nutné dodávat do cílového regionu převážně vyspělou techniku a ne „ŠROT“. Pokud tyto zásady chceme dodržet, je nezbytné:

- K vyspělé technice zajistit a vyškolit **samostatně** přemýšlející a pracující obsluhu, bez které v blízké budoucnosti přestane dodaná technologie pracovat (možná pro banální závadu).
- Pro případy vzniku poruchy nebo neschopnosti obsluhy tuto poruchu zvládnout musí být zajištěno spojení (telefon, skype, e-mail apod.) na dodavatele technologie, který pokud možnéjednoduchým způsobem na dálku pomůže závadu odstranit. S technikou musí být dodán technologický manuál pro údržbu a možnost oprav.
- V regionu či komunitě by měl být vytvořen centrální skládek nejnutnějšího materiálu sloužícího k budoucím opravám.

Každá země má národní plány hospodaření s vodou. Veškeré naše úsilí v nakládání s vodou se musí shodovat s těmito plány. V tomto směru musí sehrát rozhodující úlohu místní pracovníci a to ještě před podáním žádosti o dotace nebo projektu, například pracovníci občanského sdružení ADRA v příslušných regionech.

Míst, kde je naprostý nedostatek vodních zdrojů, je poměrně málo. Problémem však zůstává složitost, náročnost, dlouhodobost a vysoká cena získání vody jak z vodních toků, tak především z hloubkových vrtaných studní, kde je kvalita vody většinou příznivější.

V převážné míře však jde o technickou vodu, která se musí dále upravovat do poživatelného stavu. Tato úprava vody a s ní spojená technologie podstatným způsobem zdražuje dostupnost nezávadné vody. Nároky na kvalifikovanou obsluhu, vzhledem ke složitosti technologie, jsou v tomto případě neoddiskutovatelné.

Při rozvojové pomoci v Uzbekistánu v dětském tuberkulózním sanatoriu jsme měli provést očistu vody z místního vodovodního řadu na normy EU a zbudovat sociální zařízení. Současně používaná voda z městského vodovodního řadu až trojnásobně překračovala množství soli a dosavadní sociální zařízení tvořila dvě suchá WC asi 150 m od ubikací.

Povědomí o hygienických a zdravotních potřebách je zde na velmi dobré úrovni. Vedení sanatoria mělo mimořádný zájem na obou projektech a urychlovalo jejich realizaci.

V průběhu realizace se však vyskytly následující problémy:

1. Potřeba neupravené pitné vody byla v minulosti okolo 2 m^3 na pití, vaření a umývání nádobí. Na hygienu byla spotřeba zhruba 0,5 m^3/den. Současná výroba upravené vody předpokládá spotřebu asi 2,4 m^3. Postavením deseti splachovacích záchodů, šesti sprchových koutů a deseti umyvadel stoupla spotřeba vody zhruba na 4,5 m^3. Došlo tudíž k dennímu navýšení spotřeby vody asi na 4,5 m^3, což je nárůst proti předpokladům téměř o 100 %.
2. Existující kanalizace (poškozená, místy s nulovým spádem a hlavně ze 2/3 zanesená kaly, zejména pak tukem z kuchyně) nestačila zvýšené množství vody a splašků z WC odvádět, ucpávala se a nutně se zastavovalo používání WC.

Opatření ze strany sanatoria byla víceméně restriktivní – zvýšená spotřeba vody se odrazila v nárůstu rozpočtu sanatoria a vedla i k nucenému omezení používání WC, sprch a umyvadel.

Opatření ze strany donora se zaměřila na provizorní vyčištění kanalizace a další potřebná opatření nad rámec projektu – před odtokem vody z kuchyně byl mj. zbudován lapol tuku. I přes zvýšené náklady donora projekt bude plnit svou funkci pouze omezeně vzhledem k nenavýšení nutných provozních nákladů na činnost sanatoria ze strany zřizovatele (větší spotřeba vody).

Shrnutí aspektů efektivnosti

Osvětový charakter projektu. Již sama prezentace české technologie v uzbeckých podmínkách vedla k rozvoji znalostí o ochraně vod a k většímu zájmu o řešení nevyhovující situace v oblasti, a to na všech úrovních.

Uvědomování si souvislostí. Dostatek kvalitní pitné a závlahové vody značně zlepší situaci i léčbu tuberkulózních dětských pacientů sanatoria v Nukusu. Přestože se uzbecká ekonomika stále opírá o plánovité hospodářství a snaží se určitými státními projekty zmírnit problémy životní úrovně v zemi, dá se situace ve jmenované oblasti považovat za velmi složitou, avšak řešitelnou. Uvedené faktory mají velký dopad na kulturní a sociální rozvoj oblasti.

Adekvátnost a aplikovatelnost technologických řešení. Dopady na životní prostředí jsou vesměs pozitivní, v rámci projektu však není zcela možné vyřešit komplexně problém s vodou v oblasti „Aralu“. Demonstrační aplikace české technologie v oblasti úpravy a čištění pitné vody nicméně díky spolehlivosti, výkonu, minimální údržbě zařízení, dostupnosti látek a materiálů pro provoz a ceně přesvědčila uzbecké odborníky o vhodnosti použití českých technologií v uzbeckých podmínkách. Adekvátnost, účinnost a replikovatelnost zvoleného technologického řešení je dobrým příkladem pro další oblasti a země v regionu.

Role občanských organizací

Organizace občanské společnosti v podobných projektech vystupují v kombinované roli donora (kofinancování), realizátora projektu a facilitátora spolupráce několik sektorů (nevládní nezisková organizace, univerzita, soukromá firma, sanatorium, místní vláda). Je zjevné, že bez těchto rolí a bez multisektorové spolupráce všech aktérů nelze dosáhnout kvalitní a dlouhodobě udržitelné výsledky.

Ing. Josef Miklík podniká v oblasti ekologie a životního prostředí se zaměřením na úpravu pitné vody a čištění odpadních vod. Zúčastnil se projektu "Zlepšení kvality pitné a závlahové vody v oblasti Aralského moře použitím čistících zařízení a sorbetů české výroby" v Uzbekistánu.

Trh Akkra, Ghana, foto: Daniel Svoboda

Migrace a rozvoj

Užhorod, Ukrajina, foto Lukáš Houdek

A) Proč remitence? Rozvojový potenciál remitencí a role neziskových organizací

Tereza Rejšková | Multikulturní centrum Praha

Úvod

Tato studie má za cíl představit v kontextu rozvojové problematiky téma remitencí, převodů peněz zahraničních pracovníků (migrantů) do jejich země původu. Zaměřuje se na situaci v České republice a představuje výsledky výzkumu mezi migranty a neziskovými organizacemi.

Jak ovšem téma remitencí souvisí s problematikou rozvojové spolupráce a jaké je místo této studie mezi ostatními studiemi zkoumajícími efektivnost organizací občanské společnosti? Část odpovědi nalezneme v textu Roberta Stojanova, který představuje dnes rozšířený pohled na remitence jakožto účinný nástroj hospodářského rozvoje méně vyspělých zemí. Tento pohled je opodstatněný již z pohledu na číselné údaje. Světová banka vypočítala celkový objem remitencí plynoucích do rozvojových zemí v roce 2008 na 305 miliard amerických dolarů[1]. Toto ohromné číslo převyšuje částku, která je stejným zemím určena ve formě rozvojové pomoci[2] nebo přímých zahraničních investic. HDP některých zemí je na remitencích závislý. Přestože nelze tvrdit, že remitence pouze zvyšují míru blahobytu v zemích původu (část z nich je určena na splácení dluhu vynaloženého na migraci, remitence navíc přinášejí z makroekonomického hlediska zemím původu i jisté nevýhody), jsou nepopiratelně důležitým aspektem rozvoje.

Stručně řečeno, rozvojový potenciál remitencí lze zvyšovat jak v zemích cílových tím, že se bude usilovat o maximální snížení ztrát z vydělaných peněz (především snížení poplatků za mezinárodní převod, ale také například omezení ztrát způsobených odvody z mezd zprostředkovatelům práce), tak v zemích původu tím, že rodinám migrantů budou zpřístupněny služby umožňující peníze získané formou remitencí výhodně investovat či uložit a netratit kvůli nedostupnosti finančních služeb. Jak totiž na nedávném semináři podotkl zástupce Světové banky Donald F. Terry: *„Je drahé být chudý“*.

Proč se remitencemi zabývat právě v České republice? Česká republika se stala imigrační zemí, kam přichází velké množství migrantů za prací, v současnosti zde pobývá kolem 440.000 cizinců s dlouhodobým či trvalým pobytem. Mnozí z nich zde vydělávají peníze, z nichž část posílají svým rodinám a přátelům do země původu ve formě remitencí. Problematika remitencí je však komplexní, propojuje rozvojovou a migrační politiku a navíc v ní spatřujeme velký potenciál, neboť se o remitence v současnosti začínají zajímat

[1] http://www.migration.ucdavis.edu/mn/more.php?id=3517_0_5_0

[2] *Například státy Výboru OECD pro rozvojovou spolupráci v roce 2008 poskytly 119,8 miliard amerických dolarů v rámci ODA. <http://www.oecd.org/document/35/0,3343,en_2649_34487_42458595_1_1_1_1,00.html>*

různí aktéři: ministerstva (především Ministerstvo financí), Český statistický úřad, Česká národní banka, komerční banky, akademické instituce a také neziskové organizace, které pracují s migranty a mají s nimi často bezprostřední kontakt. Proto jsme se v rámci projektu FoRS snažili zprostředkovat nezbytnou širší diskuzi mimo jiné seminářem s názvem „Remitence zasílané z České republiky a jejich rozvojový dopad“[3]. Přestože byl seminář hodnocen jako úspěšný, zůstává otázkou, do jaké míry budou zúčastněné instituce spolupracovat v budoucnosti. Již nyní můžeme říci, že seminář napomohl různým institucím, které spolu normálně příliš nekomunikují (a to i přesto, že jsou to například různé instituce státní správy), seznámit se navzájem se svým zájmem o stejnou problematiku a zahájit spolupráci, a to i poměrně neobvyklou (například ČSÚ oslovil odborníky z neziskového sektoru). Zdá se, že velkou výhodou toho, že seminář spolupořádaly neziskové organizace, je to, že nepodléhají složitým byrokratickým strukturám, které často znemožňují odborníkům i širší veřejnosti dostat se k potřebným informacím. Příkladem může být fakt, že se pracovníci Ministerstva vnitra dozvídají o tom, že se Ministerstvo financí zabývá remitencemi, přes webové stránky neziskové organizace. Pro neziskové organizace je naopak často žádoucí, aby informace byly co nejlépe přístupné.

Byli bychom zejména rádi, kdyby se nám podařilo vždy prosazovat participaci migrantů na klíčových rozhodnutích ze strany českých institucí. Domníváme se, že neziskové organizace, které často vystupují v roli obhájců práv migrantů a jako prostředníci mezi migranty a státními orgány, mají více možností si mezi migranty získat důvěru a získat je ke spolupráci, a to jak při mapování remitencí tak při případných informačních kampaních či zavádění programů. Nicméně jsme si vědomi, že to může být těžké také kvůli určité neochotě ze strany migrantů o finanční problematice hovořit[4]. Jedním z úkolů neziskových organizací by potom mohlo být snažit se sdružení a individuální zástupce migrantů přesvědčit o užitku, který by mohl pro jejich komunity plynout z aktivní spolupráce např. se státní správou; a zároveň tlačit na státní správu, aby byla ochotna názory migrantů vyslechnout. Migranti dosud byli z rozhodovacích procesů na úrovni státní správy téměř naprosto vynecháni, což může mít negativní důsledky v tom, že se pro ně vyvinou opatření, o která reálně nebude zájem.

V tomto ohledu mohou neziskové organizace zprostředkovávat stanoviska migrantů i při svých snahách ovlivňovat politická rozhodnutí, s čímž mají mnohé české nevládní organizace již bohaté zkušenosti. V českém prostředí zatím není běžné pro společenství a občanská sdružení migrantů angažovat se na poli tvorby politik, české neziskové organizace by proto mohly těmto organizacím předávat své zkušenosti.

Neziskové organizace často nabízejí migrantům individuální pomoc (právní, sociální, psychologickou) a mají tak možnost poznat realitu z individuální perspektivy migrantů. Orgány státní správy či jiné zodpovědné orgány přístup k těmto mikro-perspektivám často z pochopitelných důvodů nemají, spolupráce s neziskovými organizacemi proto může být i v tomto směru velmi užitečná. Nicméně je potřeba posílit důvěru státní správy vůči neziskovým organizacím a ochotu s nimi spolupracovat jako s partnery.

Dílčím úkolem našich aktivit bylo kriticky zhodnotit dosavadní činnost neziskových organizací a jejich potenciál angažovat se efektivně v oblasti remitencí. Oslovili jsme proto téměř všechny české organizace pracující s migranty s dotazem, jaké mají zkušenosti s poradenstvím ve věci posílání peněz a řešením problémů s tím spojených. Většina organizací však toto téma zatím neřeší, zejména proto, že o to migranti neprojevují zájem. Především jsme se zaměřovali na to, do jaké míry by mohly neziskové organizace být zdrojem informací o nejvýhodnějších způsobech posílání a být tak nápomocny rozvojové efektivitě. Některé organizace uvedly, že by se na potenciální informační kampani byly ochotny podílet. Otázkou ovšem zůstává, zda instituce, které nejsou samy migranty vyhledávány za účelem zjištění informací o remitencích, by byly vhodným distributorem takových informací. Neziskové organizace uváděly, že se spíše na ně klienti obracejí, když potřebují zjistit, jak naopak mohou jejich příbuzní ze země původu poslat peníze jim ve chvíli, kdy se v ČR ocitnou v nouzové situaci. To podporuje domněnku, že migranti v ČR vyhledá-

[3] *Záznam semináře „Remitence zasílané z České republiky a jejich rozvojový dopad“ a další informace o něm lze najít na http://www.migraceonline.cz/remitence/*

[4] *Více o míře ochoty migrantů sdílet informace o remitencích v 3. kapitole „Posílání remitencí z České republiky do zemí původu: Zpráva z výzkumné sondy“.*

vají neziskové organizace zatím především jen v problémových situacích. To do značné míry omezuje pole působnosti neziskových organizací a určitě by bylo dobré snažit se toto nastavení do budoucna změnit. Navíc téma soukromých peněz považují migranti zpravidla za velmi citlivé a nechtějí se o něm šířit ani mezi sebou, natož mezi prakticky cizími lidmi. Pro úplnost je třeba uvést, že jsme se nezaměřovali na projekty, které by v dané souvislosti bylo možné realizovat v zemích původu migrantů (jako například podpora finanční gramotnosti rodin migrantů, napojení na mikrofinanční instituce atd.).

Přestože neziskové organizace mají v této oblasti stále mnohé rezervy, je nesporné, že by mohly být velmi důležitým hráčem na poli zvyšování rozvojového potenciálu remitencí zasílaných z ČR, a to zejména proto, že neziskovým organizacím jde primárně o prospěch migrantů a nejsou zatěžovány jinými motivacemi, jako tomu může být u státních nebo akademických institucí.

Struktura studie

Studie se kromě tohoto úvodu skládá ze tří hlavních částí. V první stati Robert Stojanov představuje problematiku v celosvětovém měřítku, uvádí základní data o remitencích, jejich výzkumu a o jejich místě v rozvojovém paradigmatu.

Ve druhé kapitole Pavlína Šolcová mapuje dosavadní výzkumné a politické úsilí v oblasti remitencí v ČR. Remitence jsou tématem, které začalo být zkoumáno a diskutováno i na mezinárodní úrovni teprve v posledních letech, což má za následek všeobecný nedostatek relevantních údajů. Proto není divu, že ani v ČR toto téma nebylo zatím téměř vůbec zkoumáno.

Poznání situace, počtu posílajících migrantů, způsobu posílání, problémů, se kterými se migranti či jejich rodinní příslušníci v zemích původu setkávají apod., je naprosto klíčové pro zvyšování rozvojového potenciálu remitencí. Proto bylo naší snahou zmapovat současný stav znalostí o remitencích zasílaných z ČR a také využít vlastních etablovaných kontaktů mezi migranty a přispět vlastním výzkumem na základě detailních individuálních rozhovorů, který je jádrem třetí a stěžejní kapitoly této studie. V ní představují autorky Blanka Tollarová a Tereza Rejšková svou výzkumnou sondu, kterou provedly mezi prosincem 2008 a únorem 2009 a v níž se ptaly migrantů, jejich sdružení a neziskových organizací na jejich zkušenosti s posíláním remitencí. Výsledky sondy dávají nahlédnout do problematiky posílání remitencí a poodhalují některá fakta specifická pro české prostředí.

Je třeba nezapomínat na to, že snaha o zvyšování rozvojového potenciálu remitencí a jejich usměrňování je v České republice na začátku. Naším primárním zájmem tedy není hodnotit dosavadní projekty a opatření, nýbrž poznat situaci a vyvarovat se zbytečných chyb do budoucna. Další naší velkou snahou je zprostředkovat informace všem, kteří by se mohli podílet na dalších výzkumech či kteří mají na tématu nějaký zájem tak, aby se jejich síly mohly spojit a předešlo se zbytečnému vynakládání úsilí a finančních prostředků díky nedokonalé komunikaci. Věříme, že naše studie bude cenným příspěvkem k diskusi o efektivním přístupu vůči rozvojovým zemím ze strany vyspělých států a jejich institucí, včetně neziskových organizací.

Tereza Rejšková působí v Multikulturním centru Praha jako redaktorka portálu o migraci www.migraceonline.cz. V rámci projektu platformy FoRS koordinovala pracovní téma migrace a rozvoj, včetně realizace semináře o remitencích zasílaných z ČR.

B) Rozvojový potenciál remitencí – stručná konceptualizace problematiky[5]

Robert Stojanov | Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií,
Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně

Úvod

Vztahy mezi mezinárodní migrací a rozvojem představují jedno z nejčastěji zmiňovaných témat současných odborných diskusí rozvojových a migračních studií. Podobně problematika snižování socioekonomických rozdílů prostřednictvím rozvoje ekonomicky méně vyspělých zemí a liberalizace pohybu pracovních sil patří v posledním desetiletí k významným bodům politické agendy. Problematika remitencí patří mezi prominentní témata zmíněných diskusí.

Autor na základě analýzy vybraných sekundárních pramenů dochází k názoru, že dopady mezinárodních migračních proudů v podobě remitencí mají převážně pozitivní vliv na rozvoj ekonomicky chudých regionů. První část příspěvku charakterizuje některé současné trendy mezinárodní migrace. Druhá část stručně analyzuje závěry studií týkajících se dopadů remitencí na rozvoj a chudobu v ekonomicky chudých zemích.

1. Mezinárodní migrace jako globální fenomén

Migrace obyvatel je proces, který výrazně ovlivňuje dlouhodobý vývoj lidstva. Podle odhadů OSN dosáhl počet mezinárodních migrantů[6] v roce 2005 počtu 191 milionů, což představuje tři procenta světové populace. Ve srovnání s odhady pro rok 2000 se absolutní počet mezinárodních migrantů v roce 2005 zvýšil o 15 milionů (UNPD 2005)[7]. Tradiční směry a intenzita migračních toků jsou ovlivněny rozdíly v úrovni rozvoje jednotlivých zemí. Rozvojové paradigma, které v sobě zahrnuje ideu pokroku ve smyslu „situace se vyvíjí k lepšímu“, tak získává své pevné místo v úvahách o migraci. V tomto směru Skeldon (1997)[8] upozorňuje na fakt, že v průběhu posledních šedesáti let se sice hodnoty základních indikátorů rozvoje, jako je střední délka života nebo přístup ke zdravotnickým službám či vzdělání, zlepšily pro velké množství obyvatel světa, to ovšem neplatí pro všechny země a regiony. A právě tato skutečnost „nedostatečného“ nebo minimálního rozvoje je výzvou pro další výzkumné aktivity.

[5] *Text vznikl také jako součást tematického konceptu 05 výzkumného záměru Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně MSM 6215648904 “Česká ekonomie v procesu integrace, globalizace a rozvoje zemědělského sektoru a služeb v nových podmínkách společného evropského trhu“.*

[6] *Mezinárodní migrant je zjednodušeně definován jako osoba, která přesídlí do země, která je odlišná od země jejího obvyklého pobytu na dobu minimálně jednoho roku.*

[7] *UNPD (2005): Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. [online]. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. New York: United Nations Population Division, 2005. [cit. 2007-05-17]. Dostupné na http://esa.un.org/migration.*

[8] *Skeldon, R. (1997): Migration and Development: A Global Perspective. Harlow: Longman, 1997.*

Současná éra globální migrace začala na konci 2. světové války a její současné projevy úzce souvisejí se způsoby komunikace a relativně novými možnostmi přepravy, které lépe a rychleji než kdykoliv předtím snižují vliv vzdálenosti mezi zdrojovými a cílovými zeměmi. Klesající ceny telefonních hovorů, zavedení faxu a emailu a klesající ceny mezinárodní dopravy vytvářejí migrantům možnosti být v kontaktu s oblastí původu v reálném čase a intenzivněji. Tím se zmenšuje tlak na přestěhování celé rodiny do nové destinace. Mezinárodní migranti tak mohou získat to nejlepší z obou světů, především získat vysoké příjmy v oblastech s vysokými cenami a zároveň tyto příjmy utratit v zemích s nízkými příjmy a nízkými cenami. Kromě toho mají větší šanci si uchovat své kulturní hodnoty či rodinné vazby (Hugo 2003)[9].

I když největší intenzitu migračních proudů zažívají stále rozvojové země v rámci svých regionů, z pohledu problematiky vztahů mezinárodní migrace a rozvoje je nutné analyzovat především migrační proudy mezi ekonomicky rozvinutými regiony a regiony rozvojovými. Podle Masseye et al. (1993)[10] se začínají tyto proudy masivně objevovat od konce 60. let minulého století, kdy přicházejí do západní Evropy, Austrálie a severní Ameriky imigranti z Afriky, Asie, Karibiku a Středního východu.

Odhadovaný absolutní počet mezinárodních migrantů se mezi lety 1960 a 2005 více než zdvojnásobil - ze 75,5 miliónů na 190,6 miliónů. Relativní nárůst počtu migrantů za stejné období vzhledem k celkové populaci Země je však mnohem skromnější - z 2,5 procenta na 3,0 procenta - a za poslední dvě desetiletí se tento poměr příliš nezměnil (viz Tab. B.1).

Největší počet mezinárodních migrantů žije v Evropě (více než 61,1 mil.), která je následována Asií (53,3 mil.), Severní Amerikou (44,5 mil.) a Afrikou (17,1 mil.). Obrovský nárůst migrace zaznamenala právě Evropa, relativní počet migrantů se zvýšil dvakrát, z 18,9 % v roce 1960 na 33,6 % v roce 2005, ale absolutní počet se zvýšil téměř čtyřikrát (UNPD 2005).

Globalizační procesy za několik posledních desetiletí dokázaly sehrát významnou úlohu ve změně forem mezinárodní migrace. Za nejdůležitější bývá označováno posílení vlivu pull faktorů na stejnou rovinu push faktorů. Migrační proudy už nejsou vyvolány pouze kombinací chudoby, demografických tlaků a jiných push faktorů, ale také pull faktory - lákadly komfortu západních zemí známých z filmů a televizních pořadů, zábavy a konzumního zboží dostupného na místních trzích. Migranti si tak mohou přát zvýšit kvalitu svého života nejen po ekonomické stránce, ale také v sociální a kulturní rovině (IOM 2003)[12].

Tabulka B.1 – Odhadované počty mezinárodních migrantů ve světě a jejich procentuální podíl na celosvětové populaci (1960–2005)[11]

Rok	Odhadované počty mezinárodních migrantů	Podíl mezinárodních migrantů na světové populaci
1960	75 463 352	2,5 %
1965	78 443 933	2,4 %
1970	81 335 779	2,2 %
1975	86 789 304	2,1 %
1980	99 275 898	2,2 %
1985	111 013 230	2,3 %
1990	154 945 333	2,9 %
1995	165 080 235	2,9 %
2000	176 735 772	2,9 %
2005	190 633 564	3,0 %

Zdroj: Data z UNPD (2005)

[9] *Hugo, G. (2003): Circular Migration: Keeping Development Rolling? [online]. Washington, DC: Migration Information Source, The Migration Policy Institute, June 2003. [cit. 2007-07-17]. Dostupné na http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=129.*

[10] *Massey, D.S., et al. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. Population and Development Review, Vol. 19 (1993), No. 3, pp. 431-466.*

[11] *Uvedená data v tabulce jsou vždy k 1. červenci.*

[12] *IOM (2003): World Migration 2003: Managing Migration - Challenges and Responses for People on the Move. Geneva: International Organization for Migration, 2003.*

Poměrně nově zkoumaným migračním fenoménem je vzrůstající počet žen v proudech mezinárodní migrace. Ženy v současné době představují téměř polovinu mezinárodních migrantů a dominují v migračních proudech směřujících do ekonomicky rozvinutých zemí. Zároveň však patří mezi nejvíce zranitelné skupiny migrantů, především v oblasti porušování lidských práv. Ženy stále ve větším měřítku migrují samy a ve skutečnosti jsou často hlavním živitelem rodiny, kterou zanechaly doma. Očekává se, že tento trend bude pokračovat, neboť se v industrializovaných zemích zvyšuje poptávka po pracovní síle v zaměstnáních, která tradičně vykonávají ženy: domácí práce, ošetřovatelský a pečovatelský servis, úklid, zábavní a sexuální průmysl, maloobchodní prodej a práce v továrnách. Tento nový trend má i své negativní dopady v zemích původu v podobě nárůstu rozvodů, ovdovění, bezdětnosti a samoty. Na druhou stranu jsou zde i pozitivní souvislosti, protože mnoho žen má díky své migraci lepší přístup ke vzdělání, větší povědomí o svých právech, lepší možnosti si najít práci a získat tak nové zkušenosti (GCIM 2005)[13].

Za všeobecně rozšířený názor je považován fakt, že většina migrantů pochází z nejchudších vrstev. Výzkumy dokazují, že to není pravda. Kdybychom připustili hypotézu, že migranti patří mezi nejchudší vrstvy společnosti, museli bychom pak také uznat, že migranty zasílané prostředky ve formě remitencí jsou určeny bohatší neemigrující části populace, což by nedávalo smysl (Skeldon 2002)[14]. Ve skutečnosti emigranti obvykle mají vyšší vzdělání než ti, kteří zůstávají v místě původu. Většina migrantů mířících do zemí OECD navštěvovala střední nebo i vyšší školu. Je to přirozené, protože většina migrantů potřebuje mít dostatečné znalosti a finance potřebné k překročení hranice, ať už legálním či nelegálním způsobem. Ti nejchudší obyvatelé nemají většinou ani jedno.

2. Rozvojové aspekty remitencí

Socio-ekonomické rozdíly mezi rozvinutými a rozvojovými regiony jsou klasickými teoriemi migrace (viz např. Massey et al. 1993) vnímány jako hlavní hnací síla, která „diktuje mezinárodní migraci“ (Drbohlav 2001)[15]. A právě vztahy mezi rozvojovými příležitostmi a migračními procesy vytvářejí komplex souvislostí a dopadů, které jsou předmětem současných výzkumů. Problematika rozvojových aspektů remitencí patří mezi přední výzkumná témata.

Celá řada odborných studií považuje remitence za účinný prostředek rozvoje ekonomicky chudých zemí, především jejich venkovských oblastí nebo dokonce za alternativní nástroj rozvoje. Co to však remitence jsou?

Zjednodušeně řečeno se jedná o transfery peněz nebo zboží od migrantů, kteří pobývají v zahraničí. Mezinárodní měnový fond (IMF) ve svých statistikách pracuje se třemi typy remitencí. Obecnou tendencí i v odborné literatuře je používat pojmu remitence ve smyslu první kategorie (Gammeltoft 2002)[16]:

- *remitence pracovníků (workers' remittances)* jsou transfery zboží a financí ze strany pracovníků, kteří zůstávají v zahraničí rok nebo déle;
- *zaměstnanecké kompenzace (compensation of employees)* jsou transakce pocházející od osob, které zůstávají v zahraničí méně než jeden rok;
- *migrační transfery (migrants' transfers)* jsou transfery zboží a financí související s přeshraniční migrací (např. každodenní dojíždění za prací do zahraničí, pendlování).

Dalším způsobem rozlišování mezi jednotlivými typy remitencí je dělení remitencí na základě typu zasílatelů a příjemců remitencí. Na základě toho Carling (2005)[17] identifikuje celkem sedm různých forem remitencí.

1. *Osobní vklady nebo investice* - peněžní transfery určené pro vlastní použití (investiční činnost, spotřebu, obchodní rozvoj, výstavbu domova, zakoupení půdy, úspory a další). Migranti si sami určují využití těchto remitencí.
2. *Transfery v rámci rodiny* - transfery prostředků rodinným příslušníkům nebo přátelům do zemí původu. Ve většině zemí jsou to nejdůležitější toky remitencí. Často se jedná o pravidelně zasílané prostředky (měsíčně

[13] *GCIM. (2005): Migration in an interconnected world: New directions for action. Report of the Global Commission on International Migration. Geneva: The Global Commission on International Migration, October 2005.*
[14] *Skeldon, R. (2002): Migration and poverty. Asia-Pacific Population Journal, 2002, Vol. 17, no. 4, pp. 67-82.*
[15] *Drbohlav, D. (2001): Mezinárodní migrace obyvatelstva – pohyb i pobyt (Alenky v kraji divů). In: Menšiny a migranti v České republice: My a oni v multikulturní společnosti 21. století. Praha: Portál, pp. 17-30.*
[16] *Gammeltoft, P. (2002): Remittances and other financial flows to developing countries. International Migration, 2002, Vol. 40, no. 5, pp. 181-209.*
[17] *Carling, J. (2005): Migration Remittances and Development Cooperation. Oslo: International Peace Research Institute, 2005.*

nebo při příležitosti svátků, náboženských slavností, atd.). Tyto remitence slouží k zabezpečení základních potřeb, spotřebě, vzdělání, zdravotní péči. O využití těchto zdrojů rozhodují zpravidla jejich příjemci.

3. *Charitativní dary* - určené pro charitativní účely, kostely a mešity.
4. *Kolektivní investice směřující do rozvoje* - nejčastěji transfery prostředků pocházejících od organizací migrantů, které by měly směřovat do rozvoje komunity v zemích původu.
5. *Daně a odvody* - jedná se o povinné odvody vládním a veřejným institucím, jako jsou školy, nemocnice z důvodu zajištění vzdělání či zdravotnické péče pro členy rodiny a přátele v zemích původu. Zároveň se sem započítávají dobrovolné transfery remitencí (např. podpora domácí vlády) a zaplacené daně od emigrantů.

6+7. *Důchody a transfery sloužící k sociálnímu zabezpečení*[18] - sem se počítají regulérní transfery od bývalých zaměstnavatelů, penzijních fondů a vlád zemí, kde byl migrant zaměstnaný.

Remitence v peněžní formě jsou zasílány prostřednictvím velkého množství převodních mechanismů. Carling (2005) zmiňuje sedm metod převodu remitencí:

1. elektronický převod peněz v hotovosti;
2. elektronický převod peněz z jednoho konta na jiné konto;
3. převod peněz za pomocí elektronických (čipových) karet;
4. převod peněz na základě dokumentů vyrobených z papíru (šeky, bankovní směnky, peněžní poukázky);
5. neformální převodní systém peněz[19];
6. osobní kurýři;
7. remitence v naturáliích.

Stejně jako mnoho jiných záležitostí týkajících se migrace jsou i remitence velmi špatně přesně měřitelné. Přestože existují jisté odhady rozsahu zasílaných remitencí, je nutné zdůraznit, že se ve většině případů týkají prostředků zaslaných pouze oficiálními kanály. Přitom na základě výzkumů (citovaných v Puri & Ritzema 2001)[20], které proběhly převážně v 80. letech minulého století, se odhaduje, že remitence zasílané neformálními kanály kolísají v závislosti na dané zemi v rozmezí 8 až 85 procent z celkového proudu oficiálních remitencí. Tyto prostředky však nejsou zahrnuty ve statistikách vypovídajících o množství zaslaných prostředků.

Z pohledu ekonomického rozložení přílivu remitencí jsou rozvojové země jejich dominantním příjemcem. Konkrétně největším příjemcem jsou země se středním příjmem a naopak nejmenším příjemcem jsou země s nízkými příjmy. Tento poměr se za poslední dekádu nezměnil.

Tabulka B.2 – Rozdělení remitencí pracovníků, zaměstnaneckých kompenzací a migračních transferů podle jednotlivých regionů v letech 2001 - 2008 (v miliardách USD)

Region	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008*
Východní Asie a Pacifik	16,682	20,105	29,481	35,316	38,812	45,028	47,542	57,988	62,307
Evropa a střední Asie	13,083	12,714	14,032	16,746	21,307	29,651	32,419	50,804	53,530
Latinská Amerika a Karibik	19,987	24,229	27,918	34,771	41,248	48,119	53,264	61,000	61,095
Střední východ a severní Afrika	12,920	14,674	15,242	20,375	23,051	24,020	25,162	32,075	34,500
Jižní Asie	17,212	19,173	24,137	30,366	28,694	33,188	39,886	43,824	50,942
Subsaharská Afrika	4,623	4,663	5,030	5,970	8,445	9,969	13,475	19,204	20,418
Svět	**131,502**	**146,973**	**169,502**	**206,369**	**234,056**	**267,255**	**306,682**	**355,438**	**375,015**

* *odhad*

Zdroje: World Bank (2009)[21]

[18] *Protože se často jedná o jejich kombinaci, jsou uvedeny pod stejnou kategorií.*

[19] *Informal Value Transfer Systems (IVTS) jsou známy v různých částech světa pod různými jmény. Mezi ty nejvíce používané patří v médiích občas citovaná hawala což v překladu znamená "převod" (Carling 2005).*

[20] *Puri, S. - Ritzema, T. (2001): Migrant Worker Remittances, Micro-finance and the Informal Economy: Prospects and Issues. Working Paper, 21. Geneva: Social Finance Programme, International Labour Office, 2001.*

[21] *World Bank (2009): Remittances dataset. [online]. World Bank staff estimates based on the International Monetary Fund's Balance of Payments Statistics Yearbook 2008, updated on March 2009. [cit. 2009-05-06]. Accessed at http://go.worldbank.org/SSW3DDNLQ0*

Geografické rozdělení remitencí za posledních devět let ukazuje na nejhorší postavení subsaharské Afriky a naopak na dlouhodobě nejlepší postavení Latinské Ameriky s Karibikem a Východní Asií s Tichomořím (podrobněji viz Tab. B.2 na str. 37). Výrazné změny trendu v blízké budoucnosti nemůžeme očekávat.

Statistiky jasně ilustrují zvyšující se úlohu remitencí v ekonomikách rozvojových zemí. Jaké jsou však vztahy mezi remitencemi, rozvojem a chudobou v oblastech původu migrace? Tato zajímavá problematika je natolik komplexní a obsáhlá, že nemůže být šířeji rozebrána v této kapitole. Nicméně, pojďme se podívat na závěry několika studií od uznávaných autorů.

Remitence přirozeně přispívají ke zvýšení prosperity jejich příjemců s určitým rozvojovým dopadem na místní úrovni prostřednictvím klasických multiplikačních efektů, i když jsou „jen“ určeny na spotřebu. Proto i tento způsob užití remitencí je možné do jisté míry považovat za nástroj rozvoje vzhledem k sekundárním dopadům zvýšené spotřeby například na vytváření místních pracovních příležitostí. Také studie autorů Adams & Page (2003)[22] statisticky dokazují pozitivní dopad remitencí na snižování chudoby v rozvojových zemích a přitom nerozlišují, jakým způsobem tyto remitence byly použity. Kromě toho, remitence používané na novou výstavbu infrastruktury, škol, komunitních center, domů atd. zlepšují nebo modernizují místní ekonomické aktivity nebo umožňují vznik nových malých podnikatelských subjektů. Ty tak mohou být progresivním impulsem, který umožní nastartovat či udržet rozvoj.

Ellis (2003)[23] uvádí konkrétně pět základních způsobů, jak migrace a remitence mohou napomoci snížení zranitelnosti a chudoby obyvatel. Remitence především umožňují:

1. investovat do půdy nebo jejího zkvalitnění;
2. nákup zemědělských vstupů v hotovosti (např. nájemná práce, kontrola nemocí) s cílem používat efektivnější kultivační metody a dosáhnout vyšších výnosů;
3. investovat do zemědělských nástrojů a zařízení (např. vodní pumpy, pluhy);
4. investovat do vzdělání s vyhlídkou lepší perspektivy pro další generace;
5. investovat do majetku (aktiv), s cílem generování zisku v místě bydliště, ale mimo zemědělský sektor (např. rikša, drtička, obchod).

Studie odhalují i negativní atributy migrace a zasílání remitencí. Například Gammeltoft (2002) uvádí, že remitence mohou odsunout nutné strukturální reformy a způsobit nebo zvýšit závislost obyvatel a místní ekonomiky na remitencích. Dalším negativem mohou být sociálně-rodinné aspekty migrace, kdy v rodině chybí jeden z rodičů.

V tomto kontextu i Skeldon (2005)[24] upozorňuje, že remitence nemohou být vnímány jako univerzální všelék na zmírnění chudoby. Důvodem je i fakt, že relativně málo lidí migruje přes mezinárodní hranice, a když se už tito lidé rozhodnou stát mezinárodními migranty, často pocházejí z menšího množství oblastí v dané zemi. Proto, podle Skeldona, mezinárodní migrace nemůže být rozhodujícím faktorem v procesu snížení chudoby na národní úrovni.

3. Závěr

Migrace na národní i mezinárodní úrovni je a po celou historii lidstva vždy byla integrální částí strategie přežití nebo zvýšení kvality života. Restriktivní migrační politiky ze strany ekonomicky vyspělých zemí na tom nic nezmění. Právě jejich důsledkem je nemožnost využít rozvojový potenciál mezinárodní migrace v plné míře, jak ze strany ekonomicky vyspělých zemí, tak i těch rozvojových. Restriktivní politika navíc často přesouvá problémy do oblasti ilegální migrace, která klade vysoké nároky na rozpočty cílových zemí mezinárodní migrace a dále negativně ovlivňuje percepci migrantů v majoritní společnosti (Stojanov & Novosák 2008)[25].

[22] *Adams, R. H. - Page, J. (2005): Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? World Development, 2005, Vol. 33, no. 10, pp. 1645-1669.*

[23] *Ellis, F. (2003): A Livelihoods Approach to Migration and Poverty Reduction. Department for International Development (DFID), November 2003.*

[24] *Skeldon, R. (2005): The Millennium Development Goals and Migration. Workshop on Migration and Development: Mainstreaming Migration into Development Policy Agendas, Geneva, 2-3 February 2005.*

[25] *Stojanov, R.; Novosák, J. Migrace místo pomoci? Remitence a cirkulace mozků jako nástroje rozvoje. Mezinárodní vztahy, Vol. 43 (2008), No. 1, str. 38-77.*

Remitence tvoří významný komponent mezinárodních finančních toků a mají značný dopad na ekonomický potenciál z makro- i mikro-ekonomického pohledu (Ellis 2003). Remitence nabízejí zajímavé možnosti, jak stimulovat rozvoj v ekonomicky chudých zemích. Nicméně vztahy mezi oběma tématy jsou velmi komplexní a zahrnují i další složité problematiky, jakými je například migrace kvalifikovaných osob nebo návrat či cirkulace migrantů. Kapitola se proto soustředila pouze na stručnou charakteristiku remitencí a jejich vybraných rozvojových souvislostí s obecným závěrem, že dopady mezinárodních migračních proudů v podobě remitencí mají převážně pozitivní vliv na rozvoj ekonomicky chudých regionů.

Robert Stojanov bádá a vyučuje problematiky rozvojových a migračních studií. Specializuje se na souvislosti mezi migracemi obyvatel, rozvojem a životním prostředím, a efektivností rozvojových intervencí. V současnosti působí na Mendelově univerzitě v Brně.

C) Co víme o remitencích posílaných z ČR: Dosavadní a plánové výzkumy

Pavlína Šolcová | Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií,
Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně

Úvod do problematiky

V posledních letech je stále větší pozornost v oblasti rozvojové problematiky a migrace v České republice věnována významu remitencí jako nástroje rozvoje ekonomiky chudých zemí, které jsou z pohledu ekonomického rozložení přílivu remitencí jejich dominantním příjemcem.

Dle statistických informací se ČR v roce 2006 stala odesílatelskou zemí (viz graf C.1). Nejvíce remitenčních plateb bylo v období 2005-2007 směřováno na Slovensko, Ukrajinu a do Vietnamu. ČR se stala atraktivní lokalitou pro migranty z cizích zemí - v roce 2009 bylo na území ČR zaregistrováno kolem 440.000 legálních cizinců, kteří činí asi 4 % celkového počtu obyvatel. Nejvíce cizinců (kromě migrantů ze Slovenska) pochází z Ukrajiny, Vietnamu, Moldávie a Ruska. Podle zprávy Světové banky (více viz níže) v roce 2007 tvořily remitence v ČR kolem 55 mld. Kč, což se rovná 2 - 2,4 % HDP. Z toho 37 % remitencí bylo odesláno na Slovensko, 28 % na Ukrajinu, 11 % do Vietnamu a zbývajících 24 % do Polska, Moldávie, Číny, Mongolska a ostatních zemí. Statistická data, která by mapovala průměrné náklady posílání remitencí, nejsou k dispozici. Odhadované náklady jsou od 6 % do 18 %.

Je otázka, jak se remitenční toky změní v důsledku ekonomické krize. Zatím existují pouze odhady. Podle posledních zpráv Světové banky remitence celosvětově dosáhly 305 mld. dolarů v roce 2008. Toky ze zemí EU narostly o 60 % od roku 2004 (na 25 mld. EUR). V roce 2009 se ale očekává rapidní snížení remitencí zejména v důsledku ztráty zaměstnání mezi migranty. Situace je problematická zvláště v zemích, kde remitenční příjmy tvoří velkou část HDP[26].

Tabulka C.1 – Remitence průměr 2005–2007

Příliv peněz			Odliv peněz	
Země	Německo	36	Slovensko	37
	Rakousko	25	Ukrajina	28
	VB	24	Vietnam	11
	USA	6	Polsko	9
	Švýcarsko	3	Čína	4
	Další	6	Další	11
Suma		100	Suma	100

Zdroj: ČNB, zpracoval autor

Graf C.1 – Vývoj přílivu a odlivu remitencí (2005–2007)

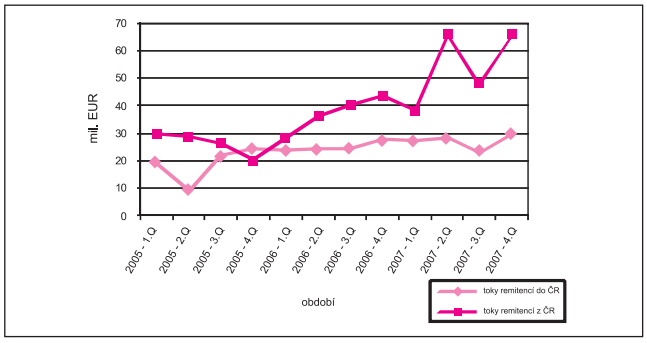

[26] *Největší příjemci remitencí ve vztahu k HDP jsou Tádžikistán (45 %), Moldavsko (38 %), Tonga (35 %), Lesotho (29 %) a Honduras (25 %).*

Výběr dosavadních publikací a výzkumů o remitencích v ČR

Remitence jsou často zmiňovány v odborných článcích či jiných publikacích, avšak ve vztahu k ČR jich prozatím mnoho nenajdeme. V teoretické rovině se remitencemi kromě prací R. Stojanova a Novosáka[27] zabýval například Ondřej Horký[28]. Autor kritizuje nedostupnost dat: *„Vztahy mezi migrací a rozvojem nejsou zcela jasné především kvůli nedostatku dat ... V České republice nedisponujeme spolehlivými daty o žádném z jevů, a proto lze případné koherence a nekoherence mezi imigrační a rozvojovou politikou jen zhruba odhadnout.“* Ve své práci Horký došel k následujícím doporučením vůči státním institucím v oblasti migrace (remitencí):

- Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR (MPSV): kriticky prověřit rozvojový potenciál dočasné migrace v ČR;
- Ministerstvu financí: soustavně sledovat odchozí remitence a vytvářet kvalitní statistiky o jejich objemu a teritoriálním zaměření. Ve spolupráci s bankami a dalšími finančními institucemi usnadňovat převod financí do zemí původu migrantů;
- Ministru pro lidská práva a národnostní menšiny: Usilovat o získání statutu pro významné národnostní menšiny z rozvojových a transformujících se zemí, které jej dosud nedosáhly. Ve spolupráci s dalšími aktéry zapojit diaspory do programu rozvojové spolupráce.

Podle Marie Říhové z Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) by pátrání po výzkumných projektech o remitencích do roku 2007 byla zbytečná práce, jelikož žádné takové projekty většího rozsahu neexistují. Její slova potvrzuje i Yana Leontiyeva ze Sociologického ústavu AV ČR. Leontiyeva nicméně zmiňuje **výzkumný projekt na zakázku MPSV** zaměřený především na vzdělanostní a kvalifikační předpoklady migrantů a jejich záměry se usadit v ČR[29].

Tento průzkum obsahoval také dvě otázky týkající se remitencí, z nichž bylo možné zjistit:

- Podíl cizinců, kteří posílají peníze do země původu;

Tabulka C.2: Q33. Posíláte peníze do země, odkud pocházíte, své rodině nebo příbuzným? (%)

Ano	52
Ne	38

N = 1 011, neodpověděl 1

- Závislost rodiny v zemích původu na posílaných penězích (filtrová otázka);

Tabulka C.3 – Q34. Jak důležité jsou pro Vaši rodinu peníze, které jim posíláte? (%)

Neobejdou se bez těchto peněz, jsou na nich závislí	46
Nejsou na těchto penězích zcela závislí, výrazně jim však zvyšují životní úroveň	44
Zcela by se bez těchto peněz obešli, je to jen přilepšení	10

N = 630, neodpověděl 1 (Zdroj: podklad Y. Leontiyeva)

- Posílání remitencí podle vybraných charakteristik respondentů (dle věku, pohlaví, národnosti, apod.).

Y. Leontiyeva uvedla následující hypotézy založené na výsledcích výzkumu:

- Zasílání remitencí závisí na charakteru migrace, plánů migrantů a snaze usadit se v zemi určení;
- Důležitou roli ve vztahu k posílání remitencí hrají ekonomická situace migrantů a jejich postavení na trhu práce v hostující zemi: výzkum ukazuje, že vysoce kvalifikovaní migranti posílají méně peněz;
- Vedle ekonomických důvodů jsou remitence ovlivňovány situací v rodině, zvláště pak rozvody: odchodem manžela či oddělení rodičů od dětí;
- Starší migranti podporují rodiny v zemích původu častěji než mladší, je však nutné odlišovat mezi tímto faktorem a faktorem situace v rodině;
- Byl zaznamenán výrazný vztah mezi pohlavím a posíláním remitencí: výzkum odhalil, že muži jsou častěji živiteli rodiny než ženy;

[27] *Migrace místo pomoci? Remitence a cirkulace mozků jako nástroje rozvoje. Mezinárodní vztahy. 2008. Stojanov R., Novosák J. a kol. Development, environment and migrations. Olomouc 2008. ISBN 978-80-244-1966-4*

[28] *Ondřej Horký. Policy Paper: Jak posílit koherenci českých politik pro mezinárodní rozvoj? Realistický přístup v oblasti migrace, obchodu a zemědělství, červenec 2008, Ústav mezinárodních vztahů. Dostupné na: http://iom.cz/files/PPKoherencePolitik.pdf*

[29] *Název projektu: Výzkum záměru cizinců ze třetích zemí, kteří přijíždějí do ČR pracovat na základě povolení k zaměstnání, usadit se dlouhodoběji či trvale v ČR. Doba trvání: 2006 - 2007, Zadavatel: Ministerstvo práce a sociálních věcí, příjemce: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Hlavní autorka projektu: Mgr. Yana Leontiyeva*

- Migranti různých národností mají odlišné chování ve vztahu k remitencím.

Z výzkumu podle autorky výzkumu vyplývá následující doporučení: *"Pokud bereme v úvahu poslední zjištění a fakt, že migranti z různých zemí jsou často diferenciovaně koncentrováni v regionech země destinace, pak výzkumy remitencí měly pokrývat specifické lokality s vysokou koncentrací různých skupin vybraných migrantů (tzn. například, že Vietnamci jsou koncentrováni v jiných regionech než Ukrajinci a Rusové)"*.

Podle Doc. Drbohlava mezi projekty obsahující nepřímo i problematiku remitencí patří studie **„Riziko možného odlivu kvalifikovaných odborníků z České republiky do zahraničí"**[30], i když ta se zaměřuje na remitence posílané občany ČR zpět ze zahraničí. Pro oblast remitencí jsou zajímavé otázky spojené se ztrátami a zisky pro země původu (rozsah nákladů na výchovu, vlivy opětných finančních převodů, předávané znalosti apod.) i vlivy na hospodářství a posílení konkurenceschopnosti cílových států v důsledku migrace odborníků. Podobně bychom mohli okomentovat i další projekty zaměřené především na ukrajinskou a ruskou imigraci do ČR. Detailněji se však remitencemi nezabýval žádný z těchto výzkumů.

Klíčovým projektem o remitencích v ČR, který odstartoval větší zájem o tuto problematiku ze strany státu, je **„Zpráva o trhu remitencí v ČR na základě obecných zásad Světové banky (SB) pro mezinárodní služby remitencí (CPSS)"**[31]. V květnu 2008 na žádost Ministerstva financí České republiky (MF) tým SB provedl na základě obecných zásad CPSS - SB[32] průzkum trhu remitencí prostřednictvím rozhovorů zejména se zástupci ČSÚ, České národní banky (ČNB), Ministerstva vnitra ČR (MV), MF, IOM, České bankovní asociace (ČBA) a Karlovy univerzity (UK) a určil možná opatření ke snížení nákladů na převod remitencí a obecně k bezpečnějšímu a efektivnějšímu posílání (pozn. autora: hospodářská krize určitě změnila některé dále v textu zmíněné informace):

- **Zástupce ČSÚ** referoval o dlouhé tradici v monitorování platů. Je zde klíčové rozdělení migrantů residentů a neresidentů[33]. Zmínil se, že během roku 2008 se chystá příprava revize dat, kalkulace remitencí (běžně spadá pod ČNB, ale tento rok to má na starosti ČSÚ). Informace pro kalkulace se získávají hlavně od MPSV, MV, místních pracovních úřadů, Policie ČR, Ministerstva průmyslu a obchodu, Ministerstva zahraničních věcí a Ministerstva školství. Od roku 2005 se musí v každé firmě evidovat zaměstnaní cizinci - podle dělení na residenty a neresidenty.
- **Česká národní banka** nemá žádné spolehlivé informace o tom, kterými cestami je posílání remitencí zajišťováno. Odhaduje se, že cca polovina se realizuje prostřednictvím bankovního systému a druhou polovinu provádějí další operátoři peněžních transferů. ČNB jedná o této problematice se svými partnery, diskutuje se hlavně o nové metodologii týkající se výpočtu remitencí. Problém remitencí ČNB řeší s centrálními bankami jiných zemí, ale bohužel i ony mají stejný problém. Podle zástupce ČNB: *„…je tedy velice obtížné otázku remitencí nějak celkově a správně uchopit."*
- **Představitelé MV** zmínili, že již v letech 2001 - 2002 zahájili projekty ohledně migrace v několika zemích, zahrnutých pod „Eastern Neighbourhood Policy". Jde především o Moldavsko, Ukrajinu, Srbsko, Západní Balkán, Gruzii, Bosnu a Hercegovinu.
- **Analytický útvar Ministerstva financí ČR** informoval v této souvislosti o novém zákonu o praní špinavých peněz a boji proti terorismu[34].
- **Organizace IOM** se otázkou remitencí zabývá na mezinárodní úrovni a za tímto účelem uskutečnila malé

[30] *Závěrečná zpráva projektu 1J 019/04 DP2. Jana Vavrečková, Ivo Baštýř, Ludvík Michalička, Dušan Drbohlav, Jakub Musil - Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008. - 114 s. - ISBN 978-80-7416-013-4*

[31] *Původní název: World Bank report: Review of the market for remittances in the Czech Republic on the basis of the CPSS - World Bank „General Principles for International Remittance Services" ze září 2008. V lednu 2007 SB a její Výbor pro platební styk a zúčtování (CPSS, neboli Committee on Payment and Settlement Systems) vydaly Obecné zásady pro mezinárodní služby remitencí, které jsou zaměřeny na cíle veřejné politiky směřující k dosažení bezpečných a efektivních služeb remitencí.*

[32] *Metodologii je možné dohledat v publikaci: The World Bank. General principles for international remittance services. Basel: Press and Communications, 2007. ISBN 92-9131-732-2.*

[33] *Resident je fyzická osoba, která má na území ČR bydliště, anebo zde pobývá v průběhu kalendářního roku alespoň 183 dní souvisle nebo v součtu doby pobytu.*

[34] *Zákon již vyšel ve Sbírce zákonů: Zákon č. 253/2008 Sb. o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu.*

mise ve vybraných zemích (Gruzie, Moldavsko, Irák, Mongolsko a Srbsko). S tímto projektem začala IOM cca před 4 lety. Hodnoceny byly pozitivní zkušenosti s prací mezi migranty mj. z Mongolska, Moldavska, Ukrajiny.

- Představitelé **České bankovní asociace** zmínili poznatek, že způsob využití remitencí se liší podle země původu migranta. Například Vietnamci remitence posílají do Vietnamu také z důvodu podnikání.

Výsledky zprávy SB byly prezentovány na veřejném semináři MF v Praze 3.7.2008. Hlavními překážkami oficiálních převodů peněz přes poskytovatele remitenčních služeb[35] jsou podle SB vysoké náklady na straně odesílacích i přijímacích zemí; složitá pravidla; ztížený přístup migrantů k bankovním službám; nedostatek spolupráce mezi finančními institucemi v zemích, které remitence generují a které je přijímají; nedostatečná „bankovní infrastruktura“, nízký rozsah finančních služeb a nedostatečná ochrana spotřebitele v rozvojových zemích (koneční příjemci remitencí jsou často ve slabší pozici než bankovní instituce a musí např. přijmout nevýhodné směnné kurzy). Tyto překážky se následně promítají do využívání alternativních či dokonce nelegálních kanálů pro převod peněz, které představují četná rizika pro migranty i pro stát (netransparentnost převodů, ztráta peněz během transakce a praní špinavých peněz).

Zpráva se zaměřuje na posouzení uplatňování pěti hlavních zásad CPSS - SB v České republice. Výběr doporučení uvádí následující tabulka.

Tabulka C.4 – Výběr doporučení SB pro ČR podle obecných principů pro mezinárodní služby remitencí

Obecné principy (P 1–5) pro mezinárodní služby remitencí	Doporučení pro ČR
P1 (transparentnost a ochrana spotřebitele): Trh remitenčních služeb by měl být transparentní a s náležitou ochranou spotřebitele.	V ČR by se měly provést studie o migrantech (spolupráce úřadů, univerzit, neziskových organizací apod.), které by zmapovaly základní rysy trhu remitencí. Úřady ČR by měly provádět sběr údajů o poplatcích, směnných kurzech a dalších informací spojených s posíláním remitencí a publikovat je. Zvážit zřízení informační telefonní linky pro migranty či veřejně přístupné databáze o cenách za posílání remitencí. Zorganizovat kampaně a programy finanční gramotnosti.
P2 (infrastruktura platebního systému): Podpora zlepšování infrastruktury platebního systému, která může vést ke zvýšení rozvojového potenciálu remitenčních služeb.	Důležité jsou přísnější požadavky na transparentnost plateb do zemí mimo EU (právní rámec, náklady na poslání remitencí). Prozkoumat možnosti používání platebních karet a co nejvíce prosazovat rozšíření využívání sítí bankomatů a terminálů u RSPs, prozkoumat i možnost platby prostřednictvím internetu a mobilního telefonu. Dosáhnout shody v rámci ČR a zavést jednotnou metodiku pro kalkulaci ceny remitenčních služeb, aby pro migranta bylo zřejmé, co cena obsahuje. Reforma celostátních poštovních služeb včetně modernizace jejich telekomunikační infrastruktury a provozních postupů.
P3 (právní a regulační prostředí): Remitenční služby by měly být podpořeny nediskriminujícím a přiměřeným právním a regulačním rámcem.	Vytvořit právní rámec podle požadavků principů SB - v procesu adaptace právního systému ČR na evropské prostředí. Dokončit připravované reformy a zavést dostatečnou regulaci národních platebních systémů. Přezkoumat možnost vytvoření konkrétních pravidel a postupů pro remitence s mezinárodní platností, a to i pro nečlenské státy EU.
P4 (struktura trhu a konkurence): Konkurenceschopné tržní podmínky, zahrnující příslušný přístup do domácí platební infrastruktury, by měly podporovat oblast remitenčních služeb.	Věnovat pozornost dynamice trhu remitencí na základě v budoucnu provedených průzkumů trhu. Nepřetržitě sledovat, zda jsou požadavky na získání přístupu na trh spravedlivé. Realizovat kampaně zaměřené na zvýšení počtu osob využívajících k posílání remitencí regulované kanály.
P5 (governance a risk management): Remitenční služby by měly být podporovány státem a měl by být zajištěn risk management - např. ochrana spotřebitele, zajištění spolehlivosti remitenčních služeb.	Poskytovatelé remitenčních služeb (RSP) v ČR používají své manuály, příručky a mají vyškolené zaměstnance, ale neexistuje dohled (kromě poskytovatelů, nad kterými přímo dohlíží ČNB), průběžná kontrola nad jejich procedurami. Za tímto účelem by měla být zřízena speciální instituce. Měla by být ustanovena pravidla regulace, která by chránila práva uživatelů remitencí či jiných přeshraničních plateb. Finanční arbitr by měl mít adekvátní pravomoci a oprávnění pro řešení sporů vyplývajících z podvodného jednání nebo platební neschopnosti RSP.

Zdroj: Zpráva SB, zpracovatel autor

[35] *V angličtině remittance service providers (RSPs). Instituce či osoba poskytující remitenční transfery jednotlivým migrantům za účelem výdělku se nazývá poskytovatelem remitenčních služeb. RPSs mohou být považovány za podmnožinu poskytovatelů platebních služeb (v praxi se RPSs nezabývají pouze remitencemi ale i jinými transfery).*

Pokud se zaměříme na semináře o remitencích, můžeme jmenovat:

- **Seminář SB** (3.7.2008, místo konání: Praha, MF) na téma *„Remittances in the Czech Republic - A matter of principles“*, který navazoval na předchozí misi představitelů SB v Praze. Cílem prezentace Massima Cirasina (Lead Financial Sector Specialist) bylo představení výsledků výše zmíněné zprávy o trhu remitencí v ČR a následná diskuze.
- **Společný seminář Multikulturního centra Praha (člena FoRS) a MF**[36] (24.2.2009, místo konání: Praha, MF) na téma *„Remitence zasílané z České republiky a jejich rozvojový dopad“* za účasti významných odborníků. Cílem semináře bylo seznámit se s problematikou remitencí v širším kontextu, získat zkušenosti mezinárodních finančních institucí a nevládních organizací s remitencemi, zhodnotit aktuální stav a vývoj této problematiky v ČR, umožnit diskusi mezi jednotlivými aktéry a přispět k většímu povědomí o rozvojovém potenciálu remitencí. Stěžejní bylo představení výzkumné sondy provedené Blankou Tollarovou a Terezou Rejškovou, která je detailně představena v následující kapitole.
- **Seminář ČSÚ** (3.4.2009, místo konání: Praha, ČSÚ) na téma *„Práce cizinců v ČR a odhad remitencí zasílaných do zemí původu“*. Ze semináře vyplynulo, že v ČR neexistuje ucelená metodika pro získání dat o remitencích. ČSÚ používá 4 fáze modelování propočtu: odhady počtu pracujících cizinců, jejich příjmů a výdajů a úspor, které mohou cizinci posílat do zemí původu. Tyto indikátory u jednotlivých národností ovlivňuje mnoho faktorů: druh činnosti, spotřební chování, délka pobytu, národnostní zvyklosti, apod. Kvalita propočtů závisí na datech a strukturování vstupů (ČSÚ nemá vhodná a dostatečná data kvůli nekoordinovanosti a neochotě poskytovat informace mezi institucemi státní správy).

V prezentaci byla dále zmíněna migrace cizinců v kontextu národních účtů. Pro zachycení vztahu národního hospodářství k zahraničním subjektům v národních účtech a platební bilanci je otázka vývoje migrace velmi důležitá. Zachycení chování cizinců je modelováno z údajů o počtech občanů ČR žijících v zahraničí a cizinců v ČR.

V národních účtech se definují remitence podle Platební bilance, která je charakterizuje jako veškeré transfery domácností domácnostem: čisté příjmy nerezidentským domácnostem od osob pracujících v zahraničí méně než rok, transfery cizinců-rezidentů, transfery ostatních občanů. Bohužel bankovní statistika neumí remitence zachytit, neexistuje evidence u bankovních operátorů - nákup, prodej valut apod. ČNB má pouze evidenci o pohybu peněz přes platební karty.

Další vývoj (nové projekty a studie)

Projekty Ministerstva financí vedené Světovou bankou

Výše zmíněná zpráva SB nastínila obecně narůstající význam remitencí. MF jako zadavatel této studie má zájem doporučení studie následovat. V této souvislosti by měly proběhnout klíčové akce s cílem posílení efektivity, důvěryhodnosti a transparentnosti národního trhu remitencí. SB doporučila pět možných projektů souvisejících s remitencemi: průzkum trhu remitencí, národní databáze remitencí, pomoc při reformě právního a regulačního rámce, vzdělávací kampaně pro migranty, trénink odborných pracovníků. MF se po dohodě se SB rozhodlo realizovat dva projekty, a to průzkum trhu remitencí a národní databázi remitencí.

- Průzkum trhu remitencí - dotazníkové šetření se uskuteční pod vedením SB ve spolupráci s MF, konzuláty a ambasádami. Zpráva bude zveřejněna na semináři, který bude mít za cíl seznámit s daty širokou odbornou veřejnost, zainteresované instituce a migranty.
- Vytvoření národní veřejné databáze zachycující náklady na remitence - detailní sledování toků remitencí a cen za posílání remitencí (včetně směnného kurzu). Výsledkem fungování databáze (aktualizované cca 2 x ročně)[37] by mělo být zprůhlednění remitenčních služeb, větší informovanost klientů s možným důsledkem zvyšování konkurence a snižování poplatků. Aktéry projektu budou SB, MF a další zainteresované subjekty.

Podle Donalda F. Terryho (SB) by finální zpráva shrnující výsledky průzkumu trhu remitencí měla být publikována na podzim 2009 a databáze by měla být v provozu na jaře 2010.

[36] *Seminář byl součástí projektu FoRS k českému předsednictví Evropské unii s názvem „Civil Society Organisations Development Effectiveness“, který je financován Evropskou unií a Ministerstvem zahraničních věcí České republiky. Seminář byl rovněž organizován za finančního přispění Ministerstva financí České republiky. Přepis záznamu semináře viz http://www.migraceonline.cz/remitence/.*

[37] *Databáze se bude tvořit podle metodologie SB, která uvedla do provozu svoji verzi v září 2008. Zde je možné sledovat ceny posílání peněz více jak 120 světovými koridory. Viz http://remittanceprices.worldbank.org.*

Přestože se ČR stala atraktivní lokalitou pro migranty z cizích zemí, neexistuje v současné době informační zdroj pro migranty, kde by se mohli dozvědět o cenách remitenčních služeb.

Projekt ČSÚ

Podle V. Ondruše, ředitele odboru ročních národních účtů ČSÚ, vznikla pod Ekonomickou komisí OSN pro Evropu pracovní skupina[38], zaměřující se na dopady globalizace na národní účty, která má do roku 2010 připravit metodické pokyny nejen pro oblast remitencí, ale i pracovní migraci, elektronický či transitní obchod. Vzrůstající význam problematiky remitencí identifikoval i Eurostat. ČSÚ s ním vyjednává o poskytnutí grantu na šetření remitencí v roce 2010, konkrétně zaměřeného na výdajovou stránku chování jednotlivých skupin cizinců. Úřad vytvoří pracovní skupinu z českých odborníků, která se bude výzkumem zabývat.

Projekt UK

Pokud GA ČR schválí záměr Doc. Drbohlava a jeho týmu, bude realizován projekt s cílem zjistit dopady pracovní migrace Ukrajinců v ČR. Práce by měla také pokrývat oblast remitencí - jejich velikost, mechanismy a podmínky, pod kterými jsou získávány, dále pak přenos a finální využití těchto finančních prostředků. Bude použit kvantitativní a kvalitativní výzkum (zejména rozhovory a dotazníky) zaměřený na pracující Ukrajince a jejich rodiny v zemi původu.

Doporučení a kritické názory

Na závěr jsou uvedena vybraná doporučení a kritické reakce ze strany odborníků na proběhlé i budoucí výzkumy a politická opatření v oblasti remitencí.

- Ve vztahu ke Zprávě o trhu remitencí v ČR na základě obecných zásad Světové banky (SB) pro mezinárodní služby remitencí
- - Podle L. Vackové (ČSÚ) jsou výsledky zprávy SB o velikosti remitencí v ČR hrubý odhad, jelikož byly odvozeny z nepřesných dat ČNB kvůli neucelené metodice výpočtu remitencí či nedostupnosti dat.
  - ČBA zdůrazňuje, že v některých částech zprávy jsou zjištěné skutečnosti zobecněny natolik, že se stírají značné rozdíly ve fungování remitenčních služeb, úrovni regulace a supervize a rozdíly dané teritoriálními specifiky. Problémy jsou velmi často na straně zemí adresátů a v některých případech by jen stěží mohly být ovlivněny navrhovanými opatřeními. Návrh doporučení ČR má řadu úskalí, převládá modelové vidění a málo je přihlíženo k rozdílům mezi přísně dohlíženými subjekty a ostatními poskytovateli. Měla by být více reflektována skutečnost, že v ČR dochází k implementaci legislativy (Zákon č. 253/2008 Sb. o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu, případně zákon o platebním styku[39]), která zásadním způsobem ovlivní podmínky fungování RSP.
  - Podle M. Říhové (IOM) řada legálních migrantů posílá remitence neoficiálními kanály, které jsou ve skutečnosti větší, než je zmiňuje zpráva. V ČR chybí finanční literatura pro migranty a je třeba dále vzdělávat i zaměstnance státních institucí a bank. Ve zprávě není promítnut rozvojový dopad na chudé země a provázanost s rozvojovými projekty.
- **Obecné**

  Podle M. Říhové je nutné do následujících projektů angažovat i migranty a sledovat v nich i rozvojový potenciál. Leila Rispens-Noel se vyjádřila kriticky k databázi nákladů remitencí v tom smyslu, že i když migranti budou znát cenu posílání peněz přes různé instituce, stejně bude jejich výběr limitován tím, zda daná banka či operátor funguje v oblasti, kam peníze chtějí poslat. Dále je tu těžká otázka, jak zapojit do legálního posílání remitencí i nelegální migranty. Negativní postoj zaujala i k používání nových technologií, jako například mobilnímu bankovnictví, které lze těžko využívat v zemích, kde chybí základní infrastruktura.

Poděkování:

Děkuji M. Říhové (IOM), Y. Leontiyevě (Sociologický ústav AV ČR), Doc. Drbohlavovi (Přírodovědecká fakulta UK), Janě Glogarové (MF) a Leile Rispens-Noel (Oxfam Novib) za poskytnutí informací.

Pavlína Šolcová je doktorandkou a odbornou asistentkou na Mendlově univerzitě v Brně. Remitencím se začala věnovat v dubnu 2008, kdy byla součástí týmu Ministerstva financí ČR, který spolupracoval se Světovou bankou na tvorbě zprávy o trhu remitencí v ČR.

[38] *Working Group on the Impact of Globalisation on National Accounts. Bližší informace dostupné na http://www.unece.org/stats/documents/2008.04.wggna.htm.*

[39] *Obsah návrhu zákona tvoří tři specializované oblasti platebního styku, které se týkají předmětu směrnice o platebních službách, vydávání elektronických peněz a provozu platebních systémů.*

D) Posílání remitencí z ČR do zemí původu: Zpráva z výzkumné sondy

Blanka Tollarová, Tereza Rejšková | Multikulturní centrum Praha

Úvod

Tato kapitola je zprávou z výzkumné sondy zaměřené na remitence posílané migranty z České republiky do zemí původu. Naše sonda umožňuje základním způsobem zmapovat situaci v oblasti finančního trhu pro remitence: ukazujeme, jakým způsobem migranti posílají peníze do země původu, jaké s tím mají náklady a jaké existují alternativy při posílání peněz. Remitence jsou považovány za zajímavé ekonomické a finanční téma, protože celkové odhady peněz, které se jako remitence po světě posílají, jsou ohromující. Naše sonda ukazuje remitence také jako významnou a mnohostrannou sociální hodnotu - migranti jejich prostřednictvím nejen živí své rodiny a příbuzné či zlepšují jejich životní standard, ale remitence také propojují příbuzenstva a dávají jejich vztahům další dimenze. Posledním důležitým tematickým okruhem naší sondy byly možnosti nevládního sektoru ve vztahu k remitencím. Možnosti jeho aktivit mapují poslední části této kapitoly, stejně jako úvod celé studie o remitencích.

V kontextu projektu zaměřeného na rozvojový dopad remitencí jsme se v sondě věnovaly pouze posílání remitencí do rozvojových či transformujících se zemí mimo EU. Již v úvodu je třeba zdůraznit, že tato zpráva nepředstavuje žádný rozsáhlý ani reprezentativní výzkum. Naším cílem bylo především zmapovat terén a pojmenovat některé relevantní dimenze témat souvisejících s posíláním remitencí v České republice v současnosti. Proto svou práci považujeme spíše za pilotní fázi k většímu výzkumu remitencí, který dosud v České republice chybí a ke kterému by naše sonda mohla přinést mnoho podkladů.

1. Průběh a metoda sondy

Zjišťování informací o posílání remitencí probíhalo 8 týdnů, od prosince 2008 do února 2009.

1.1 Výzkumná technika

Při plánování sondy jsme od počátku uvažovaly o využití strukturovaných a polostrukturovaných rozhovorů a eventuelně focus groups.

Remitence jsme pro účel sondy definovaly jako finanční prostředky, které migranti posílají do země původu. Nezabývaly jsme se mezinárodními obchodními transakcemi či platbami za zboží v rámci podnikání. Remitence jsme primárně chápaly jako transfery v rámci rodiny a příbuzenstva, a to v podobě pravidelně zasílaných částek, většinou části ze mzdy migranta, které rodinu v zemi původu živí, nebo v podobě méně častých a nepravidelných finančních převodů zasílaných při rozličných příležitostech.

Dostupná literatura o remitencích a současné trendy rozvojových projektů zdůrazňující opatření, jež by měla migrantům

ulehčit posílání remitencí, do značné míry ovlivnily tematické okruhy, na které jsme se zaměřily:

1. Jakým způsobem migranti posílají peníze z ČR do země původu?
2. Jaké jsou náklady na posílání remitencí a kdo je nese?
3. Jaké jsou společenské aspekty posílání a přijímání remitencí? Kdo komu peníze posílá a na co jsou využívány?
4. Jaké jsou možnosti migranty informovat o způsobech posílání peněz, a případně je i ovlivnit či změnit způsob posílání peněz?

Na základě těchto okruhů a částečně na základě dotazníku, který připravila Světová banka pro všeobecný výzkum remitencí, jsme sestavily scénář rozhovoru. V průběhu rozhovoru jsme se ovšem snažily dávat prostor i pro další informace a být otevřené tématům a dimenzím zkoumaného problému, se kterými scénář nepočítal. Protože byl náš vzorek informátorů relativně malý, nezaměřovaly jsme se přímo na zjišťování objemů posílaných peněz. Ptaly jsme se na to, kolik peněz a jak často respondenti posílají, ale předem jsme věděly, že nebude možné na základě malého množství získaných údajů zobecňovat, a tak jsme na tyto čistě finanční informace nekladly velký důraz. Pro mnoho respondentů bylo takové nastavení rozhovoru zřetelně vyhovující. Uvádíme-li ve zprávě některé číselné údaje, je třeba je brát jako příklady, nikoliv jako statisticky relevantní zjištění o remitencích zobecnitelná na populaci migrantů v ČR.

Odpovědi respondentů na otázky jsme zapisovaly přímo v průběhu rozhovoru, v některých případech byla pořízena zvuková nahrávka jako opora pro podrobný zápis výpovědi respondenta.

Důležitým zdrojem informací jsou vedle rozhovorů také terénní poznámky. S mnoha informátory jsme totiž nevedly výzkumný rozhovor podle stanoveného scénáře, ale výběrově jsme od nich získávaly informace, a to osobně, telefonicky nebo emailem. Někteří informátoři pro nás byli prostředníky či gatekeepery (těmi, kteří otevírají dveře k osobám, které poskytnou výzkumný rozhovor nebo informace), zároveň nám však také sdělovali důležité informace. Někteří migranti nám zase nebyli ochotni poskytnout rozhovor, zároveň ale byli ochotni se s námi o některých tématech souvisejících s remitencemi bavit neoficiálně, mimo rámec formálního výzkumného rozhovoru. Důvodů k odmítnutí „oficiální“ pozice respondenta je jistě více, hlavní je nepochybně citlivost všech otázek týkajících se financí migrantů, finančních toků v rámci rodiny a sociálních vztahů, které jsou kvůli financím navázány. Také proto jsme se o mnoha situacích či konkrétních příkladech jednání dozvídaly pouze „z vyprávění“. Respondenti tedy nehovořili o sobě a o své zkušenosti, ale o zkušenostech někoho jiného (i když možná vyprávěli o vlastní zkušenosti). I tento způsob vypovídání o tématu podle nás svědčí o jeho citlivosti: hovořit o někom jiném bylo pro respondenty snazší než hovořit o sobě.

1.2 Výběr respondentů

Vybraly a oslovily jsme tři kategorie respondentů: 1) zástupce českých nevládních neziskových organizací (NNO), které se zaměřují na pomoc a poradenství migrantům; 2) zástupce organizací a sdružení imigrantů; 3) migranty, kteří posílají peníze do země původu. Do výzkumného vzorku jsme zahrnuly zástupce pěti hlavních státních občanství migrantů v ČR (mimo zemí EU): Ukrajinu, Rusko, Moldavsko, Mongolsko a Vietnam. Do vzorku jsme nakonec zařadily i několik respondentů z Běloruska a informátory z Číny.

Výzkumný rozhovor nám poskytlo 17 migrantů, dalších 15 osob nám buď stručně sdělilo své strategie při posílání remitencí nebo nám poskytlo jiné důležité informace (například tlumočníci, zaměstnavatelé migrantů, imigranti, kteří nám zprostředkovávali další kontakty). Hovořily jsme s respondenty v Praze, Ústí nad Labem a Plzni.

Získávání respondentů bylo obtížnější, než jsme očekávaly. Poradenské NNO zpravidla o remitencích mnoho nevědí, je to téma, se kterým se nesetkávají, protože se na ně jejich klienti s tímto tématem neobracejí. Žádná z oslovených NNO se v problematice nijak zvlášť neangažuje. U zástupců organizací či různých sdružení a firem migrantů jsme byly úspěšnější. Jednak proto, že jejich zástupkyně a zástupci byli sami migranti a tak mají často osobní zkušenost s posíláním remitencí, ale také proto, že mnoho z organizací má profesionální zkušenost s firmami specializovanými na mezinárodní převod peněz.

Individuální migranty jsme kontaktovaly metodou snow-ball přes různé počáteční prostředníky: přes známé, lékaře, tlumočníky, prodavače v obchodech, novináře a další. Pokoušely jsme se najít migranty v různém postavení - pokud jde o délku pobytu, pracovní pozici či začlenění do majoritní společnosti.

Obecně jsme se setkaly s tím, že celkem snadno bylo možné informace o remitencích zjišťovat u zástupců organizací i individuálních migrantů z Ukrajiny a Ruska. U nich jsme nenarážely na nesdílnost či neochotu hovořit o posílání peněz nebo o jejich využití. Větší problémy jsme ale měly u lidí z Asie, v našem případě konkrétně u zástupců organizací i samotných migrantů z Vietnamu, Číny a Mongolska. Zjišťovat potřebné informace bylo obtížné i od reprezentantů jejich komunit, neboť toto téma není zřejmě zvykem zveřejňovat. Většina z informátorů, se kterými jsme hovořily, uváděla, že tyto informace mezi sebou jejich krajané nesdílejí, nepovídají si o nich ani s přáteli, a tak o nich budou těžko mluvit s výzkumníky - zástupci majority. Až na dva individuální rozhovory jsme se musely spoléhat na informace od prostředníků. Informace o remitencích migrantů z Vietnamu, Číny a Mongolska pro nás zjišťovali lidé, kteří mají do komunity přístup: tlumočníci-migranti, migranti, kteří jsou již dobře začleněni do české společnosti, nebo Češi, kteří se pro komunitu angažují.

2. Posílání remitencí z ČR do země původu

2.1 Co jsou remitence

V naší sondě se ukázaly jako relevantní dvě podoby remitencí: peníze a předměty. To neznamená, že ostatní formy remitencí nejsou pro migranty v ČR relevantní. Nemůžeme na základě našeho malého vzorku nijak kvantifikovat, jakou část remitencí posílají migranti v penězích a jakou část v podobě věcí, ale výpovědi respondentů ukazují, že jak posílání peněz tak posílání různých předmětů je pro migranty významné a často vzájemně propojené.

Škála předmětů, které se posílají přes hranice jako věcná podoba remitencí, zahrnuje věci, které jsou v zemi původu nedostupné nebo drahé (digitální technika, nadstandardní potraviny, lahůdky), přes drogerii, oblečení, boty, či další zboží denní potřeby až po dárky, drobnosti a pozornosti (typické předměty z domova, křížovky a podobně). Jako silná motivace při posílání věcí se ukazuje kultura daru: velká část migrantů posílá dary pravidelně mnoha lidem z příbuzenstva. Smysl darů není ekonomická výpomoc (přestože tato stránka často není zanedbatelná, dary mohou být velice drahé), ale spíše symbolizuje sociální kontakt a jeho intenzitu. Dalším důvodem je také praktičnost migrantů a předchozí zkušenosti (většinou ze země původu), které je vedou k maximálnímu využívání věcí a k jejich zužitkování ve svých domovech nebo v rámci příbuzenstva.

Někteří migranti srovnávají ceny v ČR a v zemi původu a posílají příbuzným to, co je v ČR zřetelně levnější (olej, drogerie, oblečení z výprodejů). Některé předměty poslané do země původu čeká další distribuce či prodej: například se ve výprodeji nakoupí mnoho párů bot, v rodině migranta si vyberou, které se jim hodí a jsou jim, a další se prodají dál sousedům. Posílání předmětů je tak významnou aktivitou možná proto, že je pevně navázané na další sociální kontakt a svým způsobem zdůrazňuje kvalitní sociální vazby migranta.

2.1.1 Hranice jsou prostupné oběma směry

Naše sonda ukazuje, že pro mnoho migrantů je také důležitý opačný směr posílání než jen do země původu. I když se tedy rámec projektu soustředí primárně na remitence posílané do zemí původu migrantů, je třeba neopomínat, že někteří migranti jsou - alespoň v určitém období svého pobytu v ČR - finančně podporováni ze země původu. Posílání peněz a věcí oběma směry tvoří rámec úvah mnoha respondentů o tématu: zatímco někteří migranti skutečně pouze pravidelně posílají část své výplaty domů, pro mnoho dalších je důležité obousměrné posílání a získávání.

Setkaly jsme se s několika hlavními důvody, proč se peníze posílají migrantům do ČR. Jedním z nich může být situace, kdy migranti prodávají v zemi původu majetek a své finance převádějí do místa svého současného pobytu. Dalším důvodem je přímá finanční podpora migrantů. I někteří migranti žijící v ČR jsou finančně podporováni z domova, a to i z chudých zemí, jako je například Vietnam nebo Mongolsko. Děje se tak zejména v případech náhlé ztráty práce, okradení, nemoci nebo jiné nepříznivé situace. Takový migrant pak často využívá služeb rychlého mezinárodního převodu peněz a může z domova dostat peníze na překlenutí obtížného období: na čas, kdy bude hledat jinou práci, na zaplacení ubytovny nebo lékařského ošetření. Někteří imigranti, kteří jsou v ČR trvale usazeni, mají relativně nízké příjmy (například azylanti nebo lidé, kteří pracují v nekvalifikovaných profesích), a tak jsou příbuznými ze zemí původu podporováni pravidelně, a to finančně i věcně.

Mnoho předmětů, které příbuzní posílají migrantům do ČR, jsou věcnou výpomocí: například některé oblečení (prádlo,

punčochové zboží) nebo hračky pro děti jsou jinde levnější než v ČR. Zároveň migranti dostávají také dary a pozornosti, které mají spíše identifikační či emocionální smysl: mají rádi *„svůj čaj“*, chtějí mít na sobě něco z domova (*„nosím s sebou kus Běloruska“*). Přestože tyto věcné zásilky nemusejí mít velký ekonomický význam, hovoříme o nich hlavně kvůli jejich kontextu. Většina respondentů podávala obraz o penězích a věcech, které posílají domů, jako o intenzívním obousměrném toku. To, co je pro respondenty podstatné, je svým způsobem cyklická a mnohostranná dynamika pohybu přes hranice.

2.2 Způsoby posílání remitencí

V předchozí kapitole jsme uvedly, že jsme identifikovaly dvě aktuální podoby remitencí, finanční a věcné. V této sekci se věnujeme hlavně remitencím finančním a finančním institucím, pomocí nichž se peníze dostávají na místo určení. Každý migrant, který posílá peníze, má vlastní strategii, jak optimalizovat převod peněz: jakým způsobem je pošle, zda, kde a na jakou měnu peníze smění, v jaké měně a jakým způsobem si doma peníze vyberou. Ať posílá peníze pravidelně nebo nárazově, ustálí se nakonec na nějaké rutině, kterou považuje za stabilní a jistou. To, jakým způsobem migranti posílají peníze do země původu, závisí na mnoha okolnostech. Množství posílaných peněz je různé a důvody pro výběr způsobu jejich posílání jsou komplexní. Vždy záleží na postavení a zkušenostech migranta v nové společnosti a na tom, kde žije jeho rodina či osoby, které jsou příjemci remitencí.

Mnoho migrantů zjišťuje alternativy, porovnává nabídky finančních společností, zvažuje množství posílaných peněz, dostupnost poboček nebo agentů pro odeslání peněz, související náklady či jednoduchost výběru v zemi původu. Jiní zase dají na to, jak postupují jejich přátelé, příbuzní, krajané. Migranti své zkušenosti pochopitelně sdílejí a konzultují, a tak mnoho zkušeností mezi známými funguje jako norma „jak se to dělá“. Někteří migranti posílají remitence způsobem, který jim poradí nebo dokonce zařídí jejich zaměstnavatel nebo klient (zprostředkovatel práce, často nelegální či pololegální). Některé pracovní agentury začínají zacházet se svými pracovníky „dlouhodobě udržitelně“, zařizují nejen práci a bydlení ale i posílání remitencí, jehož podmínky průběžně optimalizují. Je to pro ně výhodné a navíc tím u pracovních migrantů získávají důvěru a relativní spokojenost. Pracovníci je pak spíše neopustí. Respondenti uváděli, že mnoho migrantů, zejména pokud je jejich úmyslem přechodně v ČR pracovat, vydělat peníze a vrátit se domů, považuje za výhodné nechat se téměř ve všem zastupovat klientem či agenturou a poslouchat jejich příkazy nebo rady. Často se ani nesnaží se v situaci samostatně orientovat, což platí i na trhu s remitencemi.

Základní způsoby posílání remitencí lze rozdělit na tři kategorie podle míry využívání oficiálních a zavedených finančních institucí: 1) oficiální způsob - využívání zavedených finančních společností; 2) neoficiální způsob - fyzické převážení peněz v hotovosti migrantem nebo jinou osobou; 3) smíšené způsoby, které různým způsobem oficiální a neoficiální způsoby kombinují.

2.2.1 Oficiální finanční instituce: společnosti specializované na mezinárodní převod peněz, banky, pošty

V našem omezeném výzkumném vzorku jsme dosáhly zastoupení patrně nejdůležitějších finančních institucí nabízejících mezinárodní převod peněz. V principu se pro posílání remitencí používají společnosti specializované na mezinárodní převod peněz, banky a pošty. Nepředkládáme zde vyčerpávající přehled těchto společností působících na českém trhu, spíše se snažíme stručně ukázat výrazné charakteristiky a specifika jednotlivých poskytovatelů převodu peněz a důvody, proč si je migranti vybírají při posílání remitencí. Společností, přes které lze oficiálně posílat peníze do zahraničí, je na trhu několik a jsou migrantům (zejména těm, kteří žijí ve městech) relativně dobře dostupné. Dostupnost je kromě ceny právě jedním z důvodů, podle kterého si migranti finanční společnost pro převod svých peněz vybírají.

Společnosti specializované na mezinárodní převody peněz

Tyto společnosti nabízejí jednorázovou službu mezinárodního převodu peněz: klient složí peníze na pobočce nebo agentovi, oznámí jméno příjemce a dostane číslo transakce, které příjemci oznámí. Příjemce se za určený čas na pobočce, smluvním místě nebo u agenta v dohodnuté destinaci prokáže číslem transakce, eventuelně se identifikuje, a peníze si vyzvedne.

Společnosti specializované na mezinárodní převod peněz představují pro migranty jistotu. Někteří migranti tyto společnosti využívají výhradně, jiní pouze občas a jiní dávají

přednost neformálnímu způsobu posílání peněz. Ale i ti migranti, kteří posílají peníze neformálně, vědí, že kdyby rychle potřebovali poslat nebo získat peníze a jejich běžný neformální způsob by nebyl k dispozici, mohou kdykoli bezpečně peníze poslat přes oficiálního poskytovatele. Na rozdíl od bank mají tyto společnosti zásadní výhodu: migrant se nemusí při posílání peněz legitimovat, což umožňuje například i lidem v neregulérním postavení využít jejich služby. Navíc samotná specializace na posílání peněz bez nutnosti registrace či využívání dalších smluvních služeb (například bankovního konta), budí u mnoha migrantů důvěru.

Poplatky za mezinárodní převod peněz jsou nastaveny většinou tak, že znevýhodňují posílání malých částek. Poplatky deklarované na internetu zejména za vyšší částky (nad 1.000 $ a do Asie i u menších částek) se u největších společností pohybují kolem 2,5 - 4 % z posílané částky, u částek nižších je to i 8 - 16 %. Poplatky jsou stanoveny za intervaly (např. poslání 50 - 100 € stojí x %, poslání 101 - 200 € stojí y %) a klesají s množstvím posílaných peněz. Poslání nízké částky navíc ve spodní části intervalu tak může být zpoplatněno skoro až 30 %. Toto vysoké procento zřejmě funguje jako odstrašující a v povědomí mnoha migrantů symbolizuje nevýhodnost využívání těchto společností. Zejména lidé, kteří nemají vlastní konkrétní zkušenost nebo právě jen zkušenost s posláním relativně nevýhodné částky, jsou toho názoru, že všechny poplatky společností pro mezinárodní převod peněz jsou ve výši kolem 20 až 30 %. Celkem logicky je pak hodnotí jako naprosto nevýhodné a tyto společnosti nevyužívají. V tomto hodnocení zřejmě hrají roli také zkušenosti z minulosti, kdy byly poplatky vyšší.

Respondenti, kteří služeb těchto společností využívají, považují poplatky za poměrně adekvátní jistotě a rychlosti převodu. Mnozí pohyb poplatků u konkurenčních společností sledují a snaží se poslat peníze vždy nejvýhodněji. Poplatky platí v naprosté většině odesílatel, jen v případě Mongolska hovořili informátoři o dalších poplatcích, které platí příjemci, a to za převody mezi hlavním městem a kraji.

Zejména migranti, kteří přijeli do ČR především vydělat peníze pro rodinu, jsou velmi citliví na výdaje, které zde mají. Proto se lidé, kteří pravidelně posílají spíše nízké částky (50 - 100 $), za něž je poplatek relativně vysoký, snaží hledat levnější varianty posílání peněz a společnosti specializované na mezinárodní převod peněz využívat spíše nárazově. I kdyby posílali vyšší částky a poplatky za ně byly nižší, za celou dobu jejich pobytu v ČR budou tvořit poplatky takovou sumu, že raději budou hledat a využívat neformální způsob posílání peněz. Na druhé straně hovoří pro společnosti specializované na mezinárodní převod peněz rychlost a bezpečnost transakce. Pro mnoho migrantů, a právě i těch pracovních, kteří v ČR bydlí na ubytovně nebo v hromadném podnájmu, je nemožné nechávat si z bezpečnostních důvodů peníze u sebe (na ubytovnách se krade, existují gangy, které okrádají migranty těsně po výplatě apod.), a tak je okamžitě posílají domů: poplatek se jim ve srovnání s hrozbou okradení vyplatí.

Vedle poplatků souvisejí s využíváním těchto společností další náklady, a to s převodem mezi měnami. Různé společnosti mají různé strategie, v jakých měnách peníze přijímají nebo vyplácejí. I to vstupuje do rozhodování, zda migranti využijí směnných kurzů těchto společností, nebo zda budou peníze směňovat sami ve směnárnách (a eventuálně posílat neformálně).

Western Union

Velkým a jaksi samozřejmým hráčem na poli remitencí je Western Union. Pro mnoho respondentů, kteří využívají k posílání peněz neformální cesty, je důležité srovnávat vlastní způsob a cenu posílání remitencí právě s nabídkou Western Union. Právě ona je ztělesněním výše uvedené jistoty, že pokud by nebyl dostupný jiný způsob posílání peněz, vždy existuje možnost peníze do zahraničí poslat. Zároveň je to ale tato společnost, o které panuje silné přesvědčení, že její poplatky jsou vysoké. Pobočky Western Union jsou dobře dostupné, společnost spolupracuje s Českou poštou a má tak pobočky i v menších městech. Pobočku má například i na velké vietnamské tržnici SAPA v Praze. Hustá síť poboček společnosti zajišťuje podle respondentů dobrou dostupnost i v zemích, kam se peníze posílají. Za nevýhodu je považováno to, že peníze je často možné vybrat pouze v domácí měně.

Chequepoint

Společnost Chequepoint má zajímavou strategii. Pobočky vytváří v kancelářích již existujících sdružení migrantů nebo firem, které jsou ochotné rozšířit svou činnost o tuto agendu. Jejími agenty jsou i jednotlivci, například tlumočníci, kteří mají kontakty na další migranty a přístup do komunit. Z výpovědí respondentů vyplývá, že finanční odměna není pro tyto agenty hlavní motivací pro zprostředkovávání

převodů. Jako hlavní důvod uvádějí rozšíření kontaktů s migranty a možnost na ně působit. Například občanské sdružení Oberig v Ústí nad Labem nebo Česko-mongolskou společnost v Plzni díky pobočce Chequepoint navštíví daleko více migrantů, zejména těch pracovních, kteří by jinak o nevládní organizaci vůbec nevěděli. Vedle odbavení finanční transakce získají migranti od pracovníků občanských sdružení aktuální informace o životě migrantů v ČR, o možnostech legální práce, bydlení, zdravotního pojištění atd. Výhodou tohoto systému je, že agenti Chequepoint (například v občanských sdruženích migrantů) jsou ochotni přijímat peníze v době, kdy se to hodí migrantům, zejména tedy po skončení pracovní doby či o víkendu.

V zemích původu je Chequepoint navázán na směnárny a banky (vlastní nebo smluvní), ve kterých lze peníze vybrat. Dostupnost bank a směnáren, a tedy dostupnost služeb Chequepoint, je podle respondentů horší než u Western Union, ale výhodu spatřují v tom, že si příjemce v bance může podle aktuálních kurzů zvolit, v jaké měně si peníze vybere.

PDW, Anelik

Dvě společnosti, které respondenti charakterizují jako společnosti orientované na rusky mluvící klientelu. Jsou podle nich spolehlivé a v zemích původu dobře dostupné.

MoneyGram a UNIStream

Tyto společnosti zmínilo jen několik informátorů. MoneyGram využívají například migranti z Mongolska, UNIStream je spíše orientován na rusky mluvící klientelu.

Bankovní převody a využití bankovního konta

Poměrně využívanou možností posílání peněz prostřednictvím bank je ukládání peněz na účet u banky v ČR a vybírání peněz v hotovosti prostřednictvím mezinárodní platební karty. Migrant si zde založí konto a zařídí si platební kartu, kterou dá k dispozici příjemcům remitencí. Přestože jsou obvykle poplatky za výběr v bankomatu v zahraničí vysoké, jedná se o relativně jednoduchý a cenově přijatelný způsob posílání remitencí. Některé pracovní agentury nebo zaměstnavatelé migrantů jdou touto cestou i u pracovních migrantů například ve velkých továrnách - vyplácejí mzdu pouze na účet, jehož otevření s bankou předjednají, a k účtu je vydána mezinárodní platební karta, kterou využívají příbuzní v zemi původu. Tím svým zaměstnancům v podstatě řeší otázku posílání remitencí.

Banky lze pro převod remitencí využívat i jiným způsobem, a to na mezinárodní převody z konta na konto. Tento způsob převodu peněz je podle respondentů využíván spíše jednorázově tehdy, když není jiná možnost. Poplatky za převod jsou podle respondentů vysoké, navíc je třeba vždy znovu zjišťovat, jaké jsou konkrétní podmínky a poplatky u různých bank a jak by převod probíhal. To je pro migranty komplikované a vyplatí se to pouze při posílání velké částky nebo v případě, že peníze je třeba dále odeslat bezhotovostně nebo jinak využít (například při prodeji nemovitosti v zemi původu a nákupu nemovitosti tady). Někteří respondenti měli špatné zkušenosti s neochotou bankovních úředníků zajišťovat převody (například do méně obvyklých měn). Tomu ostatně odpovídají i zkušenosti Světové banky, že pro bankovní ústavy jsou jednorázové mezinárodní převody nezajímavé a nepředstavují pro ně prioritu. Obtížnost a časová náročnost zjišťování podmínek převodu a vysoká cena respondenty od posílání remitencí přes banku spíše odrazují.

Omezení využití banky pro převod remitencí jsou pro některé migranty poměrně podstatná. Mnoho migrantů nemá z různých důvodů v ČR bankovní konto - ještě před několika lety měly banky vůči některým migrantům poměrně diskriminační postoj, a tak měli migranti problémy si konto vůbec založit, banky vyžadovaly různá potvrzení nebo umožňovaly založení konta pouze osobám s trvalým pobytem, nebo bylo vedení účtu velmi drahé. Přestože mnohé banky svůj postoj přehodnotily, mnoho migrantů dodnes služeb bank nevyužívá.

Dalším důvodem, proč migranti nemají konta v bankách, je fakt, že často nejsou zvyklí ukládat peníze v bankách ani v zemi původu. V mnoha zemích původu migrantů se bankovní sektor teprve rozvíjí nebo stabilizuje, banky nemusejí být bezpečné. Například respondenti z Ukrajiny hovořili o tom, že lidé mají často strach nechávat peníze v bance kvůli vysokým poplatkům i kvůli možnému pádu bank, a tak je pro ně bankovní sektor jako takový nedůvěryhodný.

Bankovní převody nejsou podle respondentů pro převod remitencí využívány často také proto, že transakce nejsou tak snadnou, jednorázovou a relativně anonymní službou, jako je to u společností specializovaných na mezinárodní převod peněz.

Poštovní převod peněz

Posílání peněz přes poštu je považováno za drahé, migranti k němu přistupují hlavně, pokud příjemce nemá přístup k jiné instituci než poště. Obecně jsme se setkaly se silnou nedůvěrou k poštovním úřadům, ať šlo o posílání peněz nebo poštovních zásilek (respondenti hovořili o otevírání dopisů, kontrole a ztrátách obsahu).

2.2.2 Neformální způsoby posílání peněz

Mnoho migrantů posílá podle respondentů remitence neoficiálními cestami, vozí je tedy v hotovosti osobně nebo je posílají po známých, příbuzných nebo po řidičích a cestujících ve veřejných dopravních prostředcích. Považují tento způsob posílání peněz za přirozený a tradiční a alternativy k němu vůbec nehledají. Tímto způsobem se peníze neposílají pouze do blízkých destinací nebo tam, kam jede přímo autobus nebo vlak. Také do velmi vzdálených míst Evropy i Asie posílají migranti peníze přes své známé nebo příbuzné, kteří mají domů cestu a peníze převezou.

Migranti, kteří využívají tento způsob posílání peněz, se pohybují v poměrně širokých sociálních sítích, které jsou v zahraničí mobilizovány a tvoří migrantovo zázemí. Mnoho respondentů uvádělo, že mají tolik známých nebo příbuzných, že není týden, aby někdo nejel domů a nemohl něco odvézt. Vedle pocitu přirozenosti (*„když někdo jede do naší země, města, vesnice, tak je přece jasné, že po něm peníze pošlu“*) je dalším důvodem neformálního posílání peněz snaha maximálně snížit náklady. Známým nebo příbuzným se obvykle za převoz peněz nic neplatí. Do některých míst ale jezdí zvláštní kurýři převážející peníze, kterým se určitý poplatek platí (často se složí více lidí, kteří společně posílají i platí kurýra) a kteří mají někdy dokonce za úkol i peníze (výhodně) směnit do dohodnuté měny.

Peníze se posílají neformálně také proto, že významná skupina migrantů nemá důvěru k oficiálním institucím nebo k institucím, které nejsou navázány na krajany. Jasnou výhodou neformálního převozu peněz v hotovosti je převoz peněz v měně podle výběru migrantů: mohou peníze z korun směnit až na místě, nebo již v ČR vyměnit koruny za dolary nebo eura a takto je vyvézt.

Převoz peněz v hotovosti přes hranice např. do zemí bývalého SSSR je v posledních letech jednodušší. V 90. letech bylo třeba na hranicích oznámit výši převážené sumy a peníze proclít. V současnosti je limit pro proclení tak vysoký, že je převážení peněz v hotovosti fakticky bez regulace.

Posílání přes autobus

Pokud peníze nepřevážejí známí, je možné zejména do blízkých zemí bývalého SSSR poslat peníze „po autobusu“. Tehdy peníze převáží přímo řidič nebo cestující, kterého migrant kontaktuje před odjezdem konkrétního spoje. Pokud jsou peníze poslány po řidiči, řidič dostane na službu „přiměřenou“ odměnu, zhruba 100 - 200 Kč za tašku s věcmi nebo 2 - 2,5 % za peníze v obálce. K posílání peněz jsou využívány i firemní autobusy, autobusy vypravené agenturami nebo v podstatě neveřejné linky, o kterých vědí jen určití lidé, příbuzní a známí cestujících.

Po autobusu posílají lidé především peníze i předměty, které patrně převažují. Respondenti, kteří autobusy využívají, považují tento způsob za jistý a bezproblémový, zejména pokud je řidič ze země původu. Čeští řidiči nejsou podle nich často ochotni poslané věci převážet, protože za ně nechtějí nést odpovědnost. Posílání přes autobus je postavené na vzájemné důvěře, že nikdo nevyzvedne cizí tašku nebo obálku. Tato důvěra mezi krajany byla pro mnoho respondentů velmi důležitá a při popisu posílání věcí přes autobus ji často zdůrazňovali a představovala pro ně důležitou pozitivní charakteristiku vlastní skupiny migrantů.

Za nevýhodu posílání přes autobus považují respondenti jisté nebezpečí, že převážené peníze nebo věci může někdo ukrást; buď kvůli přepadení celého autobusu (což je podle výpovědí spíše věcí minulosti) nebo je ukradena jedna věc, taška nebo obálka. Do některých oblastí autobusy zase příliš často nejezdí, takže zatímco někteří respondenti měli pocit, že peníze a zásilky lze posílat dostatečně často a v podstatě kamkoliv, jiní zase nemohli tento způsob využívat tak intenzívně, jak by si přáli. Jako nevýhodu posílání přes autobus uváděli respondenti také to, že příjemci zásilek musejí přijít k autobusu přesně, když přijede na zastávku. Často je třeba na autobus dlouho čekat, protože se zdržel (časově nespolehlivé je zejména překračování hranic), nebo jede v nevhodnou dobu. Na zastávce může také být velká tlačenice všech, kdo čekají zásilku. Přestože posílání přes autobus působí jako dobře fungující instituce, mnoho migrantů jí nedůvěřuje a nevyužívá ji. Zejména ti, kdo jsou zvyklí posílat peníze přes

finanční společnosti, považují toto posílání za méně jisté a relativně nebezpečné - řidič za nic nenese odpovědnost, pokud by se peníze ztratily, nelze se nijak dovolat jejich navrácení. Dalším zase přijde problematická neformálnost a určitá nestrukturovanost sociální interakce - cítili by se hloupě, kdyby měli přijít na nádraží nebo autobusovou zastávku a poprosit neznámé lidi nebo řidiče, aby převezli obálku.

2.2.3 Kombinace formálního a neformálního způsobu posílání peněz

Kombinaci formálního a neformálního způsobu jsme zaznamenali v podobě využívání prostředníka, který peníze pošle přes oficiálního zprostředkovatele. Takto posílají remitence například někteří migranti z Mongolska a principiálně tak funguje i posílání peněz přes klienta, kdy klient, který pracovním migrantům zprostředkovává práci a ubytování, zařizuje jim i pravidelný převod peněz do země původu. Prostředník si za svou práci účtuje poplatek, například 1 % z posílané částky, což náklady na poslání peněz velmi zvyšuje. Prostředníka využívají jak migranti, kteří nechtějí osobně komunikovat s oficiální institucí, tak třeba ti, kteří se z časových důvodů nemohou v otevírací době dostavit do kanceláře finanční společnosti.

2.3 Rizika a problémy při posílání remitencí

Zejména v 90. letech bylo převážení remitencí v hotovosti riskantní a mnoho migrantů bylo okradeno. Zřejmě naprostá většina migrantů, zejména těch pracovních, převážela peníze autobusem, vlakem nebo autem. Na tyto transfery se zaměřovaly specializované gangy (respondenti většinou hovořili o mafii), které různými způsoby migranty okrádaly: přímo na nádraží před odjezdem autobusu, v noci ve vlaku, na přestupních nádražích, na hranicích. Autobusy byly dokonce přepadány a převážené peníze sloužily jako výkupné. Podle výpovědí respondentů jsou však podobné dramatické zážitky spíše minulostí. Mimo jiné proto, že lidé už tak často nevozí v hotovosti velké sumy a využívají častěji bezhotovostních převodů, ale také proto, že stoupla bezpečnost ve vlacích (ve vlaku jede policie, průvodčí migranty varuje, kupé se dají spolehlivě zamknout) nebo pomohla organizační opatření na nádražích (autobusy na Ukrajinu odjíždějí například z Prahy - Florence z velmi frekventovaných stanovišť, kde by případné zloděje nebo vyděrače vidělo mnoho lidí). Přesto respondenti připouštějí, že se lze stále setkat se situací, kdy se někdo podezřelý na nádraží nebo ve vlaku pokouší od migranta zjistit, zda veze nějaké peníze.

Podle výpovědí našich respondentů se zdá, že v současnosti s posíláním remitencí z ČR nejsou spojeny žádné vážné problémy, které by migrantům výrazně komplikovaly posílání peněz nebo které by ztěžovaly jejich vybírání v zemi původu. Protože naše sonda vychází z výpovědí velmi malého vzorku migrantů, nemůžeme se na tento bezproblémový obraz spolehnout. Je normální, že se všichni lidé snaží prezentovat jako aktéři, kteří dobře zvládají své každodenní problémy a úkoly, a tak i naši respondenti popisovali posílání remitencí jako dobře zvládnutou a optimalizovanou rutinu, se kterou jsou spokojeni. Je k tomu navíc potřeba uvažovat častý postoj migrantů ke svému postavení a svým možnostem v hostitelské společnosti - podmínky berou jako dané a obtížně změnitelné, a tak se snaží v jejich rámci všechno zvládnout a o alternativách příliš neuvažují.

2.4 Sociální aspekty posílání remitencí

2.4.1 Příjemci remitencí a množství posílaných peněz

V našem vzorku jsme zaznamenaly pouze výpovědi o zasílání remitencí příbuzným. Nikdo z respondentů nehovořil o transferu peněz mimo rodinu nebo institucím.

Vzhledem k omezenému rozsahu naší sondy zde prezentujeme pouze příklady částek, o kterých hovořili naši respondenti. Nejsou to tedy čísla reprezentující výši remitencí většiny migrantů v ČR, spíše chceme čtenáři uvést konkrétní příklad, v jaké výši se remitence mohou pohybovat. Výše částky, kterou migranti posílají svým příbuzným, závisí na několika okolnostech. Hlavní je důvod posílání peněz: tedy jestli je migrantův příjem hlavním finančním zdrojem rodiny, nebo zda jsou remitence penězi „na přilepšenou“. V našem vzorku respondentů se podařilo dosáhnout zastoupení této dimenze posílání remitencí na poměrně široké škále: od migrantů, jejichž rodiny z remitencí přímo žijí a kterým by příjmy bez remitencí na živobytí nestačily (konkrétně někteří respondenti z Vietnamu, kde jsou například staří lidé zcela závislí na svých dětech), přes lidi, kterým remitence výrazně pomáhají a kteří by bez nich byli velmi chudí (například remitence znásobí nízký příjem na průměrný), až po lidi, pro které jsou remitence přilepšením a zdrojem určitého nadstandardu (pokud lze takový pojem použít, je to nadstandard ve srovnání s ostatními lidmi v zemi původu).

Například v Mongolsku je prý vidět na první pohled, která rodina má přilepšení ze zahraničí.

Pracovní migranti, kteří jsou v ČR bez rodiny, se snaží pravidelně posílat co nejvíce peněz (může to být například mezi 10.000 a 15.000 Kč měsíčně). Lidé, kteří posílají peníze občas, u příležitosti svátků, účelově nebo jako nepravidelnou podporu, posílají například částky jako 100, 200, 300 ale i 500 euro nebo dolarů.

Záleží dále na výši příjmu migranta a na jeho výdajích v ČR. Je tedy podstatné nejen kolik vydělá, ale také kolik peněz zde utratí. Mnoho pracovních migrantů je schopno velmi šetřit a žít v ČR jen s minimálními výdaji, někdy dokonce dobrovolně na úkor pohodlí bydlení či kvality jídelníčku. Náklady na život v ČR jsou poměrně vysoké - většina migrantů platí vysoký nájem, nejsou-li zaměstnáni, platí i velmi vysoké zdravotní pojištění, a mají samozřejmě i další nutné životní náklady, které se projevují na tom, kolik mohou posílat peněz v podobě remitencí.

Posílané částky se mění, jak se proměňuje rodinná a integrační situace migrantů: zpočátku může například migrant posílat měsíčně polovinu svého příjmu domů, postupně se za ním může ale část rodiny nebo i celá jeho rodina přistěhovat, nebo si migrant najde v ČR partnera či se seznámí s kamarády, se kterými má společné koníčky - a tak se posílané částky snižují, až nakonec posílá jen dvakrát za rok dar vzdáleným příbuzným k některému ze svátků. Finanční výdaje (ať potřebná výše remitencí, tak náklady v ČR) souvisejí i s životním cyklem: například kolik má člověk dětí, jak jsou staré a jaké tedy mají potřeby, zda se jim nakupuje hlavně jídlo a oblečení, nebo se platí vzdělání, mimoškolní aktivity či jiné finančně náročnější investice.

2.4.2 Využití peněz v zemi původu

Naprostá většina remitencí, o kterých hovořili naši respondenti, se okamžitě spotřebuje. Buď na nákup potravin, oblečení, léků, zdravotní péče, nebo se vloží do nákupu nákladnějšího zboží a služeb, jako je automobil, zaplacení školného, stavební úpravy či stavba domu. Pouze jediný respondent uvedl, že by peníze rád ušetřil a po návratu v zemi původu začal podnikat. O svých penězích tedy uvažuje jako o zdroji investic. Ostatní respondenty svým způsobem překvapovalo, když jsme se ptaly, zda by chtěli peníze investovat nebo šetřit na nějaké využití ve vzdálenější budoucnosti. Strategii využití remitencí lze shrnout citací jedné respondentky: *„živí tam děti, nezakládají firmy“*.

Zajímavým fenoménem je v tomto ohledu stavba domu v zemi původu. Mnoho respondentů uvedlo, že znají migranty, kteří si staví ve městě nebo vesnici, odkud pocházejí, dům. Dům je ale prázdný, protože jeho majitelé žijí již trvale v ČR a do toho domu se zřejmě nikdy nenastěhují. Přestože si to migranti sami často uvědomují, do domu i nadále investují. Částečně proto, že to dělají i další sousedi, jistě i proto, že peníze investované do nemovitosti považují za lépe uložené či zhodnocené než v bance.

2.5 Informovanost migrantů o možnostech posílat remitence

Mnoho respondentů bylo přesvědčeno, že migranti si předávají informace o možných či navyklých způsobech posílání remitencí hlavně ústně mezi sebou. Informace od krajanů jsou považovány za důvěryhodný zdroj, relativně rychle se šíří a hrají podstatnou roli při rozhodování o tom, jak peníze posílat.

Důležité pro informovanost migrantů jsou inzeráty v novinách - ať v celostátních (např. Annonce), nebo cizojazyčných, které vycházejí pro migranty. Společnosti nabízející mezinárodní převod peněz také distribuují letáky například na cizinecké policii. Respondenti byli většinou přesvědčeni, že pokud lidé noviny nebo nabídky na letácích sledují, jistě se o různých alternativách posílání remitencí dozvědí.

V současnosti neexistuje v ČR žádný centrální informační zdroj, který by umožňoval rychlý a dobře podložený přehled o institucích, které zajišťují mezinárodní převody peněz a o jejich podmínkách. Existují mezinárodní projekty, které umožňují migrantům předem porovnat různé možnosti poslání remitencí a vybrat si ten, který konkrétnímu člověku nejvíce vyhovuje. Migranti v ČR mohou v současnosti získat informace přes internet na stránkách konkrétní oficiální společnosti, která nabízí mezinárodní převod peněz. Společnosti se ale výrazně liší v tom, jak je jejich internetová prezentace přehledná, jaké konkrétní informace obsahuje a jestli vůbec obsahuje informace o poplatcích za převod peněz či o směnných kurzech.

Informovanost migrantů o alternativách posílání remitencí závisí na více faktorech - jaké je jejich postavení v české

společnosti, jaký mají přístup k různým informačním zdrojům včetně internetu, zda internet využívají pro zjišťování informací, zda informace o posílání remitencí z různých zdrojů sledují a zda je vůbec zajímají. Mnoho migrantů vyhledává informace před každým odesláním remitencí, jiní jsou spíše závislí na informacích od svých známých, krajanů či klientů nebo si nechávají převod peněz zprostředkovat a jeho okolnosti dále nezkoumají.

2.5.1 Využívání NNO jako zdrojů informací nebo jako prostředníků v případě řešení problémů při posílání remitencí

Služby nevládních neziskových organizací (NNO) využívá zřejmě jen menšina migrantů v ČR. Důvodů je více. Mnoha migrantům nejsou NNO dobře dostupné, jsou často jen ve velkých městech nebo mají úřední hodiny v pracovní době migrantů, což může být pro mnoho lidí nevýhodné. Velmi podstatným důvodem, proč někteří migranti NNO nevyužívají, je také fakt, že o nich vůbec nevědí nebo si nedovedou představit, co neziskové organizace vůbec jsou. Například pro migranty ze vzdálené části Asie jsou neziskové organizace nepochopitelné - nejsou ani státní úřad, ani firmy, stojí tedy mimo sféry, které migranti znají, a tak je buď ani nevnímají nebo je ignorují, protože nemají zkušenost, která by jim umožnila práci NNO pochopit a využít. Skutečnost, že NNO své služby poskytují zdarma, migranty často ještě více mate.

Mnoho migrantů se vůbec nedomluví česky ani anglicky, a tak mají ostych oslovit jakoukoliv instituci. Mnohé NNO mají tlumočníky a je důležité, aby o tom faktu migranti věděli a nebáli se organizaci kontaktovat. Zejména pracovní migranti v ČR nepočítají s velkým společenským kontaktem, a tak je ani nenapadne služby NNO využít - bariéra mezi nimi a nabízenou kancelářskou službou je příliš velká. Od informátorky z Mongolska jsme zachytili další důvod nedůvěry v NNO: organizace jsou pro všechny migranty, nejsou pouze pro jednu etnicky homogenní skupinu. S podobným pocitem jsme se setkali také u vietnamských respondentů. Podobné pocity vedou logicky k tomu, že migranti pak nevládní organizace nevyužívají.

Jen jedna pracovnice NNO uvedla, že se klienti ptají na možnosti posílání peněz. A to se podle ní stává zřídka, spíše lidé zjišťují, jak by příbuzní ze zahraničí mohli peníze poslat jim (například žadatelé o azyl na letišti). V obou případech se jedná o lidi v nouzi, kteří navíc již dříve měli nějaký kontakt s NNO, jako jsou například již uvedení současní nebo bývalí žadatelé o azyl.

Z našich zjištění vyplývá, že migranti vyhledávají NNO jen v případech, kdy se dostanou do problémů, které nedokáží vyřešit sami, a nekontaktují je s věcmi, které jsou součástí jejich běžného života v ČR, tedy i posílání remitencí.

3. Závěr

Tato sonda poukazuje na mnoho aspektů posílání remitencí a naznačuje oblasti, které je potřeba dále zkoumat, aby bylo možno doplnit zejména informace o množství posílaných finančních prostředků a o jejich využití v zemích původu. Zejména to jsou totiž důležité podklady pro další politická a praktická opatření, která by mohla vést ke zlepšení informovanosti migrantů o alternativách posílání remitencí a jejich efektivnosti. Podpora posílání remitencí se může přímo či nepřímo odrážet v hospodářském a společenském rozvoji v zemi původu migrantů přicházejících do České republiky. Zjištění navíc poodhalují provázanost transnacionálních vazeb, které migranti vytvářejí mezi zeměmi původu a zeměmi cílovými, a podporují ideu, ke které se konečně začínají hlásit i migrační studie: migranti svou migrací neopouštějí mentálně, emocionálně, sociálně ani ekonomicky své původní prostředí, ale dynamicky jej dále přes hranice udržují a budují. Obě místa, ve kterých ve své osobní historii žili a žijí, tak propojují. Remitence jsou toho jasným důkazem.

Shrnutí aspektů efektivnosti

Remitence jsou často klíčovým zdrojem financí jak jednotlivých rodin, tak v mnoha případech i celých rozvojových zemí. Z tohoto pohledu hrají **mechanismy** zasílání a přijímání peněz a tedy i výše ztrát či další rizika z převodu remitencí velmi podstatnou roli. Je proto potřeba zaměřovat se jak na informovanost o způsobech zasílání remitencí, tak na optimalizaci podmínek bezpečnosti, efektivity i transparentnosti těchto finančních převodů.

V monitoringu i přípravě jednotlivých nástrojů se angažuje mnoho oficiálních i neoficiálních institucí. Druhým důležitým faktorem efektivnosti je proto nutnost **spolupráce mezi jednotlivými aktéry včetně cílových skupin** - tedy migrantů a jejich sdružení.

S předcházejícím bodem úzce souvisí nutnost **pochopení potřeb a motivací migrantů**, žádný mechanismus ani komunikace nebude fungovat bez empatie, vzájemné důvěry a postupného odstraňování lidských i institucionálních bariér.

Role občanských organizací

Ze vztahu ke klíčovým aspektům efektivnosti vyplývá i přidaná hodnota občanských organizací. Zjevně nejdůležitější je jejich možnost bezprostředního kontaktu s migranty, umění naslouchat jejich potřebám a problémům a schopnost hájit jejich zájmy. Jak vyplývá i z předložené studie, nevýznamná je rovněž jejich schopnost propojovat jednotlivé aktéry a podporovat jejich vzájemnou komunikaci a spolupráci.

CSO velmi přispěly ke zviditelnění problematiky remitencí v ČR a k navázání přímé spolupráce mezi relevantními institucemi a organizacemi. Svou úlohu mohou rovněž sehrát při průzkumech týkajících se remitencí a zejména při poskytování informačních nebo právních služeb migrantům a také při podpoře jejich zapojení do přípravy nových politik a nástrojů souvisejících s otázkami migrace. Úspěch bude však vždy záviset na získání a posilování vzájemné důvěry.

Tereza Rejšková působí v Multikulturním centru Praha jako redaktorka portálu o migraci www.migraceonline.cz. V rámci projektu platformy FoRS koordinovala pracovní téma migrace a rozvoj, včetně realizace semináře o remitencích zasílaných z ČR.

Blanka Tollarová se zabývá sociologií migrace, zejména postavením imigrantů v hostitelské společnosti. V doktorském studiu zkoumala institucionalizovanou pomoc uznaným azylantům v České republice. Externě spolupracuje s Multikulturním centrem Praha.

Rozvoj pro všechny

A) Rozvojové projekty Nadace Sue Ryder v Malawi

Kibble Ngalauka | Nadace Sue Ryder v Malawi

Úvod

Tato studie prezentuje práci Nadace Sue Ryder v Malawi (SRFIM) s důrazem na zapojení těch, kterých se projekty rozvojové spolupráce týkají (inkluzivní přístup). Studie se především soustřeďuje na výstupy současných i minulých projektů ve vztahu ke kritériím Rozvojových cílů tisíciletí (MDG). Příběh mladé dívky trpící epilepsií a šedesátiletého muže s astmatem tvoří dvě případové studie, jimiž tento přístup ilustrujeme.

Je třeba zdůraznit, že SRFIM působí v Malawi již 19 let a původně dávala přednost charitativnímu modelu pomoci, s důrazem na distribuci darů, ve kterém komunity a místní obyvatelé představovali více méně pasivní objekt pomoci. V současné době zažívá západní svět jednu z nejhorších globálních ekonomických krizí a objem prostředků na pomoc se stále zmenšuje. Dárci nemilosrdně omezují rozpočty určené na pomoc neprivilegovaným osobám ve vesnických komunitách Malawi. Nadace Sue Ryder chápe tuto situaci jako výzvu a příležitost změnit svůj dosavadní charitativní přístup v aktivní inkluzivně pojatou rozvojovou spolupráci. Nadace Sue Ryder je přesvědčena, že její dobrovolní spolupracovníci a místní komunity mohou v tomto procesu hrát aktivní roli a být zapojeni do rozhodování, plánování, realizace a vyhodnocování projektů. Důraz na začleňování je tedy nyní strategií SRFIM, ale je třeba si nejprve vyjasnit, co pod pojmem inkluzivní rozvoj chápeme.

Inkluzivní rozvoj je přístup, v němž všechny fáze cyklu rozvojové spolupráce a jejích jednotlivých projektů (plánování, implementace, kontrola a vyhodnocení) zahrnují diverzitu jako jeden z rozměrů programu. V našem konkrétním případě to znamená smysluplné zapojení postižených lidí do rozvojových procesů a politik. Inkluzivní rozvoj zajišťuje osobám s postižením status plnoprávných členů společnosti zapojených do rozvojového procesu a rozhodování o sobě samých. Rozvojové instituce, politiky a programy musí fungovat inkluzivním způsobem a musí být vyhodnocovány podle jejich dopadu na situaci osob s postižením (Holandská koalice pro postižení a rozvoj, 2008). Není však možné hovořit o inkluzivním rozvoji, aniž bychom se dotkli tématu chudoby.

1. Chudoba a postižení

Při řešení problémů postižených osob se SRFIM nemůže vyhnout otázkám chudoby. Není nic nového na tom, že někteří pozorovatelé tvrdí, že chudoba vede k postižení a druzí zase že postižení je prvotní příčinou chudoby (www.disabilitykar.net).

A1.1 Proč je tolik postižených lidí v Malawi zároveň chudých?

V Malawi stejně jako v mnoha jiných zemích čelí osoby s postižením mnohým problémům, jež je vylučují z větši-

nové společnosti. To jim znesnadňuje přístup k jejich základním sociálním, politickým a ekonomickým právům. Mnozí postižení se protloukají životem v chudobě, v samotě, bez vzdělání, diskriminováni, zanedbáni a vydáni napospas vnějším vlivům. Život je pro ně dennodenně bojem o přežití. Jejich problémy jsou stejné bez ohledu na to, zda žijí ve městech nebo na venkově. Z velké části nemají přístup k základním službám, postrádají ochranu rodin i komunit a často jsou vystaveni riziku vykořisťování a zneužívání.

Chudoba je příčinou a zároveň též důsledkem postižení. Většina lidí, které postihlo zdravotní postižení až v dospělém životě, potvrdila, že kvůli postižení zchudli. Ekonomické náklady postižení zahrnují:

- přímé náklady léčby, včetně cestovních a dalších souvisejících nákladů,
- příjmy nerealizované kvůli postižení,
- nepřímé náklady pro ostatní, kteří se podílejí na péči a podpoře postižené osoby.

V oblasti, v níž SRFIM pracuje, se na postižené osoby pohlíží jako na pasivní oběti vyžadující charitativní pomoc. Pan James Kalanje z údolí Bwanje popisuje, že se vzhledem tomto přístupu cítil jako bezcenný člověk, na kterého se dívali svrchu a jednali s ním jako s předmětem: „Lidé běžně říkali, že jsem neschopný a nemohu nic dělat.“ Nemocní a lidé s handicapem v oblastech, kde program působí, nemají možnost vyjádřit své názory, postrádají přístup ke zdravotní péči, zdravotní pomůcky, rehabilitaci, vzdělání, schopnost zajistit si příjem, přístup k výhodám pro postižené, sebedůvěru ale zároveň i uvědomění si svých práv a nároků.

Míra sociálního vyloučení je u každého postiženého velmi odlišná a závisí na jeho postavení ve společnosti, na typu a závažnosti jeho postižení a v neposlední řadě na pohlaví. Mimořádně žalostná je situace postižených žen.
Schéma ilustruje příčinu a následky chudoby na postižené osoby.

1.2 Základní informace o Malawi

Malawi je malá země ve vnitrozemí jižní Afriky s celkovou rozlohou 118 480 km^2, z níž téměř 20 % představuje jezero Malawi. Počet obyvatel Malawi je 12,8 milionu[1] a zvyšuje se ročně o 3 %. Více než 80 % lidí žije na venkově a živí se drobným zemědělstvím. Očekávaná průměrná délka života se v poslední době snížila na 36 let. Mortalita dětí pod pět let zůstává na vysoké úrovni 133 úmrtí na 1 000 živě narozených. Úmrtnost matek při porodu se řadí mezi nejhorší na světě s 1 000 úmrtími na 100 000 živě narozených dětí. Hlavní příčiny nemocnosti a úmrtí jsou HIV/AIDS, malárie, respirační infekce a nemoci přenášené vodou. Malawi je mimořádně chudá země a její index lidského rozvoje (Human Development Index) s hodnotou 0,388 ji řadí na 165. místo mezi 177 zeměmi světa. Malawi má HDP přibližně 180 USD na hlavu a rok, což jej řadí mezi nejchudší země.

Malawi má heterogenní etnickou a náboženskou strukturu obyvatel, ale různé skupiny koexistují s velmi malými třecími plochami. Obyvatelé Malawi mají silný smysl pro národní identitu a chtějí se za každou cenu vyhnout etnickým a náboženským problémům, které v posledních letech postihly mnoho afrických zemí.

Vztah mezi chudobou a postižením

- Nedostatečný přístup k:
  - informacím, preventivní a mateřské zdravotní péči,
  - nezávadnému jídlu, pitné vodě a hygienickým potřebám;
- zvyšuje riziko chorob a způsobuje nedostatečný přístup ke kvalitním léčebným a rehabilitačním službám;
- stoupají rizika spojená se zaměstnáním v nebezpečném prostředí;
- dochází k větší zranitelnosti v konfliktních situacích a během přírodních katastrof, zvyšuje se riziko zranění a postižení.

↘

POSTIŽENÍ →

CHUDOBA ↗

- Diskriminace ve všech oblastech života.
- Nedostatečný přístup ke vzdělání a školení.
- Vyloučení z trhu práce.
- Nedostatečný přístup k informacím.
- Větší zranitelnost v konfliktních situacích a během přírodních katastrof.
- Složité získávání jídla, pitné vody a zajištění hygienických potřeb.
- Nedostatečný přístup k rehabilitaci umožňující nezávislý život.
- Nedostatek zastání, vlivu a možností.

Zdroj: Příručka „Make Disability Inclusive Manual“, 2005

[1] *Except where noted, statistics are drawn from a variety of sources, including the 2004* ***Human Development Report, 2004 Demographic and Health Survey*** *and other online sources.*

2. Postižení a rozvojové cíle milénia (MDG)

Dříve jsme se krátce zabývali tématem chudoby a je zřejmé, že téma chudoby nemá v kontextu inkluzivního rozvoje smysl bez vazby na MDG.

Nevládní neziskové organizace požadují, aby mezinárodní dárci a členské země OSN využili „poločasu“ plnění MDG k posunu svého zaměření na nejchudší členy společnosti, což jsou právě postižení. Aktivní sledování potřeb postižených a rozvojové aktivity směrující k odstranění jejich chudoby by přinesly naději alespoň pro část ze 650 milionů postižených lidí.

Čtyři pětiny postižených osob žijí v nejchudších zemích světa a 82 % z nich přežívá pod hranicí chudoby v rozvojových zemích. Výdaje na základní služby jako zdravotnictví a školství jsou nedostatečné a spíše klesají než rostou; úmrtnost dětí s postižením dosahuje až 80 %, a to i v zemích, kde je úmrtnost dětí do pěti let nižší než 20 %. Přesto zůstávají postižení zcela mimo zaměření a statistiky MDG. Cíle a ukazatele MDG neposkytují žádná souhrnná data o situaci postižených žijících v chudobě.

Rozvojový cíl zaměřený na všeobecné základní vzdělání si klade za úkol zajistit všem přístup ke vzdělání. Avšak po uplynutí poloviny doby MDG programu je z 22 milionů dětí mimo školní docházku jedna třetina postižená. Zajištění všeobecného základního vzdělání nelze dosáhnout bez cíleného zaměření na děti s postižením, na jejich zapojení do aktivit společného vzdělávání a na sledování úspěšnosti tohoto procesu (IDC, 2007).
Měli bychom mít na paměti, že v oblasti postižených osob nelze dělat nic bez jejich účasti a že nyní je z hlediska MDG programu vhodný čas k zaměření na potřeby 10 % světové populace!

Fakta související s MDG:

- MDG 1: Dopady postižení (fyzického nebo duševního handicapu) a chudoby se vzájemně prohlubují a lidé s postižením (a velmi často i jejich rodiny) tvoří nejchudší skupiny chudých.
- MDG 2: 98 % handicapovaných dětí nemá přístup k základnímu vzdělání.
- MDG 3: Postižené ženy a dívky jsou vystavovány nejpolitováníhodnějším formám diskriminace a vyčlenění ze společnosti, které zahrnuje i násilí a zneužívání.
- MDG 4: Úmrtnost postižených dětí pod pět let je v rozvojových zemích vyšší než 80 %.
- MDG 5: Každoročně se přes 20 milionů žen z rozvojových zemí musí vyrovnávat s postižením dítěte, jehož příčiny přímo souvisí s těhotenstvím nebo porodem.
- MDG 6: Postižení lidé jsou mnohem často obětí jiných chorob a mnohé z těchto chorob (např. malárie) jsou zároveň příčinou jejich handicapu.

3. Nadace Sue Ryder v Malawi (SRFIM)

Za své devatenáctileté působení si SRFIM získala vynikající reputaci v poskytování komunitně zaměřených pečovatelských a rehabilitačních služeb ve venkovských oblastech Malawi. Jako místní samostatná NNO poskytuje SRFIM léčbu a péči pro lidi s fyzickým postižením a chronickými nemocemi včetně epilepsie, astmatu a mozkové obrny. Je jedinou organizací v Malawi, která v těchto oblastech tímto způsobem s postiženými pracuje.

Z výzkumu, který v roce 2003 provedl Malawský výbor pro postižené (MACOHA) v okrese Balaka, vyplynulo, že program SRFIM měl velmi pozitivní dopad na vnímání postižených v rámci komunit.

Osoby s fyzickým postižením čelí dvěma hlavním překážkám: přímým důsledkům svého zdravotního postižení a vnímání tohoto postižení ze strany komunity. Vzhledem ke druhé skutečnosti komunita málokdy zahrnuje postižené do rozvojových aktivit a navíc oni sami mají problémy vykonávat aktivity související s běžným životem.

Lidé postižení epilepsií jsou často považováni za osoby s nízkou inteligencí a vzhledem k tomu jsou segregováni. Tím, že trpí neočekávanými a často velmi dramaticky vypadajícími záchvaty, jsou odsuzováni k životu v izolaci, bez zapojení do aktivit komunity nebo do činností, které by mohly zlepšit jejich životní úroveň.

Záchvaty astmatu jsou způsobovány především alergiemi, infekcemi nebo vznikají v důsledku fyzické námahy. Lidé s astmatem obvykle mívají astmatické záchvaty během fyzické práce v komunitách nebo v domácnosti. Aby zabránili výskytu těchto záchvatů, vyhýbají se fyzické práci, což na ně vrhá stín neužitečnosti jak z pohledu komunit, tak z pohledu jejich osobního hodnocení sebe sama.

V důsledku zmíněného omezení pracovních aktivit dochází nejen ke snižování jejich vlastní životní úrovně ale zároveň k ekonomickému a sociálnímu oslabení komunit, ve kterých žijí. Tyto důsledky negativně ovlivňují vládní rozvojové cíle a další snahy o snižování chudoby.

Asistenční služby poskytované SRFIM jsou k dispozici pět dní v týdnu a zaměřují se na tři druhy pacientů: pacienty s epilepsií, astmatem a fyzickým postižením. O zajištění služeb se starají dva mobilní týmy. První se specializuje na ošetřovatelské služby a pomáhá pacientům s epilepsií a astmatem, druhý se zabývá rehabilitací pacientů s fyzickým handicapem. Každý pracovní den vyjíždějí oba týmy časně zrána do předem stanovených lokalit, ve kterých dobrovolníci Sue Ryder shromáždí pacienty spolu s jejich rodinnými příslušníky nebo partnery. Vezmeme-li v potaz velký počet nemocných v péči SRFIM, nedostupnost hromadné dopravy v Malawi a vzdálenost veřejných zdravotních středisek od domů nemocných, považujeme za praktičtější přesouvat tým za pacienty a v každé lokalitě navštívit určitý počet pacientů.

Místům shromáždění pacientů se říká „kliniky“. Takových klinik existuje přibližně 60 a starají se celkem o více než 6 000 pacientů. Díky dobré koordinaci týmů a dobrovolníků je udržován časový rozvrh zdravotních konzultací, takže každý pacient ví, kdy může služby SRFIM využít. Obecně lze říci, že každou skupinu pacientů navštěvujeme každých šest týdnů. Během období dešťů od prosince do března se interval návštěv může měnit v závislosti na dostupnosti dané kliniky.

Terénní automobily umožňují těmto týmům navštívit stanovenou lokalitu, do níž v daný den dobrovolníci shromáždí pacienty. Po krátkém úvodu, obvykle zaměřeném na prevenci a zprostředkovávaném dobrovolníky, začíná personál SRFIM provádět zdravotní prohlídky. Prohlídky se někdy konají v zastřešeném objektu s jednou nebo dvěma prázdnými místnostmi, v nichž se na podlahu položí matrace, které jsou pak k dispozici pacientům a personálu. V jiných případech se návštěvy odehrávají venku pod stromem či před obydlím rodin. Dobrovolníci dohlížejí, aby všichni pacienti měli zdravotní kartu (darovanou SRFIM při první návštěvě) k uchování pacientových lékařských záznamů a průběhu terapie. S použitím záznamů o pacientech se pak sestra dotazuje a vyšetřuje každého pacienta.

Komunitní sestra pro epileptiky a astmatiky má za úkol pravidelně zpovídat a vyšetřovat pacienta sérií diagnostických otázek, které jí umožní vyhodnotit účinnost terapie a v případě problémů nebo zhoršení průběhu choroby doporučit její změnu. Na základě této prohlídky je terapie potvrzena nebo upravena a pacient získává léky na následujících šest týdnů, resp. do příští návštěvy. Pacientův okamžitý stav se zaznamenává do zdravotních záznamů vedených sestrou a do zdravotní karty pacienta. Pokud se pacientův stav zhoršuje z jiných důvodů než epilepsie nebo alergie, doporučí SRFM pacientovi lékařské vyšetření ve zdravotním středisku či jiném zdravotnickém zařízení.

Činnost rehabilitačního týmu je velmi podobná. Pacient je požádán, aby provedl několik úkonů nebo zaujal specifickou polohu, na základě čehož se vyhodnocuje, zda je schopen vykonávat fyzioterapeutická cvičení sám nebo s pomocí dobrovolníka či člena rodiny. Rovněž v tomto případě fyzioterapeut vede zdravotní záznamy, které se zapisují i na zdravotní kartu. Na závěr předepíše terapeutický program pro následující týdny. V případě nepříznivého průběhu nebo symptomů nesouvisejících s fyzickým postiženým, pro které je pacient rehabilitován, je opět vyžádána konzultace zdravotního střediska nebo jiného zdravotnickém zařízení.

Počet pacientů, kteří přicházejí pravidelně na setkání s týmy SRFIM, je velmi rozdílný. Obvykle se na „kliniku“ dostaví přibližně 30–40 lidí.

Od svého založení v roce 1990 SRFIM poskytla odbornou zdravotní a rehabilitační péči tisícům potřebných. Komunity i jednotlivé rodiny díky tomu získaly výraznou pomoc při péči o chronicky nemocné a závislé osoby s fyzickým postižením. Výsledky programu jsou výjimečně dobré, což dokládají i dále uvedené příběhy.

3.1 Laika – modelový případ Nadace Sue Ryder

„Bůh je skutečně velký. Dal těmto lidem dostatek moudrosti k tomu, aby pomohli našim dětem, které se až doposud zdály být bez jakékoliv naděje,“ řekla matka Laiky, jejíž dcera terapeutický program již absolvovala a stala se pro SRFIM modelovým příkladem. Podobnou větu by mohla říci většina rodičů poté, co vidí své dříve paralyzované děti chodit, sedět i samostatně si hrát nebo dokonce provádět domácí práce. To vše díky léčebně-rehabilitačním cvičením poskytovaným SRFIM v okresech Ntcheu a Balaka.

Do svých prvních narozenin byla Laika Piano normální zdravá holčička. Až v jeden osudový den dostala křeče a byla odvezena do nemocnice. Lékař poté, co naordinoval potřebné léky, vysvětlil Laičině matce, že její dcera prodělala mozkovou malárii. Léky pomohly a dítěti se dařilo lépe.

Ještě tentýž rok však Laika onemocněla znovu a tentokrát ji rodiče vzali k tradičnímu léčiteli. Bohužel ani po několika dnech nedocházelo ke zlepšení jejího stavu a děvčátko bylo nadále velmi slabé. Postupně Laika přestala hýbat nohama a rukama a stěží zvládla jen kojení. V této agonii přežívala až do dne, kdy náčelník vesnice Silika doporučil Laičině matce vyhledat pomoc v centru komunitní péče SRFIM. Tam se Laičina matka dozvěděla, že děti s ochrnutím jako má její dcera se u SRFIM mohou zaregistrovat, a tím získávají možnost domácí fyzioterapie.

Laičina situace se však ještě více zhoršila ve věku tří let. V tu dobu se u ní opět projevily zdravotní problémy a byla jí diagnostikována epilepsie. Velmi pravděpodobně právě jako následek opakovaných malarických stavů. Naštěstí se její matka rozhodla nemít další dítě, a soustředila veškerou podporu a péči nemocné Laice.

Laice je nyní 15 a stala se vzorem pro svou vesnici i celý tým SRFIM. Je schopná zastat jakoukoliv práci běžnou pro patnáctileté děvče, navzdory tomu, že měla původně paralyzované končetiny. *„Je schopna prát, mýt nádobí i nosit vodu ze studny,“* říká její hrdá matka.

Laičina matka přiznává, že nejhorší obavy o svou dceru měla v době, kdy se blížila do puberty, protože nevěděla, jak se dcera vyrovná se svým epileptickým zatížením: *„Obávala jsem se toho, jak se dcera vyrovná se svým postižením během puberty, ale teď jsem ráda, že chápe, že je mladá dáma, která by se o sebe měla umět postarat. Sama se koupe a také si bez problémů pere.“*

Půvabná Laika už byla propuštěna z komunitního rehabilitačního programu. Chodí do školy, kde prospívá velmi dobře. Protože je muslimka, navštěvuje také madras (lekce islámu) a ráda se baví a hraje s přáteli v okolí vesnice.

Z vděčnosti k SRFIM se Laičina matka rozhodla se stát dobrovolnicí této organizace a doporučuje rodičům s dětmi postiženými podobnými problémy, jako měla Laika, vyhledat pomoc SRFIM: *„Všem rodičům také doporučuji chránit děti během spánku sítí proti komárům. Je tak možné předejít malárii způsobující dětem mozkovou obrnu,“* dodává Laičina matka.

Po skončení Laičiny terapie její matka říká, že je nesmírně vděčná SRFIM a jejím dobrovolníkům za vynikající práci, která jejímu dítěti umožnila vyrůst v nezávislou mladou ženu.

3.2 Život s astmatem: případ z Malawi

Panu Wisitedi Bilisimo je 60 let a žije ve středním Malawi ve vesnici Masese v okrese Ntcheu. Je sice astmatik, ale s trochou nadsázky by se dalo říci, že měl velké štěstí. Nikoli proto, že díky SRFIM byla nemoc správně diagnostikována a pacient se nyní nachází v uspokojivém zdravotním stavu, ale zejména proto, že ve velmi mladém věku vůbec přežil astmatické záchvaty bez jakékoli lékařské pomoci. Narodil se totiž v té části Malawi, kde je chudoba téměř způsobem života a kde přístup ke zdravotní péči není jednoduchý. Tyto skutečnosti představují pro astmatiky vzhledem k povaze této chronické choroby velký problém.

V době, kdy bylo panu Bilisimo asi pět let, cítil se stále unaven, měl svíravé pocity na hrudi a kašel, který po jídle nebo pití přecházel ve zvracení. Stále nemůže zapomenout, jak jeho dech připomínal kokrhání kohouta.

Někteří lidé v jeho komunitě se domnívali, že malého chlapce uhranuly čarodějnice. To je velmi častá představa vycházející z tradičních stereotypních mýtů, jež přetrvávají v Malawi kvůli vysoké úrovni negramotnosti.. Jeho rodiče vynaložili neuvěřitelné úsilí a radili se s jedním šamanem za druhým, nic z toho nemělo úspěch. Po několika letech symptomy astmatu sice trochu ustoupily, ale astma nezmizelo. Panu Bilisimovi se nepodařilo dokončit školu, protože nedokázal dojít takovou vzdálenost . Tak jako tak při polních pracích ve vesnici nebyl moc k užitku.

Před deseti lety se pan Bilisimo přestěhoval do údolí Bwanje, pro něž je typické pěstování tabáku na menších farmách. Následně se jeho astma zhoršilo natolik, že nemohl dojít na malou domácí zahrádku pokračovat ve své práci na tabákové plantáži a stal se z něho invalida. Jeho situaci ještě více zhoršovala skutečnost, že byl 40 km od nejbližšího zdravotního střediska a cesty se nacházely v nepopsatelném stavu. *„Můj život se podobal nekončícímu stoupání do kopce. Nepodařilo se mi dojít ani do nejbližší nemocnice. Jak víte, astmatici se brzo unaví a cesty jsou neprůchodné,“* říká pan Bilisimo a dodává, že na život téměř rezignoval poté, co do nemocnice sice došel, ale léky proti astmatu tam neměli.

O jeho tíživé situaci se dozvěděli dobrovolníci SRFIM a doporučili mu navštívit jednu z mobilních klinik. Tam potkal kromě jiných i vrchní sestru Jenny Mgwagwa, jež ho mile přivítala a po rozhovoru a vyšetření mu poskytla léky proti astmatu.

Astma je chronický stav, k jehož symptomům patří dechová nedostatečnost, sípání, svíravé pocity na hrudi a kašel. Přestože v Malawi neexistují žádné jednoznačné statistiky, stávají se astmatiky zejména lidé se zvýšenou citlivostí k dráždivým látkám, jako je kouř, prach nebo jiné znečištění vzduchu. Jejich stav se zhoršuje také prací na tabákových plantážích.

Sestra Jenny Mgwagwa pracuje pro SRFIM již osm let a má radost, že pacienti, kteří před medikací nemohli pracovat, po získání léků na mobilní klinice SFIRM se mohou opět začít starat o svá políčka a zahrádky. *„Velmi ráda pracuji ve vesnicích s nejchudšími z chudých a je pro mně velmi naplňující vidět pacienty opět v uspokojivém zdravotním stavu pracovat na zlepšení svých životů a naší země.“* Jenny, předtím než se přidala k týmu v SRFIM, dlouho pracovala ve státních nemocnicích, kde jsou lidé s astmatem hrubě zanedbáváni a léků proti astmatu je málo, nebo nejsou vůbec. Astma lidé mívají celý život a jeho neléčení vede k pasivitě a neproduktivitě což má za následek, že se jím postižení lidé o sebe nemohou postarat a stávají se přítěží pro svoji rodinu, komunitu i stát.

Podle Jenny Mgwagwa brání obecný nedostatek peněz a pochopitelně také nedostatečné prostředky, kterými disponuje SRFIM v rozšíření péče na širší okruh pacientů. Mezi faktory limitující další rozvoj mobilních klinik do dalších stejně potřebných oblastí patří zejména nedostatek léků a logistické obtíže: *„Oblast působení našeho programu pokrývá velký počet obyvatel, ale nedaří se nám otevírat nové kliniky kvůli nedostatečným prostředkům. Proto bych ráda požádala nové dárce, aby nám přišli na pomoc a umožnili nám pomáhat dalším lidem, kteří potřebují naši péči.“*

Kromě zajištění adekvátních způsobů dopravy na kliniky, vzhledem k velmi špatnému stavu silnic a cest, existuje potřeba zintenzivnit informační, vzdělávací a komunikační kampaně na téma astmatu a především vyškolit sestry v léčbě a kontrole symptomů a diferenciální diagnostice akutních obstrukčních respiratorních stavů. Kvůli nedostatečnému školení musí sestry spoléhat jen léty získané zkušenosti a nemohou využít nových medicínských objevů a poznatků v oblasti kontroly astmatu.

Nejvýznamnější a nejzajímavější věc je, že program využívá místně dostupné prostředky. Je zajímavé vidět kliniky provozované pod stromy, ve školách nebo kostelech nebo pod širým nebem.

Programu SRFIM v údolí Bwanje a Balaky se účastní přibližně 4 000 pacientů. Údolí Bwanje je s 200 000 obyvatel jedním z nejzalidněnějším v Malawi a SRFIM potřebuje rozšířit své kapacity tak, aby se mohlo starat o své pacienty, kteří jsou v některých případech vzdáleni i přes 150 km. *„Lidé s nekontrolovaným astmatem nemohou být produktivní a SRFIM stále potřebuje další příznivce a dárce, aby mohlo svou pomoc nabízet i dalším pacientům,“* dodává Jenny na závěr.

4. Jaké ponaučení plyne z těchto příběhů?

Uvedené dva lidské příběhy jsou zajímavé svým šťastným koncem, kdy se Laika vrací zpět do školy a šedesátiletý muž

je schopen se opět zapojit do pracovního procesu. Na druhé straně je třeba říci, že program byl navržen několika lidmi u kulatého stolu v Londýně nebo v Malawi. Oba příběhy sice přispívají k naplnění MDG, ale jejich opravdové uskutečnění leží na míle daleko. Jinými slovy, přístup, který není postaven na inkluzivním principu, tedy na zapojení všech zúčastněných do rozhodovacích procesů, nemůže naplnit deklarované cíle MDG.

4.1 Jak postupovat dál?

Nadace Sue Ryder hodlá tento inkluzivní princip důsledně uplatňovat. Je to přístup, který vznikal po dlouhých konzultacích s dobrovolníky, opatrovníky a rodiči postižených dětí a také s lidmi s tělesným postižením. Bylo provedeno participativní komunitní hodnocení a vznikla dohoda na bázi všeobecného konsensu zúčastněných stran, mezi něž patří personál SFRIM, dobrovolníci, představení vesnic a osoby s postižením.

4.2 Nadace Sue Ryder, postižení a MDG

Nadace Sue Ryder dospěla k závěru, že její práce může být označována za chvályhodnou a vysoce hodnocena malawskými úřady, ale nebyla svou povahou inkluzivní. Stejně tak věří, že zavedení prvku inkluzivnosti samo o sobě nebude cestou k dosažení MDG. Autor se nicméně domnívá, že alternativní rozvojové přístupy spojené s inkluzivním rozvojem mohou MDG dosáhnout. Stručně řečeno MDG nelze dosáhnout bez začlenění postižených osob.

Ze dvou příběhů SRFIM můžeme naše závěry shrnout následujícím způsobem:

- **MDG 1: Odstraňme hlad a chudobu**
  Osoby s postižením tvoří až pětinu lidí žijících v chudobě. Pokud do programů na snížení chudoby nezahrneme osoby s postižením, pomíjíme nejpostiženějších 20 % lidí žijících v chudobě.

Připomeňme si příběh šedesátiletého Wisitedi Bilisima, který řekl: *„Můj život se podobal nekončícímu stoupání do kopce. Nepodařilo se mi dojít do nejbližší nemocnice. Jak víte, astmatici se brzo unaví a cesty jsou neprůchodné,“* říká pan Bilisimo a dodává, že na život téměř rezignoval poté, co do nemocnice nakonec došel, a léky proti astmatu tam neměli. O jeho smutné situaci se dozvěděli dobrovolníci SRFIM a doporučili mu navštívit jednu z mobilních klinik, kde léky získal. Tento vývoj událostí je typický pro mnoho případů zaznamenaných v programu.

- **MDG 2: Dosáhněme univerzálního základního vzdělání**
  Globální zpráva EFA konstatuje, že jedna třetina školou povinných dětí má nějakou formu postižení. Jak je možné získat univerzální základní vzdělání bez sladění všech sil směřujících k tomu dostat tyto děti do školy?

Laice je nyní 15 a stala se vzorem pro svou vesnici i celý SRFIM, protože je schopná zastat jakoukoliv práci běžnou pro patnáctileté děvče, přestože měla původně paralyzované končetiny. *„Je schopna prát, mýt nádobí i nosit vodu ze studny,“* říká její hrdá matka.

Laičina matka přiznává, že nejhorší obavy o svou dceru měla v době, kdy se blížila do puberty, protože nevěděla, jak se dcera vyrovná s se svým epileptickým zatížením: *„Obávala jsem se toho, jak se dcera vyrovná se svým postižením během puberty, ale teď jsem ráda, že chápe, že je mladá dáma, která by se o sebe měla umět postarat. Sama se koupe a také si bez problémů pere.“*

Půvabná Laika už byla propuštěna z komunitního rehabilitačního programu, chodí do školy, kde dobře prospívá. Protože je muslimka, navštěvuje také madras (lekce islámu) a ráda baví a hraje si s přáteli v okolí vesnice.

- **MDG 3: Podpořme rovnoprávnost pohlaví a posilme roli žen**
  Ženám a dívkám s postižením hrozí vyšší riziko, že se stanou oběťmi sexuálního zneužívání. Odhaduje se, že 1 % žen s postižením je gramotných. Boj za rovnoprávnost žen by měl usilovat o rovnoprávnost pohlaví i v nejvíce diskriminovaných skupinách.

Je třeba si uvědomit, že ženy a matky mají ve společnosti trojí roli a někdy se označují za rezervní armádu pracujících (Moser C., 1993). Trojí role žen se skládá ze:

Zapojení do pracovního procesu – práce vykonávaná ženami i muži za úplatu v hotovosti nebo v naturáliích. Zahrnuje jak tržní produkci se směnnou hodnotou, tak domácí produkci vytvářenou pro přímou spotřebu. Pro ženy v zemědělství to znamená pracovat jako samostatní farmáři, ženy rolníků a námezdné síly.

Reproduktivní činnost – zodpovědnosti spojené s výchovou a péčí o děti, domácí práce prováděné ženami, které jsou potřebné k udržení a rozmnožování pracovní síly. Nezahrnuje to jen biologickou reprodukci, ale také péči o pracovní síly (manžel a pracující děti) a budoucí pracovní síly (malé a školou povinné děti).

Komunitní řízení a komunitní politika – tyto role vykonávané na komunální úrovni v první řadě ženami znamenají rozšíření jejich reproduktivní role. Patří mezi například zajištění dostatku vody, zdravotní péče a vzdělání. Je to dobrovolnická neplacená práce prováděná ve „volném čase." Role žen v komunální politice kontrastuje s komunální aktivitou mužů, která je organizována na formální politické úrovni. V takových případech obvykle jde o práci přímo nebo nepřímo placenou, buď mzdami, nebo zvyšováním statutu a moci.

- **MDG 4: Snižme dětskou úmrtnost**
  Úmrtnost postižených dětí může dosahovat až 80 % i v zemích, kde je mortalita dětí pod pět let nižší než 20 %. Všechny snahy ke snížení dětské úmrtnosti by měly věnovat zvláštní pozornost nejvíce znevýhodněným skupinám dětí.

V tomto smyslu odváděla SRFIM v posledních letech velmi dobrou práci, protože se orientovala na prevenci. V této oblasti však jsou stále velké rezervy. Příkladem preventivního zaměření je program na omezení výskytu malárie, která způsobuje také mozkovou obrnu u dětí mladších pěti let. Mozková obrna je častou formou postižení pacientů v terapeutické praxi SRFIM.

- **MDG 5: Zlepšeme zdraví matek**
  UNFP odhaduje, že až u 20 milionů žen ročně vzniká zdravotní postižení nebo dlouhodobé zdravotní komplikace související s těhotenstvím nebo porodem. Abnormální prenatální či perinatální události patří mezi největší příčiny postižení dětí. Velké části postižení souvisejících s porodem lze předejít tréninkem porodních asistentek a porodních bab. Zlepšená péče o matky sníží postižení žen i dětí.

Nadace SRFIM působí ve velmi odlehlých oblastech, kde mnoho lidí nemá přístup k základním službám. V důsledku toho zde není dostupná ani zdravotní péče o matky, mnoho porodů probíhá v domácím prostředí. Porodní báby vesměs používají tradiční rostlinné medikamenty, které jsou velmi toxické a mohou u dětí před porodem způsobovat asfyktické stavy vedoucí k epilepsii a jiným postižením.

- **MDG 6: Bojujme s HIV/AIDS, malárií, tuberkulózou a dalšími chorobami**
  Osoby se zdravotním postižením stojí z větší části mimo pozornost globálního boje proti HIV/AIDS, tuberkulóze a dalším nemocem, což se týká prevence i léčby. Tito lidé s postižením tvoří až 10 % obyvatelstva jednotlivých zemí (WHO) a jsou více vystaveni každému z rizikových faktorů onemocnění HIV a AIDS. Jak je možné, že jsou doposud vyloučeni z programů zaměřených na zdravou reprodukci a prevenci pohlavně přenosných chorob?

Nadace SRFIM se zapojila do programu na prevenci malárie financovaný USAID a dále má tříletý program podporovaný iniciativou Target Tubercilosis. Dále se SRFIM uchází o financování péče o postiženou holčičku z programu HIV/AIDS, který provozuje Národní komise pro AIDS.

Laičin příběh připomíná, že navzdory pomoci, který program Nadace Sue Ryder přinesl dívkám v mnoha podobných situacích, je nutné tyto dívky chránit před zneužíváním ve formě znásilnění a před nechtěným těhotenstvím. Z tohoto důvodu zamýšlíme v oblasti naší působnosti provozovat ještě program zaměřený na HIV a AIDS.

- **MDG 7: Zajistěme udržitelnost životního prostředí**
  Přístup k přírodním zdrojům a dopad změny klimatu ovlivňuje i osoby s postižením. Vzhledem k jejich marginalizované pozici ve společnosti může být tento dopad větší než u ostatní populace.

- **MDG 8: Je třeba vyvinout globální rozvojové partnerství**
  Pokud bude globální rozvojové partnerství zaměřeno na snižování chudoby, pak je nezbytné do něj zahrnout osoby s postižením.

5. Diskuse

Diskuse na téma chudoby je mezi dárci velmi aktuální. Boj s chudobou je jedním z nejčastějších témat v diskusích dárců a budí největší zájem. Světová banka definovala svou poli-

tiku boje s chudobou v roce 1998; v roce 2000 její rozvojová zpráva začíná slovy: *„Rozsáhlá chudoba je největší výzvou světa, Světová banka si klade za cíl s vytrvalostí a profesionalitou bojovat proti chudobě, jež je hlavním zaměřením naší práce. Na základě předchozích zkušeností víme, že úspěšné řízení rozvojových aktivit vyžaduje důsledný, mnohaperspektivní a správně integrovaný mandát.“* (World Bank, 2000/01, p. v).

Nová smlouva Evropské Unie s africkými, karibskými a tichomořskými státy má jako svůj základ snížení chudoby.

Bílá kniha britského Ministerstva pro Mezinárodní rozvoj z roku 1997 uznává, že *„na prvním místě, a navíc zdaleka největším jednotlivým úkolem, kterému svět čelí je zbavení se chudoby“*. (T. Barnett a A. Whiteside, 2002).

Navzdory těmto proklamacím se toho mnoho nestalo…

Je užitečné, jestliže si jako rozvojoví pracovníci uvědomíme, že každý z nás je jedinečná a kulturně podmíněná lidská bytost. Pokušení předávat naše pohledy na to, jak věci fungují a jak věci zlepšit je velmi silné. Všichni jsme přeci poctivě studovali a máme mnoho terénních zkušeností, které bychom mohli předávat ostatním. Organizace a pracovníci v rozvojové oblasti často pracují na dálku, v zeměpisném i psychologickém slova smyslu. Sídlí mnohdy v zahraničí nebo velkých městech, kde mají přístup k e-mailům, faxům a telefonům a mají možnost efektivně pracovat. Navíc rozdíly v jazyce, jídle, zvycích a způsobech řešení problémů vytvářejí další rozměr vzdálenosti. Dárci a profesionální rozvojoví pracovníci znají problémy chudých jen z dálky. Když dojde ke konfliktu skutečného světa chudých s tím, kdo jsme my ve vyspělém světě, v jakém prostředí a jak jsme byli vychovaní a vzdělaní, může dojít k odmítnutí kolidující reality. Dárci mají tendenci měnit organizaci světa, která neladí s jejich představami. Tato reakce odpovídající lidské přirozenosti umožňuje dárcům zůstat bez obav z nutnosti změn a naopak nutit chudé, aby se této vizi přizpůsobili (Myers, 1999). Takový přístup ale situaci nezlepší, jen prohloubí sociální vyloučení těchto skupin v rozvojových zemích. Je třeba si uvědomit, že sociální vyloučení vede k odsunu na okraj zájmu a ke ztrátě možnosti projevovat své názory. Odepření politických, sociálních a kulturních práv je základem procesu sociálního vyloučení a jeho následky mohou vyloučené skupiny uvěznit v propletenci chudoby, diskriminace, špatného zdraví a omezeného přístupu ke vzdělání. Proto potřebujeme lépe pochopit různé rozměry sociálního vyloučení (Fustukian, 2008).

6. Závěry – shrnutí aspektů efektivnosti

6.1 Zapojení, vlastnictví a role marginalizovaných členů společnosti

Efektivní změnu nelze zavést zvnějšku. Pokus o prosazení změn zvnějšku s vysokou pravděpodobností vzbudí odpor a stane se další překážkou na cestě ke změně. Podstatou rozvojové spolupráce je změna způsobů myšlení jedinců v příslušných zemích a je zřejmé, že ke změně myšlení nelze nikoho nutit. Můžeme je nutit k jistému jednání, můžeme je nutit k tomu, aby říkali jistá slova. Ale nemůžeme je donutit změnit jejich základní přístupy a hodnoty.

Základními prvky úspěšné rozvojové pomoci jsou proto pocit vlastnictví změny a participace na změně. Opět a opět se přesvědčujeme o tom, jak jsou důležité tyto aspekty pro úspěšnou realizaci změn. Politiky zaváděné zvenčí mohou být za nesouhlasného mumlání přijaty, ale jen málokdy budou uvedeny do praxe původně zamýšleným způsobem. Abychom dosáhli požadované míry vlastnictví a participace, musí také proces tvorby takové strategie být participativní. Rozvojové aktivity se nemohou zúžit na jednání mezi dárcem a orgány přijímajícího státu. Rozvojové aktivity musí jít hlouběji, musí zahrnovat a podporovat skupiny občanské společnosti. Tyto skupiny jsou součástí sociálního přediva, které musíme posilovat mezi jiným poskytnutím možnosti vyjádření často vyloučeným členům společnosti, usnadněním jejich zapojení a zvýšením vlastnictví rozvojového procesu.

Jen tím, že tyto skupiny budou zapojeny do procesu formování strategie, má tato naději, že bude rozvojová spolupráce následně společensky přijatelná a udržitelná. Vlastnictví a zapojení jsou rovněž nezbytné pro přizpůsobení rozvojové strategie podmínkám dané země. Nedávný výzkum jasně potvrdil, že projekty s vyšší úrovní participace jsou úspěšnější, částečně zřejmě proto, že zahrnují méně chybných předpokladů o potřebách a schopnostech příjemců (Světová banka, 1995, 1998b; Isham, Narayan a Pritchet, 1995).

6.2 Komunitní rozvoj a role občanské společnosti

Zatímco některé aktivity je nejefektivnější provádět na národní (nebo mezinárodní) úrovni, většina života je soustředěna

okolo místních komunit a specifických zájmových skupin. Tyto instituce jsou často nejefektivnějším prostředkem k zahájení a podpoře transformace společnosti. Vlády jednotlivých států jsou příliš těžkopádné a vzdálené a příležitostí k jejich smysluplnému zapojení také mnoho není. Dobře navrhnuté rozvojové projekty (např. projekty financované prostřednictvím sociálních fondů) mohou být zajímavým impulsem pro rozvoj komunit. Zapojení na místní úrovni (ať už jde o region, okres, město nebo vesnici) umožňuje projektu zohlednit potřeby a priority dané komunity. Také dává možnost zahrnout místně dostupné informace, což zajišťuje zahrnutí místních poměrů a preferencí místních výrobců a spotřebitelů. Stejně tak participace na lokální úrovni zvyšuje zainteresovanost, jež je předpokladem dlouhodobé udržitelnosti projektu. A samotná participace v projektu se stává součástí transformačního procesu. Sociologové a ekonomové mají k dispozici rostoucí množství důkazů o pozitivním vztahu zapojení a efektivnosti rozvojových aktivit.

Zavádění změn zvnějšku se neomezuje jen na změny prováděné dárci. Ti z nás, kteří působí v rozvojové praxi, musí začít zahrnovat komunity, s nimiž pracujeme. Pokušení omezit náš vliv na místní představitele, vládní zaměstnance a jiné agentury omezuje hlasy marginalizovaných skupin, jakými jsou například postižení. Pokud se participace omezuje na zmíněné skupiny, znamená to, že se omezuje na bohatší skupiny a bude ze své podstaty chybná, protože tyto skupiny budou prostřednictvím programu udržovat si své privilegované postavení. Mají pokušení hrát si na bohy v životech chudých (Upholf, 1979).

Chambers (1997) uvádí: *„Všichni mocní lidé na vyšších pozicích sociální hierarchie si myslí, že vědí, co je dobré a skutečné pro ty dole. Myslí si to každý z nich, ale všichni jsou na omylu. Jejich mocenské postavení je vede k zavádějícím závěrům.“*

Toto napsala zakladatelka Nadace Sue Ryder ve své knize Dítě, které miluji (1997): *„Žádný stát nemá právo odporovat morálním hodnotám zakořeněných v lidské přirozenosti. Tyto hodnoty jsou to nejcennější, čím civilizace oplývá. Pokud společnost začne popírat hodnotu některého jedince nebo podřídí lidskou osobnost pragmatickým nebo utilitárním pohledům, začíná ničit obranné mechanismy střežící tyto základní hodnoty. Tento národ dnes naléhavě žádám o to, aby nezanedbával své nemocné a staré. Neobracejte se zády k postiženým a k umírajícím. Nevytlačujte je na okraj společnosti. Pokud to uděláte, nepochopili jste, že představují významnou pravdu. Nemocní, staří, tělesně postižení a umírající nás učí, že slabost je kreativní částí lidské existence a utrpení lze snášet i bez ztráty důstojnosti. Bez kontaktu s těmito lidmi byste mohli mít pokušení se domnívat, že jediné důležité životní hodnoty jsou zdraví, síla a moc.“*

Nadace Sue Ryder v Malawi převedla vizi Sue Ryder do své praktické činnosti. Charitativní přístup k chudobě byl velmi oceňován obyvateli Malawi, ale v důsledku globální situace nyní potřebujeme plně docenit význam inkluzivních forem rozvoje. Pohled SRFIM na boj proti chudobě uznává skutečnost, že jakékoliv zásahy budou mít větší naději na úspěch, pokud budou internalizovány, vlastněny a implementovány za účasti chudých (Světová banka, 2000).

Kibble Ngalauka je programový manažer Nadace Sue Ryder v Malawi od roku 2007. Má Msc titul pro Sociální Rozvoj a Zdraví, Bsc pro Regionální rozvoj a v současnosti dokončuje PhD. Kibble se rovněž podílí na vzdělávaní zdravotnického personálu a na rozvoji klíčových aspektů vytváření koncepce Vzdělávaní zdravotnického personálu v Malawi. Má významné zkušenosti v plánování, implementaci a evaluaci rozvojových programů v Malawi, v současnosti především pro World Vision Malawi a také pro Červený kříž. Rovněž se věnuje vzdělávaní komunit v oblasti regionálních rozvojových programů.

B) Zahrnutí starších lidí do rozvojových aktivit

Kamala Truelove, Alice Livingstone | HelpAge International, Život 90

Pozadí

Rozvojové politiky EU nezahrnují významnou a stále rostoucí skupinu starších lidí žijících v rozvojových zemích. Efektivní a spravedlivé rozvojové politiky, které přispívají k mezinárodním závazkům na odstranění poloviny nejtěžší chudoby do roku 2015, musí odpovídajícím způsobem odrážet mezigenerační povahu chudoby a rychlé stárnutí populace. HelpAge International a Život 90 se zasazují o svět, v němž všichni starší lidé naplňují svůj potenciál k důstojnému, aktivnímu, zdravému a bezpečnému životu. Naše práce se snaží prosazovat přístupy, které umožňují zahrnutí starších lidí do rozvojových programů a dovolují jim zapojení v rozvojovém procesu. Pomáháme starším lidem získat lepší zdravotní péči, jistotu příjmu a zapojení do jejich komunit. HelpAge International, Život 90 a místní partnerské organizace nyní spolupracují na zvýšení povědomí o potřebách a přínosech starších pracovníků rozvojových zemí.

1. Proč by měli být starší lidé zahrnuti do rozvojových aktivit

HelpAge International a Život 90 se snaží zvýšit povědomí účastníků rozvojového procesu a zákonodárců o iniciativě Mezinárodní organizace práce (ILO) nazvané Otázky slušné práce (Decent Work Agenda – DWA). Našim cílem je zajistit, aby potřeby a přínosy starších pracovníků neformálního sektoru v rozvojových zemích byly rozpoznány a zahrnuty do evropské rozvojové politiky, programů a dalších zásahů zaměřených na snižování chudoby v širším měřítku. Pojmem „neformální sektor“ se označuje velká část pracovní síly, která není regulována státem a je pro ní charakteristická absence jistých pracovních smluv, zaměstnaneckých výhod nebo sociální ochrany. Velikost tohoto sektoru se v každé zemi liší, ale někdy může dosahovat až 80–90 % hospodářství dané země.

Evropská unie vybrala DWA jako klíčový prostředek k propagaci sociálního rozměru globalizace a omezování chudoby v rámci rozvojové politiky EU. Problémem zůstává skutečnost, že většina strategií a programů DWA se nezaměřuje na specifické problémy znevýhodněných a marginalizovaných skupin, jakými jsou například starší lidé. Vynechání starších lidí z těchto politik a programů znamená, že miliony podobných osob pracujících v neformálním sektoru zůstávají bez přístupu k sociální podpoře a zdravotní péči a kvůli tomu zůstávají připoutáni k vysilujícím, nestálým a nebezpečným zaměstnáním. Práce v neformálním sektoru navíc znamená, že nemají žádný přístup k penzijnímu systému nebo dalším formálním formám sociálního zabezpečení, což je samotné i na nich závislé osoby ponechává nadále zranitelné a často i chronicky nemocné. Princip sociální ochrany zakotvený v DWA nehraje přední roli v rozvojové spolupráci v EU kvůli přehnaně silnému zaměření na princip zaměstnanosti.

Činnost HelpAge International a Život 90 v oblasti podporování specifických principů rozvojové pomoci vyzývá EU k podpoře slušných pracovních podmínek všech pracovníků rozšířením a zavedením všeobecných starobních penzí v rozvojových zemích; zahrnutím starších lidí do návrhu a implementace rozvojových programů; k odstraňování bariér, které brání starším lidem v přístupu k bezplatnému a kvalitnímu zdravotnictví a dodržování zákonných práv starších mužů a žen na práci bez diskriminace a vykořisťování. Starší lidé hrají v rozvojových zemích zásadní roli při podpoře rodin závislých na jejich příjmu. Přesto v celosvětovém měřítku nemá více než polovina starších lidí zaručený minimální příjem. Nedojde-li okamžitě k nějakému opatření na zlepšení situace, bude v roce 2050 žít bez jistých příjmů 1,2 miliardy starších lidí. Princip sociální ochrany zakotvený v DWA je často přehlížen navzdory tomu, že sociální penze založené na všeobecném principu mohou mít zásadní dopad na omezení chudoby. Zaručený minimální příjem ve vyšším věku zlepšuje pracovní podmínky staršího člověka a jeho zdravotní a společenské postavení. Z penze si starší lidé mohou dovolit nakupovat jídlo pro sebe a pro závislé osoby. Mohou mít přístup k základním službám, jako je například zdravotní péče, voda a půjčky. Dále je sociální penze pro starší lidi efektivní cestou ke snižování nejen chudoby starých lidí, ale chudoby celých domácností, což může mladším generacím pomoci opustit cyklus chudoby.

Zkušenost nám ukazuje, že starší lidé jsou v rozvojovém procesu považováni za zbytečné a za přítěž společnosti. Staří lidé však mají zkušenost a znalosti, které jsou významné pro komunity a hrají klíčovou roli v učení a péči o mladší generace. Evropská unie a její členské státy by měly dostát svým mezinárodním závazkům vůči starším lidem tím, že zavedou efektivní a inkluzivní rozvojové politiky a činnosti.

2. Proč je třeba zahrnout starší lidi do rozvojových procesů a rozvojového plánování

B2.1 Znalost z nejnižších úrovní a zapojení do obhajování zájmů

HelpAge International spolupracuje s partnery v rozvojových zemích i s partnery v České republice a Německu s cílem zvýšit povědomí o potřebách a přínosech starších pracovníků v rozvojových zemích. K překonání nedostatku informací o chudobě ve vyšším věku provedla HelpAge International a její místní partnerské organizace výzkumné studie zaměřené na zjištění pracovních podmínek starších lidí v Bangladéši, Peru a Ugandě. Naše metody zahrnovaly řízené diskuse (focus groups), rozhovory s vládními úředníky a tvůrci rozvojové politiky a rozhovory se staršími pracovníky v různých pozicích. Studie sledovaly povahu neformálního sektoru, klíčové problémy, kterým musí starší pracovníci čelit a současný způsob penzijního zajištění. Ve studii rovněž přinášíme odhady nákladů, které by státy musely vynaložit na zavedení univerzální starobní penze a dokazujeme, že takový program je možné zavést.

V Ugandě řízené diskuse probíhaly v srpnu 2008 a ve skupinách byli zastoupeni členové místních organizací pro starší občany, které jsou zastřešeny Ugandskou asociací pro pomoc stáří (Uganda Reach the Aged Association – URAA), jež je partnerem HelpAge International. Kritérii pro zařazení do výzkumu bylo zaměstnání v neformálním sektoru a věk vyšší než 55 let (což je v Ugandě oficiální věk odchodu do důchodu). Ve smíšených skupinách mužů a žen bylo obvykle pět až šest diskutujících. Výzkum jsme prováděli v městských i ve venkovských oblastech. Závěry studií odrážejí hlasy a zkušenosti starších pracujících, protože u vzniku projektu a procesu sběru dat stály právě organizace seniorů. Výsledky výzkumu jsou publikovány v dokumentu „Práce pro život: slušné zaměstnání a důchody jsou realitou starších lidí“.

V listopadu 2008 se do Ugandy vydal profesionální fotograf a novinář s cílem posbírat případové studie. Na základě osudů účastníků skupinových diskusí vzniklo devět případových studií. Tito lidé byli pro vybráni, protože vhodně dokreslovali klíčové problémy identifikované během výzkumu. Fotografie a případové studie umožňují zprostředkovat zájmy starších lidí i do širší populace mimo rozvojové prostředí.

Zástupci starších pracujících ze všech tří jižních zemí se zúčastňují jako mluvčí turné po Evropě. Tato turné umožňují přímou výměnu informací mezi členskými státy EU a rozvojovými zeměmi a hlas starších lidí je slyšet i u významných evropských představitelů. Předchozí turné po Evropě umožnila dialog vyspělých a rozvojových zemí v oblasti poskytování služeb pro starší osoby, o organizaci sdružení starších lidí a o formování nátlakových skupin. Paní Margaret Kabango, jedna ze současných mluvčích, je zástupcem starších lidí

z Ugandy, zároveň je členkou dozorčí rady URAA a bývalá úřednice na Ministerstvu pro zdravotní postižení, rehabilitaci a starší osoby.

Každoročně okolo 1. října (mezinárodní den OSN pro starší občany) se organizace občanské společnosti sdružené v síti HelpAge International zapojují do obhajování zájmů (advocacy) a lobování vládních orgánů ve svých zemích. Témata se každý rok mění a jsou vybírána staršími lidmi a jejich organizacemi podle aktuálních potřeb. HelpAge International podporuje CSO koordinací jednotlivých akcí a financováním, ale všechny nápady a iniciativy jsou voleny a vykonávány přímo samotnými CSO.

2.1.1 Případová studie Nzerediho Lukerebugy

Nzeredi Lukerebuga (66 let) a jeho prapravnučka Marian, jehož život zásadně změnila půjčka od Ugandské asociace pro pomoc ve stáří. Půjčku investoval do chovu prasete, do banánových polí a do nákupu domu. Půjčku splatil po osmi měsících.

Žiji spolu se svou ženou Beatricí Biira, které je 53 let. S Beatricí jsme měli devět dětí, ale tři z nich mezitím zemřely. Nyní se staráme o osm pravnoučat a jednu prapravnučku.
V roce 1950 jsem odešel ze svého původního domova ve rwandském Kigali a roku 1950 jsem přišel do Kasese, protože jsem slyšel, že v dolech se dá pohádkově vydělat. Po příchodu do Kasese jsem pracoval osm let v dolech a potom 19 let na elektrárně v Kilembe. Odtamtud jsem byl propuštěn, protože jsem byl obviněn z něčeho, co jsem neprovedl. Přestože jsem celé ty roky pracoval, nemám kvůli propuštění z práce žádnou penzi.

Další roky jsme se pokoušeli přežít farmařením na kousku půdy, který mi věnovala vláda. Život byl těžký. Před několika lety jsem žil v domě s dírami ve zdech a s řítící se střechou a zima a vlhko mě ubíjely. Potom mě díky boží milosti navštívili lidé z URAA a půjčili mi trochu peněz, jež jsem použil k nákupu prasete. Půjčku jsem už splatil.

Předtím než jsem získal peníze pro obživu chovem prasat, jsem se často sám sebe ptal, co mohu dělat. Cítil jsem se bezbranný. Teď si mohu dovolit koupit lepší dům postavený z cihel a také máme více peněz na lepší jídlo pro děti. Nový dům mi zachránil život!

Mám velké problémy s páteří a to mi ztěžuje práci, ale každý den v šest nejpozději v sedm začínám okopávat nebo plít moje pole. Okolo desáté si odpočinu při lehčí práci, jako je krmení prasat, takže se mi se zády trochu uleví. Odpoledne se vracím zpět na pole a pracuji přibližně do šesti hodin večer. Na poli pěstuji kávovníky a banány a moje žena jezdí každý den na trh prodávat, co jsme vypěstovali.
Špatné zdraví mi komplikuje práci. S bolavými zády chodím do nemocnice, ale nic na ně zdá se nezabírá. Nedávno mi také velmi otekly nohy. Stěží jsem chodil a na farmě jsem téměř nemohl pracovat. Zrak se mi také zhoršil natolik, že pro orientaci v prostoru musím používat hůl. Hůl mi také každé ráno pomáhá dostat se strmým svahem na kopec, kde leží moje pole. Moje žena má rovněž zdravotní problémy – silné bolesti v hrudníku, rukách a nohách, ale nemáme jinou možnost než každý den pracovat.

Naše životní podmínky se zlepšily, přesto peníze z prasat a farmy stěží pokryjí jídlo, léky a školní poplatky. A je to všechno, co k životu máme. Růst cen jídla znamená, že všechno je najednou drahé. Cena fazolí se zdvojnásobila. Teď musím ještě více pracovat, jen abych si udržel současnou úroveň. Účty za zdravotní péči také spotřebovávají hodně z našeho měsíčního příjmu a v poslední době si můžeme dovolit jíst jen jednou denně.

Kdybych dostával penzi, mohl bych použít část peněz na dokončení našeho nového domu a zbytek investovat do podnikání. Nezáleží na tom, že penze by byla malá, pravidelný zdroj příjmů by změnil naše životy. Samozřejmě, že bych pracoval i kdybych měl penzi – práce člověka udržuje při životě.

2.1.2 Případová studie Alfose Kibaby

Alfose Kibaba je starý 72 let a uklízí záchody v hornické vesnici v okrese Kasese. Jeho zdravotní postižení mu brání získat jiný druh práce.

Žiji se ženou a dvěma dětmi v domě, který patří důlní společnosti. Předtím jsem uklízel zahrady a trávníky bohatých lidí, nyní pracuji pro obec a uklízím obecní záchody.

Plat od obce je nepravidelný a i když přijde, nikdy to není plná částka. Když se dožaduji zaplacení, ignorují mě nebo mi řeknou, že nemají žádné peníze. Ale já i tak pracuji dál. Ze mzdy od obce nakupuji jídlo a léky a platím školní poplat-

ky. Když zrovna nemám peníze, musím nakupovat jídlo na dluh.

Pracuji jako čistič záchodů, protože není žádná jiná práce, kterou bych mohl dělat. Někdy se mi lidé vysmívají a říkají, že špinavá práce starého člověka to pravé. Ale já urážky ignoruji.

Čištění záchodů a zahrad pro mě představuje těžkou práci, protože jsem na jedné ruce postižený. Nemám žádný ochranný oděv a musím používat svou jednu dobrou ruku a improvizované koště. Také mám bolesti pocházející z operace kýly. Když je mi hodně špatně, zůstávám doma. Jak stárnu, docházejí mi síly, ale i tak stále pracuji.

2.2 Začlenění starších lidí do programů a plánování

Půjčky na rozjezd drobného podnikání mohou být účinným nástrojem, který chudí lidé investují do svého živobytí. Zejména v neformálním sektoru, v jehož prostředí je shromažďování úspor nebo statků téměř nemožné. Realitou však zůstává, že mnoho mikrofinančních institucí (MFI) neposkytuje půjčky starším lidem z obavy, že je nebudou schopni splácet. A to přesto, že údaje z našeho výzkumu ukazují přesný opak. Partnerská organizace HelpAge URAA je jedinou organizací v zemi, která poskytuje půjčky i starším lidem. Mikrofinanční instituce by měly při plánování svých programů komunikovat i se staršími lidmi a jejich organizacemi. Zapojení starších lidí do plánovacího procesu posílí jejich společenskou roli a umožní jim naplánovat si budoucnost. Starší lidé se zaručeným minimálním příjmem z univerzální penze mohou také lépe získat přístup k mikropůjčkám.

3. Shrnutí

Shrnutí aspektů efektivnosti

Starší lidé mají zkušenosti a základní znalosti, které jsou pro komunitu velmi významné a hrají zásadní roli při výchově a péči o další generaci. V mnoha případech jsou však považováni za přítěž rozvojového procesu a za přítěž společnosti. Účinné a spravedlivé rozvojové politiky, které přispívají k mezinárodním závazkům zmenšit objem závažné chudoby do roku 2015, musí respektovat mezigenerační povahu chudoby a rychlé stárnutí populace. Nebudou-li starší lidé zahrnuti do strategií zaměřených na omezení chudoby, pak světová veřejnost nejenže zanedbává své závazky ke starým lidem, ale také podstupuje riziko, že chudoba bude pokračovat a přenášet se z jedné generace na druhou, uvězňujíc nejchudší lidi do začarovaného kruhu chronické chudoby a nejistoty.

Role organizací občanské společnosti

HelpAge International pracuje s partnery na severní a jižní polokouli déle než 25 let, naslouchá společensky vyloučeným a marginalizovaným starším lidem a hájí jejich zájmy.

Organizace občanské společnosti ze severní polokoule mají významnou roli při obhajobě zapojení starších lidí do rozvojové spolupráce na úrovni členských států i EU. Tyto organizace mohou vyvíjet tlak na své národní vlády, tvůrce politiky, zástupce v EU a další organizace. Mohou zvyšovat povědomí o problémech postihujících starší lidi v rozvojových zemích u širší veřejnosti, která může na úrovni národních vlád a EU požadovat zahrnutí starších lidí do mezinárodních rozvojových priorit. Organizace občanské společnosti mohou pomoci najít starším lidem slušnou práci prosazováním všeobecných starobních penzí, odstranění poplatků za zdravotní péči a implementací a sledováním protidiskriminační legislativy. Dále mohou u dárců pomoci zajistit technickou pomoc zemím, které si přejí implementovat nebo rozšířit sociální penzi.
Organizace občanské společnosti z jižní polokoule mohou vyvíjet lobistickou činnost u národních vlád a mezinárodních dárců. Mluvčí z rozvojových zemí představují účinný způsob zapojení starších lidí do široce pojatých iniciativ obhajující jejich zájmy v bohatých zemích.

Mezinárodní dárci by měli zajistit, aby byly potřeby starších lidí stejně jako jejich přispění k rozvojové spolupráci správně identifikovány a integrovány do mezinárodních rozvojových politik, jakými jsou MDG a DWA. Zároveň by měli zajistit zdroje potřebné k řešení chudoby ve vyšším věku. Prioritou by se měly stát investice do udržitelných dlouhodobých strategií, jako je například zavedení a rozvoj univerzálních penzí.

Alice Livingstone také pracuje v komunikačním a policy oddělení HelpAge International. Měla na starosti sběr dat o starších pracovnících v Ugandě v rámci globálního projektu, který se týká slušné práce se zaměřením na starší lidi v neformálním sektoru.

Kamala Truelove pracuje v komunikačním a policy oddělení HelpAge International. Kamala má na starosti téma slušné práce a politický dialog s Evropskou unií. Kamala Truelove řídí kancelář HelpAge International EU v Bruselu.

Foto: Šilhánek

Zemědělství a rozvoj venkova

Principy efektivnosti pomoci v praxi: Gruzie a Indonésie

Jan Černík, Martin Váně | Charita Česká republika

Úvod

Nejaktuálnějším významným projevem mezinárodního společenství k efektivnosti rozvojové pomoci je Pařížská deklarace (2005). Prohlášení předkládá několik principů efektivnosti pomoci, rámec pro vzájemnou odpovědnost a pojmenovává několik ukazatelů pro sledování pokroku. Dále se pokusíme zkoumat dva projekty optikou klíčových elementů efektivnosti pomoci (Aid Effectiveness – AE), formulovaných Pařížskou deklarací. Studie je pokusem o kontextualizaci obecně formulované politiky AE v konkrétních případech rozvojových intervencí organizace Charita Česká republika (CHČR).

Záměrem studie je demonstrovat fungování některých faktorů efektivnosti v oblasti zemědělství a rozvoje venkova (Agriculture and Rural Development – ARD) na konkrétních příkladech. Metodologický rámec studie poskytuje zpráva Global Donor Platform for Rural Development (GDPRD) „CSOs and Aid Effectiveness in Agriculture and Rural Development“. Uvedený materiál vznikl jako podklad pro OECD DAC Advisory Group on Civil Society ve spolupráci s několika sty místních, národních i mezinárodních organizací občanské společnosti (Civil Society Organisation – CSOs) a jako výsledek konzultací se zástupci ministerstev 50 rozvojových zemí a 30 dárcovských organizací. Široká škála názorů a zkušeností měla poodhalit hlavní výzvy efektivnosti pomoci. Konzultace byly směřované na tyto vztahy:

- mezi organizacemi občanské společnosti a občany, které reprezentují;
- mezi CSO a vládami v jejich zemích;
- mezi CSO a donory;
- mezi CSO na národní úrovni;
- mezi CSO z rozvojových a rozvinutých zemí.

Důležité aspekty vyplývající ze zkoumaných vztahů zahrnují:

- blízkost a pevnost vztahů mezi venkovskými CSO a obyvateli venkova v oblasti;
- potřebu vyšší a bližší spolupráce v oblasti AE s ostatními aktéry;
- malé porozumění a respekt k rolím CSO a dalších aktérů;
- průzkum nových modalit zapojení CSO.

Konzultující účastníci poskytli řadu doporučení. Kladli důraz na způsoby, jak mohou být rozvojoví aktéři v oblasti zemědělství a rozvoje venkova vtažení do implementační agendy AE:

- Je třeba zintenzivnit konzultace a spolupráci s národními a rurálními CSO, které jsou nositeli hodnotných zkušeností a mohou přispět ke vzniku efektivních rozvojových politik relevantních k místním podmínkám.
- Severní CSO by měly znásobit své úsilí o zajištění vzájemného respektu, opravdového partnerství a rovnosti a připravovat i realizovat rozvojovou intervenci tak, aby zajistila plnou participaci místní komunity a CSO ve všech stadiích rozvojového procesu.

- Vlády poskytnou vhodné prostředí, včetně decentralizace, umožňující CSO hrát roli rozvojových aktérů, a to prostřednictvím právních a regulačních rámců, daňových úprav a zlepšení přístupu k informacím, ochrany a prosazování občanských a politických práv a pomocí nových politik, investic a programů pro rozvoj zemědělství a venkova, využívajících znalosti a schopnosti místních CSO, žen a mužů.
- Donoři přispějí k zlepšení efektivnosti pomoci v zemědělství zapojením CSO do formulace a monitoringu rozvojových politik a strategií, zajistí flexibilní financování na budování kapacit CSO pro zjišťování potřeb komunit. Podpoří dlouhodobé financování a vhodné informování o donorských programech pro CSO.

Nedostatky mechanismů efektivnosti pomoci:
- nedostatek příležitostí pro zapojení místních CSO do procesů AE, ze kterých byly až doposud zásadně vynechávány;
- centralizované plánování a implementace.

Místní CSO považují za potřebné posílení vlastních kapacit přispívat k formulaci, implementaci, monitoringu a evaluaci rozvojových iniciativ; a to spoluprací s dalšími aktéry, posílením místní expertizy a zlepšením přístupu k výrobním vstupům.

Materiál uvádí způsoby zapojení CSO do rozvojových iniciativ ARD:
- přímá humanitární pomoc nejpotřebnějším skupinám postiženým přírodními nebo jinými humanitárními katastrofami;
- podpora míru a vytváření bezpečnosti, pomoc chudým v slabých nebo rozpadlých státech;
- úsilí o demokratickou vládu a podpora odpovědnosti, zvyšování povědomí a angažování v politickém dialogu.

Životní prostředí má přímý vliv na život venkovské populace, která musí často čelit živelným pohromám, jako jsou povodně a sucha. Politická, ekonomická a zdravotní rizika se venkovu a chudým také nevyhýbají. Ekonomické předpoklady pro rozvoj, tj. vzdělávání, informační a dopravní infrastruktura, zavlažování, jsou často v rozkladu vzhledem k absenci údržby nebo kvůli dlouhodobým konfliktům. Ve venkovských oblastech je hlavním zaměstnavatelem zemědělský sektor a většina populace je závislá na primární produkci. Efektivnost pomoci znamená míru, do jaké dokážou poskytnuté zdroje ve výsledku zajistit udržitelný rozvoj pro chudé lidi. Rozlišování CSO na severní a na jižní je principem diskusí na téma, co je *skutečné partnerství*.[1] Pro projektovou praxi CHČR je tato hranice méně zřetelná v případě spolupráce v zemích bývalého SSSR. Tento model spolupráce budeme zkoumat na příkladu gruzínského projektu, který funguje bez trvalé přítomnosti českého personálu. Druhá země, na níž chceme demonstrovat fungování faktorů efektivnosti, je Indonésie, kde CHČR působí od ničivého zemětřesení a vlny tsunami. V Indonésii projekty realizuje zahraniční pobočka CHČR.

1. Metodologie

Metodologickým vodítkem případové studie jsou principy efektivnosti, jak byly formulované v Pařížské deklaraci a koncepčních materiálech GDPRD. Úvodem ke každému z principů efektivnosti pomoci jsou výstupy konzultací GDPRD, následuje projektová praxe na příkladu Gruzie a Indonésie. Tento postup se neobešel bez jisté redukce zkoumaných principů, protože výchozí dokument GDPRD je stavěný jako policy paper, založený na konzultacích s národními platformami ARD. Praxe projektů CHČR je orientovaná na práci s komunitami a tím i na přímou pomoc venkovské populaci. Tyto metodologicky vynucené redukce se projevují takto:
- kontextualizace obecných pojmů – vše, co je v podkladovém materiálu GDPRD obecně formulované, se snažíme postavit do kontextu některého z projektů;
- nižší úroveň spolupráce s CSO – materiál GDPRD se pohybuje v diskursu tvorby politik, kde jsou partnery národní platformy CSO a vlády, projekty CHČR fungují ve spolupráci se zástupci okresní nebo provinční veřejné správy a se subjekty občanského sektoru na podobné úrovni.

2. ARD kontext Gruzie

Vesnickým komunitám komplikuje ekonomické jednání nedostatek kapitálu, nedostupnost dalších zdrojů (hnojivo,

[1] *Výsledné poznatky korespondují s dělením světa na rozvinutý a rozvojový, severní a jižní. Apel na demokratické vlastnictví odráží přístup rozvinutého světa (donorů a severních CSO) k efektivnosti pomoci v zemědělství, v porovnání s tím snaha o posílení hlasu místních a národních CSO reflektuje pozice organizací rozvojového světa.*

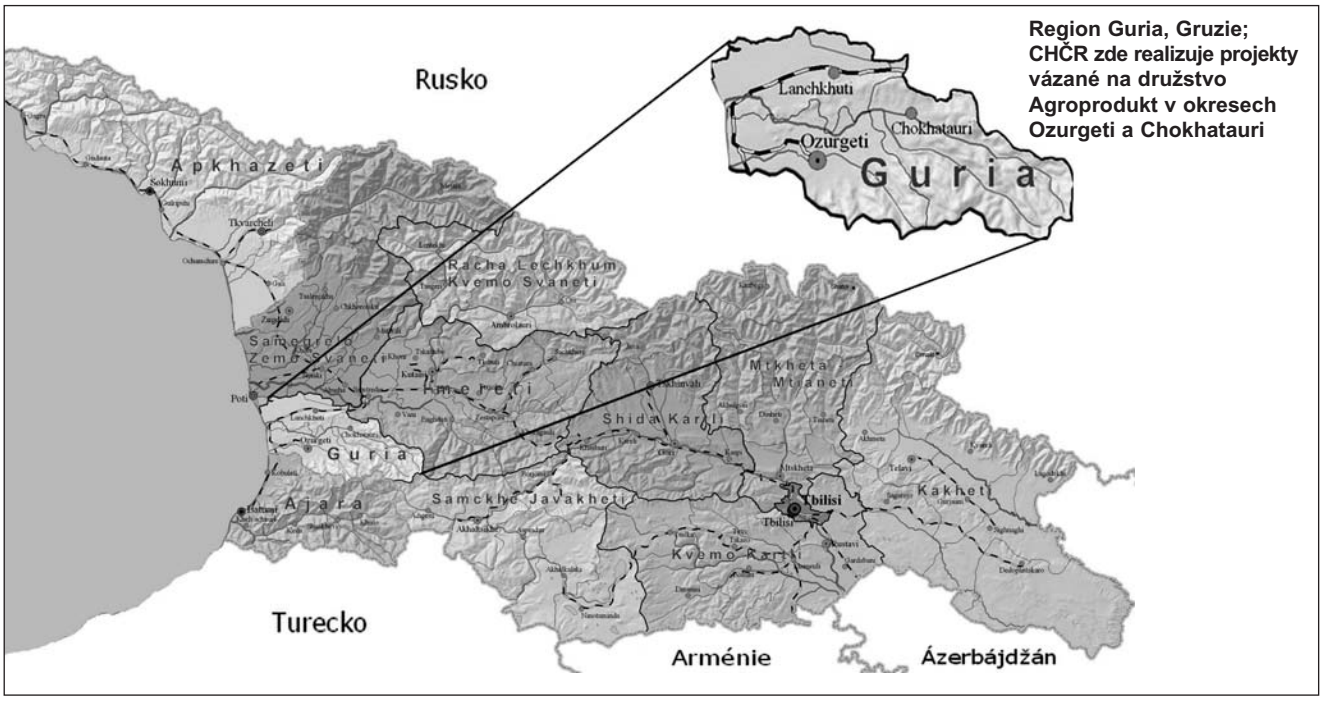

Region Guria, Gruzie; CHČR zde realizuje projekty vázané na družstvo Agroprodukt v okresech Ozurgeti a Chokhatauri

mechanizace), fragmentace půdy (v oblasti převažují jednohektaroví vlastníci), limitované obchodování s půdou, nedostupnost trhu se zemědělskou produkcí a konečně velmi omezené příjmy z nezemědělské produkce (zpracovatelský průmysl). Výrazný rozdíl v růstu HDP na venkově a ve městech (o 5 %) také upozorňuje na narůstající sociální nerovnost v Gruzii. Nastupující strukturální nerovnost mezi venkovem a městy dynamizuje urbanizační proces, který tvoří hlavní potenciál migrace ve většině post-sovětských zemí. Vymýcení extrémní bídy a hladu znamená v gruzínském kontextu především:

1. snížení podílu populace s nevyváženou stravou o polovinu v období 2000–2015;
2. sociální a ekonomickou integraci vnitřně vysídlených osob;
3. snížení podílu populace žijící pod hranicí bídy o polovinu v období 2000–2015 a vymýcení extrémní bídy. V roce 2003 se podle vládních statistik nacházelo pod hranicí bídy 55 % populace a 17 % z celkové populace pod hranicí extrémní bídy. Gruzínská vláda deklarovala snahu o snížení podílu populace žijící v podmínkách extrémní bídy pod 15 %.

Vzhledem k závislosti země na zemědělství a předpokládané výnosnosti půdy však mnoho lidí věří, že je možné rozvíjet zemědělské podnikání a využít je k rozvoji v širším slova smyslu. Zemědělství pro většinu Gruzínců představuje základní zdroj obživy, jenž i přes klesající podíl zemědělství na HDP (pokles podílu z 19,3 % nominálního HDP v roce 2003 na 9,7 % v roce 2007) hraje významnou úlohu z hlediska zaměstnanosti, neboť v zemědělském sektoru pracuje zhruba polovina Gruzínců (UNDP, 2008). Přitom do sektoru přicházejí marginální investice – v roce 2007 to bylo pouhé 1 % z celkového přílivu investic do Gruzie. Naděje na růst spočívá v propojení strategií vedoucích k substituci dovozu a podpoře vývozu. Dovážené zboží totiž tvoří 50 % trhu s potravinami a nápoji, proto by se zemědělské podnikání, a zejména druhotné zpracování potravin, mělo přirozeně stát sektorem, který díky substituci dovozu dosáhne růstu. V případě náležité organizace by se Gruzie díky své zeměpisné poloze a výnosnosti půdy mohla stát významným vývozcem zemědělských výrobků.

Výkup čajových lístů družstvem Agroprodukt

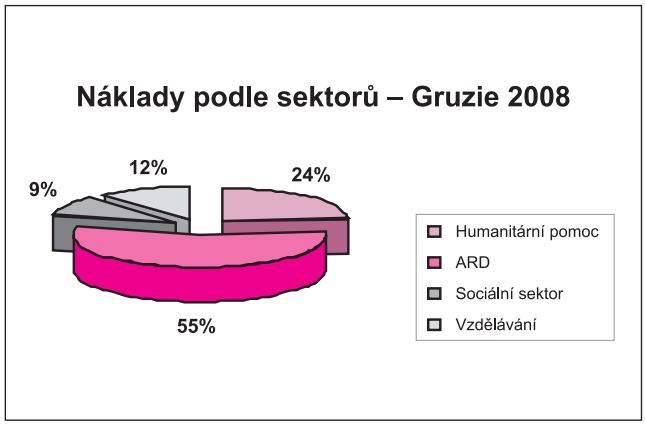

2.1 Charita ČR v Gruzii

Projekty v Gruzii jsou specifické velice úzkou spoluprací s domácími aktéry. Složení projektových týmů běžně zahrnuje několik místních organizací, jejichž zaměstnanci se podílejí na většině relevantních stupňů projektového cyklu. Kulturní a sociální faktory umožňují modus provozu, po kterém volají tzv. jižní CSO. Charita ČR realizuje v Gruzii projekty bez trvalé přítomnosti českého personálu. Chod stálých provozoven zajišťují partnerské organizace pod vedením manažera CHČR, který střídavě působí v pražské centrále a v zemi realizace, kde tráví asi tři měsíce ročně. Transparentnost, rovné partnerství, důraz na demokratické vlastnictví a vzájemná odpovědnost přispívají k efektivnosti projektů, ale podmínkou je navázání a posilování vztahů vzájemného respektu a důvěry.

V současnosti (duben 2009) CHČR realizuje v Gruzii čtyři rozvojové projekty, z toho dva v sektoru zemědělství a rozvoje venkova:

Zvýšení efektivity hospodářství drobných rolníků v Gruzii: Projekt podporuje kooperující skupiny rolníků ve dvou provinciích. Družstva nebo unie individuálních podnikatelů (Amchanagoba) získávají marketingovou podporu, odborná školení, konzultace a vybavení na zpracování produkce. Projekt trvá do konce roku 2010 a donorem je MZV ČR.

Podpora občanské participace a rozvoje kapacit místní samosprávy: Projekt napomáhá stanovit rozvojové priority a plány pro několik vesnic pomocí komunitního plánování. Vesnické výbory vypracují projekt na zlepšení sociální infrastruktury v obci. Pokud jej schválí více než 50 % dospělé populace obce, je tento projekt financován. Projekt trvá od roku 2005, v současnosti je výhradním donorem CHČR, v budoucnu (od roku 2010) by se dílčí vesnické projekty měly financovat z místních sbírek, veřejných rozpočtů a organizacemi charitní sítě.

Další projekty jsou mimo sektor ARD a navazují na předchozí humanitární pomoc:

- Chráněné dílny uměleckých řemesel pro děti uprchlíků – veřejná sbírka a soukromé zdroje.
- Pečovatelská služba v okrese Gori – MZV ČR.

CharitA ČR zajišťuje programový management z Prahy a v poli působí tři místní projektoví koordinátoři. Na ně je přenesená autorita projektu – plní roli zástupců manažera. Vždy platí pravidlo – jeden koordinátor jedné organizace v jedné provincii. Meziúroveň tvoří podpora finančního manažera ve dvou partnerských organizacích v Tbilisi, které odpovídají za finanční reporting a administrativní podporu.

3. ARD kontext Indonésie

Mapa provincie Aceh, Indonésie; CHČR soustřeďuje ARD implementaci do okresu Aceh Jaya

Šedesát procent Indonésanů žije ve venkovských oblastech a zemědělství je jejich hlavní výdělečnou činností. Přibližně 49 % populace, tj. asi 110 milionů lidí, stále žije za 2 USD nebo méně na den (AusAID, 2008). Indonéské zemědělství

tradičně významně přispívalo k růstu ekonomiky a snižování chudoby, produktivita se však v poslední době snížila a většina zemědělců hospodaří na méně než polovině hektaru. Oživení zemědělského sektoru je nezbytné pro podporu růstu národní ekonomiky a je klíčovou součástí vládní strategie rozvoje venkova.

Zemědělství v současné době představuje pouze přibližně polovinu příjmů venkovských domácností, proto se budoucí strategie rozvoje venkova bude muset zaměřit na nezemědělskou ekonomiku v rámci úzké mezisektorové spolupráce. Zásadní výzvou je také decentralizace, která přináší uvolnění vztahů mezi centrální a provinčními vládami. V mnoha oblastech je nutné udržet regulační systémy v národním soudržném rámci.

Agenda ARD vyžaduje zacílení na zvýšení růstu produktivity venkovské ekonomiky a její dlouhodobou udržitelnost. Ke zmírnění chudoby venkova bude nutné zajistit robustní růst produktivity pomocí zavádění technologií podporujících produkci v malém či středním měřítku. Ačkoli růst životní úrovně venkovských domácností v dlouhodobé perspektivě souvisí s odklonem venkovské ekonomiky od zemědělského sektoru, krátkodobě a střednědobě je nutné překonat některá kritická omezení, která stojí v cestě zajištění jejich základních potřeb prostřednictvím zemědělství. Dosavadní přístup indonéské vlády byl v tomto směru založený na budování institucí veřejné správy a výzkumu a návazném šíření těchto systémů. V důsledku decentralizace však uvedený přístup a jeho efektivita čelí v současnosti závažným problémům.

Post-tsunami a post-konfliktní rekonstrukce provincie Aceh výrazně podnítila rozvoj místního hospodářství. Na druhé straně ekonomické ukazatele za první pololetí roku 2008 vykazují značný pokles především v sektorech napojených na rekonstrukci. Ačkoli podíl zemědělství pozvolna narůstá, je nepravděpodobné, že by v dohledné době mohlo vést celkový ekonomický růst provincie. Důvodem ekonomického poklesu je mimo jiné postupné snižování rekonstrukční implementace a odchod většiny donorských organizací z regionu v průběhu roku 2009. Pro podporu úspěšného mírového procesu, který byl započat v roce 2005 a ukončil téměř třicetiletý konflikt mezi centrální vládou a acehskými rebely, je ale jejich přítomnost právě v této době zcela zásadní.

Obecně platí, že venkovské prostředky obživy jsou v Acehu založeny na třech základních zdrojích: A) rybolov; B) pěstování rýže (a některé plodiny pěstované na suché půdě v rotaci) a C) stromové plodiny. Relativní význam těchto tří zdrojů kolísá podle lokace v krajině; rybářství převažuje u populace žijící v blízkosti pobřeží, pěstování rýže se soustřeďuje v údolích řek, stromové plodiny se vyskytuji jak v pobřežních tak vnitrozemských oblastech (kaučuk, kakao, kokos, palmy pinang, ovocné stromy) a v rašeliništích (ságové palmy, kaučuk, některé stromy na palmový olej).

Vleklý konflikt měl za následek opouštění zemědělské půdy, která zůstávala dlouhodobě ležet ladem. Období narušené zemědělské činnosti způsobilo ztrátu tradičních znalostí a technik mezi zemědělci a dlouhodobě vedlo ke snižování produktivity. Zemědělci zároveň neměli možnost poznat a zavádět aktuální technologie a postupy, které by jim zajistily zvyšování produkce.

Růst zemědělství v provincii Aceh přibližně odpovídá růstu na národní úrovni (4,6 %) a byl zajištěn především díky intenzivnímu využívání kapacit v souvislosti s post-tsunami a post-konfliktní obnovou. Budoucí sektorový růst je závislý na zvyšování produktivity a jeho dosažení bude tedy daleko náročnější. Lepší poskytování veřejných služeb, kvalitnější infrastruktura ve venkovských oblastech, systémy potírání škůdců a zavlažovací struktury budou nezbytné, pokud se má zemědělství a agro-podnikání stát motorem růstu (World Bank, 2008).

3.1 CHČR v Indonésii

Ke konci roku 2008 činil objem finančních prostředků použitých CHČR v Indonésii přibližně 4 miliony euro, v současnosti nejvíce prostředků směřuje do oblasti ARD (70 %). Dalšími oblastmi jsou či byly rekonstrukce (19 %), sociální práce (8 %) a humanitární pomoc (3 %).

V Indonésii, v provincii Aceh, se projekty CHČR realizují prostřednictvím zahraniční pobočky vedené zaměstnancem pražské centrály, který je přímo podřízený programovému manažerovi se sídlem v Praze. V současnosti pobočka zahrnuje přibližně 40 zaměstnanců, hlavní kancelář v hlavním městě Banda Aceh a tři polní kanceláře / sklady, které zajišťují chod dvou ARD projektů.

Důležitým faktorem efektivnosti práce pobočky je z dlouhodobého hlediska zaměření na konkrétní sektory a na postupné zkvalitňování používaných metodologií. V oblasti

zemědělství a rozvoje venkova se CHČR v Indonésii zaměřuje na práci s partnery, tj. jejich strukturální podporu, zajišťování relevantních školení pro zaměstnance, sdílení zkušeností a nejlepší praxe v rámci RLD se zainteresovanými partnery na různých úrovních.[2] Česká Charita realizuje v okresu Aceh Jaya dva rozsáhlé RLD projekty, přičemž jeden z nich je směrován do post-tsunami oblastí (zároveň postižených konfliktem) a druhý výhradně do post-konfliktních oblastí[3].

Dalším nezbytným předpokladem pro dlouhodobý rozvoj a fungování pobočky bylo sestavení relevantního týmu odborníků na příslušných pozicích, kteří kombinují následující dovednosti: znalost místních (acehských), národních či regionálních (oblast jihovýchodní Asie) reálií, kulturních, náboženských a sociálních kontextů a také dlouhodobou znalost prostředí neziskových organizací; jazykové znalosti (indonéština, acehština); sektorové znalosti: projektové manažerství (analýza potřeb, PCM, monitoring, evaluace, reporting); metodologie práce s komunitami, technické znalosti v oblasti zemědělství, znalost průřezových témat. Zároveň bylo nutné vytvořit podpůrný tým, který pokrývá oblast finančního managementu, kancelářské administrativy, logistických a *procurement* metodologií.

Dlouhodobý rozvoj pobočky a její cílené směřování je zajišťováno také nastavením relevantních mechanismů pro komunikaci v rámci pobočky i navenek (základem jsou měsíční setkání zaměstnanců pobočky, měsíční setkání projektových pracovníků RLD a procurement/logistického oddělení, dvoutýdenní setkání manažerů pobočky), zavedením obecného manuálu pobočky (sepsání finančního, logistického a procurement manuálu je plánováno na rok 2009), systematickým školením zaměstnanců (vytvoření ročních školících plánů pro jednotlivé zaměstnance, které jsou součástí evaluace zaměstnanců), sestavením strategického plánování pobočky (2009–2011), procesem registrace pobočky jako místní indonéské neziskové organizace, diverzifikací finančních zdrojů (zatímco na počátku pracovala pobočka výhradně se sbírkovými fondy českých dárců, v průběhu své existence byla schopna zajistit finance od 11 donorů).

Projekty CHČR v Indonésii:

V polovině února 2005 dorazil na místo tsunami katastrofy, do hlavního města Acehu, Banda Aceh, tříčlenný tým CHČR, pověřený provedením počáteční analýzy potřeb a nastavením budoucí strategie pomoci na západním pobřeží. V počáteční, tzv. emergentní fázi šlo především o distribuci humanitární pomoci do izolovaných lokací (potravinová a nepotravinová pomoc, zemědělské nástroje, školní potřeby, oblečení). Následně CHČR začala s implementací střednědobých a dlouhodobých projektů ve třech základních oblastech: rekonstrukce střední školy MAN 2 ve městě Banda Aceh, volnočasové a psychosociální aktivity s dětmi a mládeží ve stanových táborech – výuka tradičních acehských tanců a hudby (ve spolupráci s místní NGO TALOE), obnova RLD. Rekonstrukce střední školy byla ukončena na konci roku 2005. V roce 2006 zahájila CHČR výstavbu trvalých přístřeší pro postižené vlnou tsunami a malý projekt obnovy vesnické infrastruktury (bylo postaveno 88 domů ve třech vesnicích, které byly zároveň zapojeny do projektu RLD). Stavební práce byly skončeny v srpnu 2007. Projekt s dětmi a mládeží se z původních stanových lokací přesunul do vesnic a škol a začal pokrývat také oblasti postižené výhradně konfliktem. Zároveň se uskutečnil doplňkový projekt, který během deseti měsíců zajišťoval intenzivní školení pro zaměstnance TALOE v psychosociální oblasti. Oba pojekty byly ukončeny v prosinci 2008. Pro rok 2009 CHČR připravuje návazné aktivity, které by měly kombinovat

Školení členů družstva KNJA organizované ve spolupráci s Ministry of Fisheries and Marine Affairs

[2] *V terminologii CHČR je užívaný ekvivalentní termín RLD: RURAL LIVELIHOOD DEVELOPMENT.*

[3] *Rozšíření implementace do post-konfliktních oblastí reflektuje aktuální trendy rozvojové pomoci v Acehu a snahu zmírnit propast mezi pomocí, která plynula do post-tsunami a do post-konfliktních oblastí a zamezit možným negativním sociálním dopadům.*

přímou implementaci s rozvojem organizačních kapacit a školením pracovníků partnerské organizace TALOE.

Pobočka se také podílela na humanitární pomoci v jiných oblastech Indonésie postižených katastrofou: zemětřesení v Yoggakartě a na západní Sumatře, povodně a sesuvy půdy na severní Sumatře a východním Acehu. Tato pomoc byla vždy realizována indonéskými partnery CHČR.

V návaznosti na aktivity RLD v tzv. emergentní fázi iniciovala CHČR v lednu 2006 tříletý projekt *„Sustainable Livelihoods & Strengthening community organizations in Aceh Jaya“*. Jeho cílem je obnova post-tsunami komunit posilováním komunitní struktury a solidarity napojené na dlouhodobý rozvoj venkovské ekonomiky. Hlavními komponenty projektu jsou zemědělství, agrolesnictví, akvakultura, dvě legálně zaregistrovaná zemědělská družstva (KPPT, KNJA), dále tzv. průřezová témata (např. *environmental sensitivity, gender* nebo otázka snížení rizika katastrof). Po ukončení projektu na konci 2008 začala návazná fáze (do července 2010), která staví na předchozích výstupech a zahrnuje tzv. *accompaniment* a dlouhodobé školení družstev, komunitní stromovou školku a školicí centrum permakultury, malou továrnu na výrobu rybího krmiva, dvě sádky (sladkovodní, kombinující sladkou a slanou vodu). Všechny zmíněné výstupy spolu se dvěma polními projektovými kancelářemi / sklady budou po odchodu CHČR předány pod správu družstev. Současný projekt se soustředí i na maximalizaci produkce a profitability zavedením jednoduchých postprodukčních technologií a vhodných marketingových strategií.

Druhý RLD projekt *„Sustainable livelihoods in post-conflict areas“* je logickým pokračováním předchozí činnosti. Snaží se snížit prohlubující propast mezi podporou poskytovanou do post-tsunami oblastí a do oblastí zasažených „pouze“ konfliktem. Projekt pokrývá 21 konfliktem nejvíce postižených vesnic v sub-okresu Sampoiniet, okres Aceh Jaya, a soustředí se především na zemědělství, agrolesnictví a na podporu a rozvoj existujících farmářských skupin s konečnou snahou jejich propojení v rámci fungujícího družstva. Projekt začal v srpnu 2007 a jeho ukončení je plánováno na prosinec 2009. Možnost návazných aktivit je otevřená a bude iniciována v případě potřeby prodloužit *accompaniment* a školení pracovníků nově vzniklého družstva.

4. Principy efektivnosti pomoci v praxi

Nastavení obou projektů je odlišné, a proto lze zaznamenat rozdílné kvality efektivnosti. Na **gruzínském** příkladu měla významnou účast na řízení i formulaci projektu partnerská organizace. Nastavení organizační struktury projektu je zde vertikální, založené na dělbě odpovědností, počínaje členem družstva až po strategické plánování partnerských organizací ve spolupráci se zahraničním donorem. Projekt je ze strany CHČR spíše kontrolovaný a strategicky plánovaný než řízený v poli, v Gruzii není přítomná mise, a proto se organizace projektu opírá o partnerské organizace, které se podílely na formulaci projektu a tvorbě plánu. Kvalitativním výsledkem nebo lépe logickým důsledkem zaměření projektu je důraz na zlepšení systému marketingu, fungování value chains systémů a aktivit typu networking a sekundárního zpracování produkce. Projekt přímo nepostihuje nejchudší skupiny rurální populace, nebylo to ani jeho cílem. Zakládající členové byli již zavedení rolníci s ambicí dostat svou produkci na trh. Principem fungování družstva je tržní orientace a ziskovost kooperativního jednání – platí úměra, čím více farmář realizuje produkce skrze družstvo, tím více vydělá. Pro nejchudší subsistenční farmáře je v družstvu možnost námezdné práce, ale i prodej vlastní produkce v malých objemech a jiné služby (školení, marketingové poradenství apod.). Efektivnost tohoto projektu odpovídá politické volbě „stepping up“.

Indonéské projekty jsou řízené zahraniční pobočkou CHČR, která zahrnuje zaměstnance s dlouhodobou znalostí acehského, indonéského či regionálního kontextu a reálií a zároveň vhodně kombinuje nezbytné profesní znalosti. Pro zajištění stanovených cílů bylo nezbytné navázat úzkou spolupráci s řadou profesních partnerů.[4] Projekty jsou realizovány v prostředí, které bylo masivně postiženo ničivou vlnou tsunami a téměř 30 lety ozbrojeného konfliktu. Důraz je kladen na posilování existujících struktur na úrovni komunit (např. farmářské skupiny s orientací na konkrétní zemědělskou plodinu) a jejich případné zapojení do družstev; dlouhodobé vzdělávání (kombinující praktickou a teoretickou výuku) v oblasti zlepšování produkčního procesu, zavádění jednoduchých postprodukčních technologií a marketingových strategií; dlouhodobou podporu struktury a systému nových družstev; prevenci a posilování komunitních kapacit v boji

[4] *Mezinárodní a národní neziskové organizace, nezávislí experti a konzultanti, místní či národní pobočky relevantních ministerstev.*

s ničivými důsledky přírodních či *„man made“* katastrof (především povodně, sesuvy půdy, které často souvisejí s masivní ilegální těžbou dřeva). Snahou je podporovat metodologie zvyšující vnímání RLD nejen jako reakci na nedostatek vnější pomoci, ale spíše jako možnost intenzivně využít dostupné prostředky z okolí a následně profitovat z prodeje.

V současném stadiu se intervence CHČR soustřeďuje především na podporu zavedených zemědělců či zemědělských skupin a jejich dlouhodobý rozvoj a udržitelnost v rámci družstev: posilování jejich vnitřní struktury, síťování a *visibility*, napojení vhodných *value chains* systémů, využití jednoduchých metod zpracování produkce a marketingu v rámci regionu; rozvoj hmotných výstupů a přípravu jejich přechodu pod efektivní správu obou družstev; cílené a dlouhodobé zvyšování kapacit a profesních znalostí tzv. *community trainers* (většinou členové družstva) z důvodu budoucího zajišťování *extention services*. Tento efekt funguje již nyní a je doložený níže.

4.1 Vlastnictví (Ownership)

První z principů AE se týká efektivního vedení rozvojových politik a strategií a koordinace rozvojového jednání rozvojovými zeměmi. Tvorba politik ARD často probíhá ve spolupráci velkých donorů a vlád. Organizace občanské společnosti však zdůrazňují potřebu respektu a podpory místního vlastnictví rozvojových intervencí. Legitimita vlastnictví je nejprůkaznější právě u ARD procesů a sítí vedených komunitou. Vlastnictví projektů je založené na jednotlivcích a skupinách konstituujících rurální CSO, jejich komparativní výhodou je pevná vazba na konkrétní venkovské komunity. Znalost místních podmínek, potřeb a požadavků je nezastupitelným vkladem k posílení vlastnictví rozvojových iniciativ v partnerských zemích. Dále uvedený náčrt aspektů vlastnictví projektů v Indonésii a Gruzii popisuje problematiku právě z tohoto úhlu pohledu.

4.1.1 Gruzie

Identifikace sledovaných projektů v Gruzii se v různých dimenzích účastnily celkem tři partnerské organizace – Caritas Georgia jako národní partner, Akhalcikhe Business Center (ABC) jako místní partner v provincii Samtskhe/Javakheti a Guria Agro-business Center (GABC) jako místní partner pro provincii Guria.

Identifikace a výběr konečných uživatelů probíhal na několika úrovních. Zpočátku byly identifikované lokality, potom první skupina koncových uživatelů (školení) a následovně proběhl finální výběr individuálních příjemců drobného grantu. Na grantový program navazují kolektivně zaměřené projekty. V prvním projektu byla okresní a místní samospráva informovaná.

Postup výběru individuálních uživatelů projektů:

1. Výběr lokalit byl daný projektovou historií partnerské organizace Caritas Georgia (infrastrukturní projekty typu zavlažování a budování ambulancí). Dvě vesnice (převážně gruzínské) v okrese Adygeni patří ke standardním obcím své provincie, dvěma arménským vesnicím v okrese Akhalickhe se donoři vyhýbají (včetně charitních) a v jedné vesnici okresu Aspindza působí výhradně donoři charitní sítě.

2. Informace o grantovém programu získávali vesničané z letáků a na veřejných shromážděních. Setkání a distribuci informací zajišťovaly místní organizace a částečně Caritas Georgia. Do programu bylo možné vstoupit za těchto podmínek:
   - předložení udržitelného podnikatelského záměru;
   - materiální spoluúčast na podnikatelském záměru;
   - závazek spolufinancovat komunitní projekty zaměřené na sociální oblast ve vesnici;
   - úspěšné absolvování školení bylo podmínkou pro udělení grantu.

Podnikatelské plánování, manažerské školení a proceduru výběru individuálních příjemců podle kvalifikace a udržitelnosti zajišťovaly místní partnerské organizace. V průběhu manažerských školení probíhaly testy na podnikatelskou způsobilost a orientaci v účetnictví. Finální výběr probíhal v podobě obhajoby vypracovaného podnikatelského plánu před komisí, v níž zasedl (podle možností) pověřený pracovník CHČR, zástupce národní Caritas Georgia a místní organizace.

Navazující kolektivní projekty mají odlišné zaměření a cíle, došlo k výměně jedné partnerské organizace a zároveň k posílení role partnerů. Od roku 2008 pokračují ARD projekty CHČR v kolektivním modu. Posun od individuální podpory ke kolektivnímu vlastnictví výstupů projektu je pro oba projekty kvalitativně odlišný:

Komunitní plánování a participativní identifikace komunitních projektů ve vesnicích regionu Samtskhe/Javakheti jsou zajišťované Caritas Georgia. Role místní organizace (ABC) skončila školením. Projekt již nemá ekonomický charakter v sektoru zemědělství (specializace ABC), orientuje se na participativní rozvoj sociálního sektoru v rurálním prostředí a to je specializace Caritas Georgia. V současnosti je projekt financovaný z místních zdrojů a z podpory charitní sítě. Vesnické výbory identifikují témata komunitních projektů spolu se zástupci okresní samosprávy (příslib finanční spoluúčasti) s pomocí místního koordinátora Caritas Georgia.

Zvyšování konkurenceschopnosti drobných zemědělských hospodářství – v provincii Guria převzala iniciativu místní partnerská organizace GABC (působí na úrovni provincie) již v roce 2006 tím, že sjednotila úsilí podpořených farmářů v podobě založení marketingového družstva. Skupina původních devíti příjemců se v roce 2006 stala jádrem kooperativní akce, do které se později zapojilo přibližně 250 farmářů. Návazný projekt je čistě ekonomický a s velmi malou účastí partnerské organizace Caritas Georgia. Projekt družstva od roku 2008 podporuje ZRS ČR.

Identifikaci projektu v Gurii a výběr vesnic a členů družstva zajišťovala partnerská organizace GABC, a to na základě analýzy potřeb, jejímž výstupem byl návrh projektu zaměřeného na podporu kooperativního chování. Cílem bylo sjednocení zdrojů drobných rolníků (většinou ovocnářů) ve smyslu propojení zkušeností s marketingem, společného zvýšení objemů produkce, financí a zpracovatelské technologie. Prvotní idea založit asociaci producentů orientovaných na jeden druh produkce byla nahrazena založením družstva zaměřeného na více druhů místní produkce tak, aby mohlo fungovat celoročně.

Pestrá škála produkce, na niž se družstvo chtělo zaměřit, předurčovala stejně pestré teritoriální pokrytí v rámci provincie Guria. Vesnice zahrnuté do projektu jsou na pobřeží Černého moře i v horské oblasti provincie. Při výběru vesnic se koordinátoři GABC opírali o vlastní zkušenosti a znalosti z předcházejících projektů. Díky této znalostní základně a dobré pověsti mohl GABC oslovit nejperspektivnější hospodáře, na kterých postavil organizaci družstva v každé z vybraných vesnic. Kritéria výběru členů družstva zahrnovala:

- pověst dobrého hospodáře;
- přímá zkušenost s trhem (samostatně zajišťovaný odbyt);
- vlastnictví technického vybavení, které je ochoten dát k dispozici vesnické skupině;
- souhlas s cíli a posláním družstva.

Celkem bylo vybráno 250 hospodářů v osmi vesnicích. V každé z vesnic byla ustavená skupina pod vedením tzv. *liděra*, který je členem rady družstva Agroprodukt. Organizace GABC pomohla vesničanům připravit marketingový plán rozvoje pro každou skupinu a teprve pak byl vypracovaný plán rozvoje družstva Agroprodukt.

4.1.2 Indonésie

Záběry z komunitní stromové školky a školicího centra permakultury ve vesnici Rentang, po ukončení projektu přejde tento komplex pod správu družstva KPPT

Dodržování následných principů vlastnictví se ukázalo jako stěžejní pro přijetí poskytované pomoci cílovou komunitou a zajištění komunitní participace, a tím i pro dlouhodobou udržitelnost intervence po odchodu CHČR z regionu.

Účast příjemců pomoci a partnerských organizací na vstupní analýze potřeb determinuje budoucí vývoj projektu v několika směrech. Česká Charita spolupracovala s národní NGO Bina Swadaya, která prováděla a facilitovala vstupní analýzu potřeb ve všech 21 vesnicích projektu v post-konfliktních oblastech. Organizace Bina Swadaya byla vybraná na základě organizačního profilu, předchozí přímé zkušenosti projektového manažera a verifikace předložených referencí. Na základě ToR Bina Swadaya vypracovala projektový návrh, který byl po okomentování odsouhlasen managementem CHČR. Vesnice a konkrétní příjemci pomoci byli vybráni jako nejvíce postižení konfliktem v daném sub-okresu – CHČR čerpala základní data ze statistik organizace BRA na provinční úrovni, ale zároveň je terénně ověřovala ve spolupráci s místní neziskovou organizací, která v oblasti dlouhodobě působí, představiteli místní správy na úrovni vesnice, uskupení vesnic a sub-okresu.

Samotná analýza potřeb probíhala v každé vesnici po dobu pěti dní při aplikaci několika metodologií,[5] z nichž většina je založena na aktivní účasti cílových komunit, které tímto dostaly možnost vyjádřit vlastní názor a zkušenost. Proces vedl tým odborníků z organizace Bina Swadaya doprovázený projektovým týmem CHČR a reprezentantem místní partnerské organizace PADHI. Takto byla zajištěna socializace procesu a předávání zkušeností ze strany kontraktované organizace pro pracovníky CHČR a alokovaného pracovníka partnerské organizace. Finální zpráva a její obsah byl poté představen na setkáních s komunitou v každé z vybraných vesnic (Bina Swadaya, 2008).

Stanovení jasných pravidel pro výběr finálních příjemců pomoci a jejich následnou podporu je klíčové pro utváření vztahů mezi všemi projektovými partnery. V počátcích práce CHČR v Acehu byl nedostatek těchto jasně stanovených pravidel jedním z problematických bodů implementace a vztahu s komunitou. Zároveň hrál negativní roli také fakt, že do oblasti provincie vstoupilo po katastrofě tsunami okolo 500 zahraničních a národních organizací, které pracovaly často s velice odlišnými metodologiemi, také koordinace byla v této době velmi slabá. V takové situaci ani jasně stanovená pravidla nemohla zaručit konečnou efektivnost intervence, neboť řada organizací poskytovala pomoc bez požadavků alespoň minimální účasti příjemců pomoci.

Níže je uveden seznam základních podmínek pro výběr příjemců pomoci na projektu CHČR v post-konfliktních oblastech:

- potřebné a chudé domácnosti nebo domácnosti, jež utrpěly významné majetkové ztráty během konfliktu;
- chudé domácnosti závislé na zemědělství nebo agrolesnictví jako hlavním zdroji obživy;
- vdovy a domácnosti vedené ženami;
- příjemci pomoci, kteří úspěšně dokončili aktivity v předchozí etapě;
- příjemci pomoci, kteří projevili zájem a podstoupili školení;
- příjemci pomoci, kteří mohli použít své pozemkové díly a mohli prokázat určitý typ jejich vlastnictví (možnost pronájmu).

Účast příjemců pomoci v průběhu realizace projektu – jde o zapojení komunity při plánování jednotlivých stadií projektu, identifikaci počátečních rizik, společném monitoringu a vnitřní evaluaci (CHČR a představitelé komunit). Tímto se posiluje vlastnictví na straně komunit ve vztahu k realizovaným aktivitám. Toto je společné pro oba projekty CHČR.

Implementace projektu ve spolupráci s relevantními CSO – zde je důležitá znalost sociálního, kulturního a náboženského kontextu. Z původních farmářských a rybářských skupin byla CHČR na projektu v oblastech post-tsunami postupem času schopna vytvořit dvě legálně zaregistrovaná družstva: KPPT pro oblast zemědělství a agrolesnictví a KNJA pro oblast akvakultury. Družstva se stala hlavním nástrojem pro úspěšnou realizaci projektu, zajištění demokratického vlastnictví a udržitelnosti. Česká Charita dlouhodobě zajišťuje rozvoj obou družstev, školení jejich zaměstnanců v potřebných oblastech, nastavení standardních operačních postupů, odpovědností a systémů mikrofinancování ve spolupráci s relevantními odborníky. Probíhají strategická plánování na úrovni jednotlivých družstev. CHČR funguje jako ústřední facilitátor procesu, avšak vlastníkem daného procesu je komunita, reprezentovaná právě těmito družstvy.

4.1.3 Doporučení

- V případě, že se komunita či partneři plánovaného projektu účastní počáteční analýzy potřeb a jsou správně zapojení, stoupá porozumění mezi všemi aktéry ohled-

[5] *Focused Group Discussions; Participatory Rural Appraisal; Secondary data collection; Triangulation of data; Village transect walk.*

ně konečných cílů projektu, omezuje se prostor pro vznik konfliktních situací v průběhu realizace a zvyšuje se pocit vlastnictví na straně komunit. Zapojení konečných příjemců pomoci může být problematické z časových důvodů, musí však být nezbytným standardem.

- Jasné a s cílovou komunitou konzultované nastavení pravidel pro výběr finálních příjemců pomoci před zahájením projektu redukuje rizika konfliktů mezi organizací a komunitou. Je tak definovaný jasný rámec spolupráce a již před zahájením aktivit se zvyšuje pocit vlastnictví na straně komunity.
- Důkladná místní znalost při formulování plánované iniciativy na straně implementátora podporuje utváření pocitu vlastnictví a odpovědnosti na straně komunit a tento pocit je posilován vtažením příjemců pomoci do procesu plánování, analýzy rizik, monitoringu a evaluace.
- Identifikace relevantních CSO na počátku projektu a následná implementace skrze tyto struktury nejen minimalizuje výskyt problémových situací mezi implementující organizací a cílovou komunitou, ale zároveň vhodně zajišťuje potřebnou participaci ze strany komunity, zvyšuje možnost přijetí nabízené pomoci, napomáhá budovat pocit vlastnictví na straně komunity a maximalizuje možnost budoucí udržitelnosti.

4.2 Napojení na národní strategie (Alignment)

Tento princip AE zavazuje donory strukturovat podporu přijímajícím zemím podle národních strategií rozvoje, brát ohled na jejich instituce a procedury. Konzultované CSO ale kladou důraz na tvorbu politik rozvoje ARD, které musí reflektovat priority sektoru. Strategické materiály vlád tyto priority často ignorují. Organizace občanské společnosti tvrdí, že mohou přispět v této formě k efektivnosti ARD prostřednictvím znalostí místních potřeb a podmínek prostředí, kde žijí a pracují. Místní organizace by měly mít příležitost participovat na formulaci politik rozvoje ARD. Vedle toho by měly organizace občanského sektoru přispívat do problematiky veřejné správy lobováním ve prospěch vnitrostátních zemědělských produktů a přístupu zemědělců k moderním technologiím, úvěrům a trhům. Dialog při formulování politik by měl brát v úvahu kritické hlasy. Organizace občanské společnosti upozorňují na rozvojové alternativy, které předkládají organizace na místní a regionální úrovni zejména ve prospěch marginalizovaných skupin obyvatelstva. Při konzultacích pak CSO apelují na rizika ztráty zdrojů v těch případech, kdy donor sleduje vlastní ekonomicko-politické zájmy nebo zahraniční politiku a nehledí na místní potřeby.

4.2.1 Gruzie

Gruzínská vláda nemá komplexní strategický materiál nebo politiku rozvoje zemědělství a venkova, existuje pouze materiál deklarativního charakteru. Jsou však k dispozici materiály strategického charakteru na úrovni okresů a provincií. Zpravidla jde o rozvojové plány připravené díky podpoře zahraničních donorů (Care International, USAid a další).[6] Absence nebo nedostupnost rozvojových politik v Gruzii byla nahrazena místní znalostí, marketingovým šetřením a trvalou komunikací se zástupci veřejné správy. Strategické vakuum tedy zaplňují nadnárodní i národní organizace spolu s místními aktéry. Tento posun role z vládní úrovně na úroveň vztahu zahraničních a místních organizací umožnil dynamiku rozvojových iniciativ v krátkodobém horizontu. Vládní strategie rozvoje země je v procesu příprav, ale o účasti občanského sektoru nemá CHČR žádné informace.[7]

Spolupráci s veřejnou správou na okresní úrovni uskutečňuje CHČR za účelem vzájemného informování o projektech. Komunitní projekty v Samtskhe/Javakheti jsou zaměřené na posílení spolupráce občanského sektoru a samospráv.[8] Představitelé okresní samosprávy ve vesnicích přislíbili finanční spoluúčast na dílčí komunitní projekty.

[6] *Některé z těchto plánů jsou výrazně ovlivněné donory, např. ve všech plánech je stereotypně stanovená priorita rozvoje turismu.*

[7] *Gruzínská vláda a EC připravují akční plán pro rozvoj sektoru zemědělství v rámci Neigbourhood Partnership.*

[8] *Veřejná správa Gruzie funguje druhým rokem podle principů reforem, které radikálně změnily administrativní mapu země. I přes některé pozitivní kroky v oblasti místní samosprávy po tzv. revoluci růží koncem roku 2003 (např. ratifikace Evropské Charty místní samosprávy v roce 2004) se situace spíše zhoršuje. Na základě reformy byla de facto zrušena samospráva na místní úrovni (její výkon byl přenesen na úroveň okresu). Jednostupňový model tak většinu usedlostí, vesnic a menších měst ponechal bez vlastní správy. Počet samosprávných jednotek poklesl z 998 na 72 (včetně statutárních měst Tbilisi, Poti, Kutaisi, Batumi a Rustavi). Navíc faktický výkon samosprávy na úrovni okresu spadá pod představitele prezidenta. Stoupla rovněž finanční závislost komunit na centru. Výsledkem této reformy v Gruzii je tak spíše centralizace moci a destabilizace místní samosprávy. Představitelé okresní samosprávy mají v obcích poměrně redukovanou roli, srovnatelnou například s notářem.*

Uplatnění zásady zapojení institucí se projevilo v účasti GABC na plánu rozvoje provincie Guria v roce 2007. Ředitel GABC byl členem pracovní skupiny a na základě zkušeností a místní znalosti prosadil do plánu šíření a rozvoj rolnických unií a družstev. Při organizaci zakládání skupin členů družstva v osmi vesnicích aktivně participovali zástupci místní samosprávy.

4.2.2 Indonésie

Zásada napojení na široké spektrum institucí je v Acehu klíčová díky komplexnosti acehských reálií. Nejenže oblast byla bezprecedentně paralyzovaná zemětřesením a vlnou tsunami (prosinec 2004), ale provincie navíc zažila 30 let válečného konfliktu mezi centrální vládou a acehskými rebely (mírové dohody byly podepsány v roce 2005). Tento složitý kontext vyžaduje důslednou koordinaci s orgány či institucemi na mnoha úrovních, což podporuje možnost verifikace dat a informací a volbu relevantních implementačních strategií (*filling the gaps*).

Členové družstva KNJA při zkušebním provozu malé továrny na výrobu rybího krmiva v Panga

Spolupráce na úrovni vesnice funguje ve vztahu s vedoucím vesnice (*Geucik*) a na úrovni skupiny vesnic s představiteli zodpovědnými za jednotlivá odvětví (rybářství, lesnictví atd.). Často jde o neoficiální struktury, např. *Mukim*, což je instituce specifická pro Aceh, která hrála významnou roli v období konfliktu a svou roli má i nyní. Úzká koordinace s těmito strukturami je základní podmínkou pro úspěšnou spolupráci s komunitou (respekt ze strany příjemců pomoci) a přijetí poskytované pomoci ze strany komunity. Tato spolupráce umožňuje vstupní verifikaci dat, se kterými organizace přichází do komunity.[9]

Spolupráce se státní správou na úrovni sub-okresu a okresu spočívá ve verifikaci vstupních dat a především ve sdílení dat o plánovaných aktivitách CHČR a o příjemcích pomoci. Zároveň jde o získání dat o plánech státní správy v cílových sektorech či v rámci ekonomického rozvoje oblasti. Spolupráce také často zaručujr potřebnou věrohodnost realizovaných aktivit. Česká Charita podporuje visibility a networking obou farmářských družstev vůči představitelům státní správy s dlouhodobým cílem napojit družstva na rozpočtové plánování orgánu regionální státní správy.

Spolupráce s pobočkami relevantních ministerstev zhruba odpovídá vztahu s veřejnou správou na okresní úrovni. Dlouhodobým cílem je napojení farmářských družstev na strategie, plánování a aktivity poboček obou relevantních ministerstev – *Ministry of Agriculture* a *Ministry of Fisheries and Marine Affairs*.

Spolupráce s BRR, organizací na úrovni centrálního ministerstva, která byla založena po katastrofě tsunami a pověřena obnovou a rekonstrukcí Acehu a Niasu, se ukázala jako zásadní pro sdílení potřebných dat na obou stranách.[10] V koordinační oblasti navíc procházela CHČR registračním procesem jednotlivých projektů u BRR. Každý projekt musel být schválen ve formě *concept note* a později byla CHČR zodpovědná za pravidelnou aktualizaci implementačních dat v online databázi, jejíž data byla přístupná v různých úrovních.

Spolupráce s BRA, organizací podřízenou guvernérovi provincie Aceh, jejímž hlavním úkolem je reintegrace a náprava škod vzniklých v souvislosti s dlouhodobým válečným konfliktem, probíhala v oblasti získání vstupních dat, týkajících se postižení oblasti a jejích obyvatel v době konfliktu. Tato

[9] *V oblasti akvakultury se jako efektivní ukázala spolupráce při verifikaci vstupních dat, identifikaci příjemců pomoci, řešení konfliktů či rozporů souvisejících s tradičními zákony (adat laws – zvykové právo), identifikaci vhodné půdy pro akvakulturní aktivity, zapojení komunity do společného plánování, monitoringu či evaluace.*

[10] *Dlouhodobým problémem činnosti BBR byla kombinace koordinační a implementační činnosti, kdy implementační činnost byla často nedostatečně zvládnutá vzhledem k obrovským nárokům, časovým limitům a neodpovídající struktuře. V dubnu 2009 tato organizace končí svoji činnost a další proces obnovy a rekonstrukce Acehu by měl plně přejít pod orgány provinční správy.*

data byla později ověřována na dalších úrovních. Instituce je nadále činná a funguje na provinční úrovni.

Spolupráce s UNORC pobočkou v Calangu, která je zodpovědná za koordinaci pomoci pro okres Aceh Jaya. Podobně jako v jiných oblastech světa hrají agentury OSN často velmi důležitou koordinační roli a slouží jako vedoucí, doplňková či paralelní struktura v rámci koordinačního úsilí oficiálních orgánů dané země. Zapojení CHČR do mechanismů UNORC pobočky v Calangu zaručovalo potřebné sdílení dat a možnost koordinace či spolupráce mezi mezinárodními organizacemi, národními NGO, okresním BRR a okresními orgány státní správy.

4.2.3 Doporučení

- Důležitou podmínkou relevance programu i jednotlivých projektů v komplexním prostředí je koordinace v několika dimenzích. Zde konkrétně s tradičními strukturami komunit, orgány veřejné správy a koordinačními institucemi založenými ke zvýšení efektivnosti práce INGO, NGO a dalších aktérů. Ad hoc vzniklé koordinační instituce často poskytují důležité informace a studie, které doplňují nebo nahrazují nedostatek vládních strategií.
- Spolupráce s oficiálními institucemi, která se projevuje například podpisy na memorandech o spolupráci a dalších dokumentech, dává v očích finálních příjemců pomoci garanci a věrohodnost realizovaným aktivitám. Určitý stupeň garance zajišťují návštěvy představitelů veřejné správy na předávacích ceremoniích.
- V případě realizace aktivit relevantními CSO (v tomto případě dvěma oficiálně registrovanými družstvy) stoupá možnost napojení těchto organizací na finanční mechanismy institucí státní správy čímž se podporuje dlouhodobá udržitelnost intervence po odchodu implementující zahraniční organizace (CHČR).

4.3 Soulad / Harmonizace

Ze strany donorů je principem AE harmonizované, transparentní a kolektivně efektivní jednání. Donoři by se měli více řídit Poverty Reduction Strategy Papers (PRSPs), uplatňovat SWA (*sector-wide approaches*) a pomáhat národním rozvojovým strategiím přímou podporou rozpočtu a finančními mechanismy společného koše (*budget support, joint/basket funding mechanisms*). Trend SWA a přímé rozpočtové podpory ale ohrožují místní organizace.

Striktní kritéria a znesnadňující procedury donorů a národních vlád vylučují místní CSO z procesů rozvojových iniciativ. V prostředí, ve kterém místní a regionální organizace působí, jsou typické krátkodobé a střednědobé iniciativy, což spatřují konzultanti GPRD jako komplikaci při harmonizaci s dlouhodobou rozvojovou politikou. Rigidní procedury, striktní kritéria a časová podmíněnost jsou podle konzultovaných CSO argumenty pro vyšší míru flexibility modalit financování ze strany donorů a pro budování zastřešujících organizací místních CSO.

Strategické síťování, budování platforem CSO je vitálním elementem efektivnosti programů ARD stejně jako prohloubení vztahu donor – místní organizace. Někteří z národních konzultantů dávali za příklad dobré praxe budování programů, jež zahrnují výzkum, hledání klíčových přístupů a dobré praxe programování ARD a obživných aktivit (*livelihoods*). Výstupy těchto programů je zlepšená a diversifikovaná zemědělská produkce díky zajištění zemědělských vstupů, technické podpory a zlepšení výrobní infrastruktury znevýhodněných skupin. Dobrou praxí vztahu donor – místní CSO je posilování sociálního kapitálu místních organizací mobilizací komunit a zvyšováním místních kapacit pro implementování rozvojových aktivit. Předávání dobré praxe umožňuje budování vztahu mezi severními a jižními CSO při práci s komunitami a zlepšení koordinace mezi CSO na národní úrovni.

4.3.1 Gruzie

Koordinační nástroje donorů vznikají v Gruzii jako ad hoc opatření vůči reálné nebo potenciální krizi.[11] Česká Charita spolupracuje v rámci těchto koordinačních mechanismů standardně nebo přes místní charitu. Realita harmonizace donorů a jejich partnerů je však taková, že velké (globální, resp. severní) organizace tyto mechanismy spíše ignorují.

Principem fungování charitní sítě je harmonizace a koordinace rozvojové i humanitární pomoci. Projekty CHČR v Gruzii byly tímto způsobem koordinované minimálně,

[11] *UNDP koordinuje rozvojové iniciativy na území separatistické republiky Abcházie nebo na území s potenciálem etnického konfliktu (Samtskhe/Javakheti). Na národní úrovni koordinuje UNHCR pomoc uprchlíkům a post-konfliktní rekonstrukci po válce v srpnu 2008.*

avšak některé z nich mají synergický efekt – například grantový program v provincii Samtskhe/Javakheti, který technicky navazoval na předchozí projekty Caritas Georgia podporované různými organizacemi z charitní sítě.[12] Na druhou stranu na projekty CHČR (ZRS) navazují projekty ODA z Litvy a Polska.[13]

Efektivní harmonizace donorů a kolektivní efektivnost jejich projektů byla v zájmu GABC od počátku. Cílem iniciativ této organizace směrem k donorům byl vztah založený na vzájemném respektu a čitelnosti obou stran. Družstvo v Gurii vznikalo s pomocí pestré škály donorů: Zastupitelský úřad USA (stáž a demonstrace praxe kooperativního jednání), SABIT – Special American Business Internship Training Program (studijní stáže), CHF International a MZV Litvy (studijní stáže), ABCO – Association of Business Consulting Organizations of Georgia (studijní stáž), CHF International (prezentace družstva na veletrhu), USAID – SME Support Project (školení a průzkum trhu), Charita ČR – ZRS ČR (školení, podnikatelské plány, granty na technologie druhotného zpracování, dodávky na transport produkce, skladová infrastruktura).

Soulad donorů zajišťovala místní organizace GABC. Kombinací různých vstupů v období 2006–2008 vzniklo družstvo, ačkoli ani jeden z donorů neměl za cíl něco podobného zakládat. Cíle projektů sice směřovaly ke vzniku družstva, ale hybatelem, zakladatelem a garantem družstva Agroprodukt byla a stále je místní organizace GABC. V současnosti družstvo patří k největším sdružením svého druhu v Gruzii.

4.3.2 Indonésie

Z dlouhodobého hlediska se jako velice efektivní ukázala koordinace v rámci charitní sítě (účast národní charity, jejích poboček – diecézí a zahraničních charit, které v regionu Acehu působí). Jednalo se o tzv. koordinační jednotku SOA (Special Operation Unit – SOA) vedenou a facilitovanou americkou charitou CRS (Catholic Relief Services – CRS. Jednotka SOA ukončila svoji činnost na začátku roku 2009 a její roli převzala indonéská národní charita – KARINA se sídlem v Jakartě. I přes počáteční problémy spojené s koordinací a důrazem jednotlivých zahraničních charit na

Člen družstva KNJA při práci v sladkovodních sádkách v Panga

odlišné přístupy: přímá implementace, podpora implementace a rozvoje místních partnerů, kombinace obou směrů – příklad CHČR v Acehu, se z dlouhodobého hlediska ukázala její nesporná pozitiva (KEK CDC Consultants, 2008).

Především v pozdějším stadiu fungovala jednotka jako efektivní koordinační orgán pro zajištění financování jednotlivých projektů. Pravidelná aktualizace potřeb místní charity, jejích poboček a implementujících charit vůči donorským charitám probíhala při měsíčních koordinačních jednáních SOA v Madanu (hlavním městě severní Sumatry), návštěvách v Indonésii nebo prostřednictvím čtvrtletního reportingu.

Koordinace se uskutečňovala na měsíčních jednáních několika pracovních skupin, jež se konala vždy po ukončení hlavního setkání. Česká Charita se také přímo podílela na organizaci dvou tematických workshopů. První byl orientovaný na oblast *livelihood*, druhý na práci s místními CSO partnery. Cílem těchto workshopů bylo koncentrovat za jedním stolem nezávislé odborníky či odborníky z jiných INGO, pracovníky zahraničních a místní charity a jejich poboček, reprezentanty místních partnerských NGO nebo jejich platforem, reprezentanty státní správy s dlouhodobou zkušeností v sektoru a celkově tak facilitovat výměnu informací, aktuálních trendů, strategií, plánů či používaných metodologií. Jedním z důležitých témat, která zde CHČR prezentovala, bylo důsledné napojení *ARD* programu na vesnice, jež byly předtím podpořeny charitním programem výstavby trvalých přístřeší, a tedy zajištění více-sektorové efektivity.

[12] *Oprava zavlažovací infrastruktury – Caritas Spain; Program sociální doktríny církve – Catholic Relief Services; projekt primární zdravotní péče – Caritas Germany.*

[13] *Projekt ODA Polska realizuje Caritas Georgia v Samtskhe/Javakheti a projekt litevské rozvojové spolupráce uskutečňuje GABC v Gurii.*

Podobně důležitá byla výměna strategických plánů pro Aceh nebo Indonésii mezi organizacemi sdruženými v SOA. Tento moment byl speciálně důležitý pro CHČR, neboť pracovníci české Charity dorazili do Acehu v únoru 2005, zatímco jiné charity pracovaly v Indonésii nebo v Acehu již několik desítek let.[14] Charita ČR tak získala jedinečnou možnost správně formulovat své strategické plány v regionu, orientovat se na vhodné a potřebné sektory. Přizvaní reprezentanti partnerských charit se také účastnili vytváření tříletého strategického plánu CHČR pro Indonésii (zaměřeno na Aceh) pro období 2009–2011.

Implementační zkušenost a organizační historie jednotlivých národních charit je často velmi odlišná. Z tohoto důvodu je nesporným přínosem členství v partnerské síti, které dává tzv. „mladším“ charitám možnost růstu a zkvalitnění používaných metodologií, a tím v budoucnu také možnost poskytovat kvalitnější služby příjemcům pomoci či sdílet metodologie a zkušenosti s místními partnerskými organizacemi.

Jako konkrétní příklad zde může posloužit výstavba trvalých přístřeší Charitou ČR v Acehu. Německá charita financovala daný projekt, ale zároveň zajišťovala metodologické školení pro příslušného projektového manažera CHČR, sdílení vlastních metodologií a vnitřní technické expertizy v rámci pravidelných monitorovacích návštěv projektu. Na druhé straně se CHČR během svého více než čtyřletého působení v Acehu specializuje především na oblast RLD. Za tuto dobu získala řadu velice zajímavých zkušeností v daném sektoru a v roce 2009 se orientuje především na jejich patřičnou dokumentaci. Ta by měla následně sloužit (a částečně již slouží) k předávání praktických a teoretických zkušeností v sektoru indonéské centrální Charitě, jejím pobočkám, místním neziskovým organizacím a dalším aktérům. Jako nejvhodnější formy přenosu zkušeností a nejlepší praxe jsou používány nebo plánovány například krátkodobé stáže v terénu, sdílení zdokumentované RLD metodologie, dlouhodobé školení kombinující praktickou a teoretickou výuku (implementační oblast CHČR v Acehu poskytuje ideální možnost pro zajištění praktické výuky), přímá podpora pilotních projektů partnerů a pravidelný konzultační dohled nad touto pilotní implementací (zde jde o finančně náročnější plán, který však již má podporu a příslib ze strany několika současných donorů CHČR v Acehu, další možností je také zajištění institucionálního financování v rámci vypisovaných *Calls for proposals*).

Jak již bylo řečeno, jednotlivé zahraniční národní charity, místní indonéská Charita a její pobočky či místní partnerské NGO často používají různé metodologie. Masivní pomoc, která přicházela po tsunami do Acehu, zároveň stavěla před implementátory řadu nových, dříve nepoznaných výzev. Jedním z pozitivních výstupů SOA bylo nastavení dlouhodobého školicího procesu v prioritních sektorech, který si kladl za cíl do určité míry sjednotit používané metodologie v daném sektoru a přispět tak k budování minimálních standardů aktivit charitní sítě a jejích partnerů v Indonésii. Jako pozitivní příklad může sloužit dlouhodobé budování kapacit v oblasti prevence rizik a katastrof (*disaster risk reduction*) zajišťované SOA.

4.3.3 Doporučení

- Posilování sociálního kapitálu partnerských CSO směrem ke komunitám, místním institucím a konečně i vůči donorům a tzv. severním CSO napomáhá harmonizaci rozvojových iniciativ „odspodu“. Přenechání části projektové autority místním organizacím působí jako činitel efektivnosti.
- Harmonizaci v rámci donorského prostředí je třeba zajišťovat sdílením metodologií, slaďováním přístupů a dobré praxe.

4.4 Řízení k výsledkům

Tento princip efektivnosti spočívá v odpovědnosti donorů a partnerů za řízení zdrojů a za vylepšování rozhodovacích procesů směrem k výsledkům při zapojení organizací občanské společnosti působící v ARD. Prostředkem k dosažení tohoto stavu je zlepšení kapacit pro posuzování výstupů a zodpovědnosti CSO, vlád i donorů. Mechanismem principu řízení k výsledkům může být strategický networking. Platformy CSO umožňují monitorování zodpovědnosti a implementace agendy efektivnosti. Uznání role CSO vládami, vzájemný respekt a porozumění jsou potřebné k zajištění větší efektivnosti pomoci.

Při naplňování místních ARD cílů bychom se měli zaměřovat více na dopady než pouze na projektové nebo programové výstupy.

[14] *Americká charita CRS oslavila v roce 2008 již 50 let své existence v Indonésii.*

4.4.1 Gruzie

Partnerská organizace GABC je členem zastřešující organizace Association of Business Consulting Organizations of Georgia (ABCO), která pro celonárodní síť CSO (včetně personálu družstva) zajišťuje školení a projekty budování kapacit.

Členy družstva je 250 výrobců a zemědělců z osmi vesnic regionu Guria, kteří pěstují a prodávají produkty jako citrusy, churmu, jedlé kaštany, med, čaj, kiwi, bobkový list, lískové ořechy a fei choa. Z členství v družstvu vyplývá několik výhod:

- zajištění odbytu produkce;
- každoročně vyplácené dividendy;
- dostupné školení;
- levnější zemědělské vstupy;
- dostupnost sekundárního zpracování produkce.

S pomocí partnerské organizace Guria Agri-business Center jsou prováděny různé marketingové akce; konají se setkání u kulatého stolu s kupujícími; vytváří se síť nových trhů; členové družstva se účastní místních a mezinárodních výstav.

Skupiny členů jsou organizované podle teritoriální příslušnosti, unie několika farmářů (přibližně od 3 do 12) zakládá vzájemnou formální nebo neformální dohodou tzv. *amchanagoba* – sdružení individuálních podnikatelů pod vedením tzv. *liděra*. Tento status je klíčový pro úspěšnou integraci skupiny do družstva, *liděr* je jednotícím prvkem skupiny a zároveň dojednává s vedením družstva ceny a objemy produkce členů *amchanagoba* k prodeji. *Liděrové* jsou zpravidla zároveň členy dozorčí rady družstva a podílejí se na rozhodovacích procesech.

Posláním družstva je podporovat obchodování včas, v dostupnm množství a kvalitě; zvyšovat přidanou hodnotu zemědělských produktů; organizovat sběrná místa; zajišťovat společné dodávky; organizovat setkání s vývozci, výrobci a zástupci supermarketů za účelem podpory obchodování; zvýšit marketingové příležitosti prováděním společné činnosti.

Management družstva dojednává odbyt produkce ve velkém množství a se zárukou kvality vůči odběratelům. Management vyplácí jednotlivým členům polovinu rozdílu ceny mezi běžným výkupem od jednotlivých farmářů a cenou, za kterou prodává družstvo. Druhá polovina zůstává družstvu na provozní výdaje nebo na investice. Takto nastavený tržní systém je výhodnější pro ty farmáře, kteří jsou schopní nebo ochotní dodávat větší objemy produkce.

Stanovy družstva definují povinnosti vzájemných vztahů mezi členy a povinnosti a práva členů vůči managementu družstva. Mechanismus zodpovědnosti za výsledky vůči členské základně družstva zajišťuje dozorčí rada volená na čtyři roky valným shromážděním členů. Radě družstva se zodpovídají dva ředitelé, kteří nesmějí být členy družstva. Stanovy určují poměrně přísnou dělbu kompetencí a mandátů všech výkonných orgánů. Zodpovědnost družstva je založená na zkušenostech obdobných uskupení ve Velké Británii, Maďarsku a USA. Budování kapacit ve smyslu zlepšení systému odpovědností a vnitřní komunikace bylo zajištěné jinými donory, především USAID.

4.4.2 Indonésie

Člen družstva KNJA při třídění ryb v tzv. „floating fish cage“ zvané keramba

Jako velice efektivní se ukázala úzká **synergie obou ARD projektů**. Výměna informací, koordinace, sdílení zkušeností[15], používání stejných partnerů, sdílené školení projektových zaměstnanců, použití stejného externího evaluátora napomáhá zvyšování implementační efektivity obou projektů. Příkladem je komunitní stromová školka a školicí centrum

[15] *Poskytování školení rolníkům s využitím metodiky Farmer Field School v rámci projektů v post-konfliktních oblastech respektuje lessons learnt z projektu v post-tsunami oblastech, kde byla aplikovaná stejná metodika.*

permakultury v Rentangu. Sdílený management v podobě společného plánování či společné školicí partnerské organizace zlepšuje efektivitu školení příjemců pomoci a cílené a dlouhodobé zvyšování kapacit a profesních znalostí tzv. *community trainers*.

Pro projekt v post-konfliktních oblastech je specifická spolupráce s acehskou NGO PADHI. Její zaměstnanci jsou jednak přímo začlenění do projektového týmu a zároveň je část projektového rozpočtu věnována na podporu organizační struktury PADHI. Charita ČR zajistila organizační analýzu potřeb partnerské organizace a v průběhu roku 2009 chystá strategické plánování PADHI a společnou přípravu samostatného projektu, který by měl odrážet výsledky strategického plánování. Kromě implementace by tento projekt měl zajišťovat další rozvoj organizační struktury a nezbytná školení pro zaměstnance PADHI.

V oblasti rozvoje družstev CHČR vytvořila fungující systémy pro komunikaci a výměnu zkušeností mezi oběma družstvy – *joint assesment; planning sessions*. Družstvo KPPT dodává produkci pro malou továrnu na výrobu rybího krmiva, která spadá pod družstvo KNJA.

Charita ČR se také soustřeďuje na zajištění výstupů, jejichž fungování je nezbytné pro ekonomickou udržitelnost činnosti obou družstev. Na jejich vedení se v současné době podílí také CHČR, ale po jejím odchodu z regionu management plně převezmou obě družstva. Do této skupiny patří kromě polních kanceláří a skladů také dvě sádky, malá továrna na výrobu rybího krmiva, komunitní stromová školka a školicí centrum permakultury. Jejich fungování snižuje náklady produkce a zvyšuje profitabilitu obou družstev a jejich členů. V roce 2009 se CHČR soustřeďuje na podporu šíření jednoduchých metod zpracování produkce a související navýšení prodejní ceny na trhu (např. chilli pasta, tempe, tofu). Dlouhodobá orientace na konečnou ziskovost je jednou ze základních garancí pro přijetí nabízené pomoci. Byly také zajištěny dlouhodobé pokračující studijní stáže pro členy obou družstev a nastavena spolupráce s relevantními institucemi.[16]

Charita ČR napojuje představenstvo družstev na partnerské organizace a jiné neziskové organizace působící v okresu Aceh Jaya. Vyškolení trenéři z řad KNJA například realizovali placený školící program v oblasti akvakultury pro místní organizaci PASKA a její příjemce pomoci (školení bylo financováno CCA podpořené CIDA); v současné době probíhají jednání o podobné spolupráci s organizacemi Childfund či OISCA. Družstvo KNJA také dokončuje plán spolupráce s univerzitou Teuku Umar v Meulabohu, která by se měla týkat nastavení placeného praktického studijního programu pro universitní studenty v rámci řízení provozu malých sádek a malé továrny na výrobu rybího krmiva. Tento proces je facilitován a konzultován za účasti CHČR a *Ministry of Fisheries and Marine Affairs* v Sukabumi.

Vyškolená farmářská skupina (volně napojená na družstvo KPPT), která prošla *Farmer field* school školením CHČR, byla později kontraktována pobočkou *Ministry of Agriculture* v Calangu v rámci zajištění kompostu při distribuci kaučukovníkových sazenic.

Charita ČR zajišťuje také napojení obou družstev na regionální trh a podporuje visibility vůči představitelům státní správy (účast na zahajovacích a předávacích ceremoniích) s dlouhodobým cílem napojit družstva na rozpočtové plánování orgánů regionální státní správy. Dobrým příkladem je samostatná účast obou družstev na výstavě k výročí tragédie tsunami v prosinci 2007 v Calangu. Prezentace, shlédnutá například guvernérem provincie Aceh, byla samostatně připravena a realizována členy družstev.

Při zvyšování kapacit je důležité mít na zřeteli relevanci vůči potřebám příjemců pomoci, dále jejich kapacitu přijmout a následně používat náplň školení. Charita ČR se snaží používat v rámci školení (*trainings, internships, exchange visits, farmer field days, study tours*) uživatelsky přívětivé materiály a moduly školení. Snahou je také zajistit pro vybrané perspektivní příjemce navazující několikastupňové školení a vytvářet tzv. *community trainers* (většinou členové družstva), kteří později zajišťují školení pro nové příjemce pomoci, komunity či jiné instituce. CHČR také klade silný důraz na metodologie, které „studentům“ představují ARD ne jako pouhý nedostatek vnější pomoci, ale spíše jako možnost intenzivně využít dostupné prostředky z okolí a následně profitovat z prodeje (např. výroba kompostu, využití bioplynu,

[16] *Studijní cesta na jižní Sulawesi v rámci poznávání fungování zavedených družstev, profesní tréninky a školení členů KNJA ve školicím centru Ministry of Fisheries and Marine Affairs v Sukabumi nebo v rámci státních sádek v Ujung Battee nedaleko hlavního města Acehu, Banda Aceh.*

efektivní produkce / ošetřování tradičních plodin jako kaučuk, kakao či rýže, ochrana před škůdci, výroba rybího krmiva).

Pravděpodobně nejúspěšnějším příkladem správně zaměřeného a srozumitelného zvyšování kapacit zajišťovaného CHČR v Acehu je tzv. metodologie *Farmer Field school* (implementováno např. ve spolupráci s národní organizací PANSU). Trenéry jsou vyškolení a pokročilí farmáři ze severní Sumatry (praktikové), kteří v komunitách na demonstračních parcelách organizují dlouhodobou kombinaci teoretického školení a praktické výuky. Toto se týká především plodin jako kaučuk, kakao, rýže. Na rozdíl od řady jiných tréninkových metodologií v Acehu je *Farmer Field School* velice dobře přijímána komunitou, především pro svou praktičnost a nízký nárok na intelektuální úroveň příjemců.[17]

V případě, že jsou citlivě představena komunitám, mohou tzv. ***průřezová témata*** sloužit jako vhodný prostředek pro zapojení marginalizovaných skupin a ke zvýšení jejich účasti na projektu. Při zavádění *gender* metodologie v komunitách bylo nutné brát zřetel na používaný jazyk. Používání slova *gender* bylo naprosto anulováno a prosadil se termín „nerovnost v přístupu k pracovním příležitostem“. Zároveň bylo nutné pro přístup k dané marginalizované skupině zajistit oddělená genderová setkání v komunitách. Jedním z velice pozitivních výstupů v rámci projektu v post-tsunami oblastech je vytvoření speciální ženské *„savings group“* ve vesnici Putue v subokresu Jaya, která vznikla v rámci školení *Farmer Field School* v oblasti sub-sektoru produkce rýže (System of Rise Intensification – SRI). Její přijetí ze strany komunity je velice pozitivním výsledkem.

Jako podporu strategické národní sítě je možné z pohledu CHČR vnímat budování kapacit indonéské národní charity KARINA a jejích poboček (diecéze). Pozdější stadium činnosti koordinační charitní jednotky SOA se významně soustředilo na budování kapacit indonéské národní Charity. Přestože toto by měl být základní princip činnosti zahraničních charit při vstupu do postižené země, v počátku fungování SOA se tak nedělo. Roli zde tradičně hraje jednak diverzifikace jednotlivých charit v rámci principu „přímá implementace versus podpora partnerů“, ale zároveň v období, kdy v Acehu udeřila vlna tsunami, byla indonéská národní Charita v samém počátku existence a její implementační kapacity byly velice slabé. Díky obrovským finančním prostředkům a často omezenému období pro jejich použití byla většina zahraničních charit „zahlcena“ vlastní přímou implementací. Teprve později se objevila jako většinová priorita cílená podpora struktury a kapacit indonéské národní Charity a jejích poboček.

4.4.3 Doporučení

- Vzdělávání koncových uživatelů projektových výstupů musí být vyvážené. Správným nastavením kombinace teoretického školení a praktické výuky jsou lépe dosažitelné místní i regionální rozvojové cíle.
- Propagace produkce a usnadňování dostupnosti trhu pro koncové uživatele je vhodný nástroj pro naplnění zásady řízení k výsledkům.
- Podpora budování kapacit partnerských organizací v rámci platforem a sítí (církevních i sekulárních) napomáhá do určité míry efektivnosti rozvojových iniciativ. Agenda AE je pro CSO více relevantní a zřejmá v širších rámcích institucionálních a občanských platforem.

4.5 Společná odpovědnost

Donoři a partneři jsou společně odpovědní za rozvojové výsledky a za rozvoj skutečného partnerství se vzájemnou zodpovědností. Tato pátá AE zásada zavazuje dárce a přijímající země k vzájemné zodpovědnosti a transparentnosti, a to i pokud jde první čtyři principy efektivnosti pomoci. Obdobný přístup tato zásada vyžaduje po vládách, zejména zodpovědnost za využívání veřejných prostředků.

Co se týká odpovědnosti, zůstávají CSO působící v ARD odpovědnější vůči dárcům, kteří poskytli finanční prostředky, než ke konečnému příjemci toho samého financování. Tento přístup zpochybňuje, do jaké míry CSO mohou být hodnověrnými zástupci komunit. Ze strany donorů jde totiž

[17] *V počátcích této aktivity panovala obava, jakým způsobem budou acehští zemědělci a acehské komunity přijímat batacké farmáře (většinou křesťanské etnikum obývající severní části ostrova Sumatra). Obě komunity jsou nábožensky odlišné (Aceh – konzervativní islám, Bataci – většinou křesťané) a navíc severní Sumatra, především město Medan, dlouhodobě funguje jako centrum pro nákup levných plodin z Acehu, které zpracovává a zpracované plodiny zpětně prodává do Acehu. Pro úspěch tohoto „projektu“ a konečné přijetí komunitou se ukázaly jako zásadní následující dva momenty. Jak školitelé tak i „studenti“ jsou farmáři a sdílejí společný vztah k půdě, na které pracují; zároveň vyškolení batačtí farmáři žili během celého šestiměsíčního procesu v daných komunitách, a tím byli schopni si získat důvěru finálních příjemců pomoci – účast na komunitních aktivitách, oslavách svátků, společný rituál pití kávy atd.*

proti zásadě vzájemné zodpovědnosti přístup vnucující podmíněnost a jednostrannou odpovědnost ze strany místních CSO. Základním poselstvím tohoto AE principu je zapojení „koncových uživatelů“, kterým jsou určené výsledky rozvojové iniciativy, do jejich hodnocení.

4.5.1 Gruzie

Místní organizace GABC i ABCO standardně působí jako facilitátoři rozvojových iniciativ počínaje formulací projektů ve spolupráci s individuálními rolníky nebo jejich sjednocené jednotky až po průběžné konzultace a monitoring. Jejich zodpovědnost vůči koncovým uživatelům je zajištěná úspěšností projektů, které pomáhaly sestavit.

Monitoring a reportování projektu je v odpovědnosti místních koordinátorů (GABC, ABCO a Caritas Georgia), narativní i finanční reporting probíhá měsíčně podle formulářů CHČR. Koncoví uživatelé mají povinnost reportovat, ale ne obráceně. Družstvo a jeho členové jsou také v pozici koncových uživatelů projektu, a tudíž mimo jeho řízení. Dozorčí rada družstva se hlasováním vyjádřila pouze k majetkovým vztahům a smluvnímu zajištění prostor k umístění technologie, jež je jedním z projektových výstupů. Družstvo každoročně vyplácí dividendy členům (polovina rozdílu ceny produkce vykoupené družstvem a případným nákupčím).

Charita ČR v Gruzii neskládá účty ani partnerským organizacím ani koncovým uživatelům projektových výstupů. Jistým náznakem uplatnění zásady společné odpovědnosti vůči příjemcům pomoci mohou být finanční zprávy o střádaných financích z místních zdrojů na komunitní projekty v Samtskhe/Javakheti. Obdobně je uplatňované transparentní účtování finančního podílu koncových uživatelů v projektu zaměřeném na zvýšení konkurenceschopnosti gruzínského zemědělství.

4.5.2 Indonésie

V rámci RLD implementace CHČR v Acehu je možné definovat tři základní vztahy vzájemné odpovědnosti:

a) Donoři – CHČR

Vzájemná odpovědnost je garantovaná podepsanou smlouvou, která definuje práva a povinnosti obou aktérů. Tuto smlouvu podepisuje za CHČR centrála v Praze a centrála

Osazování pobřeží sazenicemi mangrove napomáhá obnově pobřežního habitatu a zároveň dlouhodobě chrání prostředky obživy na pobřeží – porost zabraňuje erozi pobřeží.

příslušného donora. Tok relevantních informací vůči donorovi o průběhu implementace zajišťuje pobočka v rámci narativních a finančních zpráv, externích evaluací a finančních auditů, mediálních výstupů a návštěv v terénu. Na straně donorů ocenila CHČR během svého působení především sdílení strategického plánování a potřebných metodologií a kontaktů, vtažení zaměstnanců CHČR do školícího procesu zajištěného donorem pro místní partnery, včasné alokování a zasílání finančních prostředků, otevřenost v rámci nutných aktualizací projektových dokumentací (reflektujících turbulentní změny v post-tsunami rehabilitačním prostředí a umožňujících udržení relevantního zaměření implementace), otevřenost k přesměrování finančních toků v rámci aktuálních rozvojových trendů v Acehu (možnost alokovat finance do post-konfliktních oblastí jako garance snižování potenciálu sociálního konfliktu).

Pro vytváření dlouhodobého kvalitního vztahu založeného na vzájemném porozumění a respektu se ukázala důležitá schopnost CHČR otevřeně informovat o probíhající implementaci a problémech a schopnost reagovat na tyto problé-

my a zajistit jejich nápravu. Donoři zároveň ocenili ochotu a připravenost CHČR sdílet vlastní zkušenosti a *best practice* s místními partnery na úrovni indonéské národní Charity, jejích poboček a indonéských NGO.

b) Charita ČR

Historie činnosti CHČR v Acehu je poměrně krátká (pobočka funguje teprve čtvrtým rokem), proto bylo nutné přizvat pro optimální implementaci řadu partnerských organizací či nezávislých expertů, kteří pomáhají zajišťovat komplexnost a relevanci používaných metodologií. Vztahy na této linii většinou garantují tzv. MoU a ToR mezi CHČR a partnerem.

V současné fázi se pobočka stále více soustřeďuje na posilování struktury, budování kapacit a zajišťování souvisejících finančních prostředků pro své dlouhodobé partnery na lokální či národní úrovni. Tato strategie z dlouhodobého hlediska významně přispívá k posilování dobrých vzájemných vztahů a vzájemného respektu a porozumění mezi CHČR a jejími partnery.

Zde je nutné zdůraznit, že každé partnerství v sobě skrývá nutnost kompromisu v rámci tzv. „ideálních metodologií a plánů“ u každého z partnerů. Důležitým momentem posílení vztahu vzájemné odpovědnosti je kromě jasně definovaných oficiálních dokumentů také udržování tzv. neformálních vztahů (otevřené sociální vazby), které z dlouhodobého hlediska napomáhají minimalizovat případné konfliktní situace.

c) Charita ČR – finální příjemci pomoci (zde konkrétně reprezentovaní dvěma družstvy)

Vztahy mezi CHČR a komunitou jsou z formálního hlediska opět nastaveny smlouvou nebo kombinací MoU a ToR pro dané období. Česká Charita navíc v roce 2008 přistoupila k zavedení tzv. čtvrtletních transferů pro družstva. Plán těchto transferů je připravován družstvem ve spolupráci s projektovými zaměstnanci CHČR (organizační potřeby, platy, revolving fund pro kooperativní členy) a po odsouhlasení projektového manažera a finančního manažera pobočky je transfer zaslán přímo na bankovní účet družstva. Družstvo je poté odpovědné za vyúčtování daného transferu vůči CHČR.

Kromě formálních dokumentů se pro posílení vztahu vzájemné důvěry a respektu ukázaly jako zásadní následující momenty: účast členů družstva na vnitřním plánování, monitorování a evaluaci; dodržení slibů daných CHČR ve vztahu k družstvu; dlouhodobé závazky; udržování neformálních vztahů – například přítomnost zaměstnanců CHČR na komunitních slavnostech, oslavách a ceremoniích a jejich případná podpora.

Ve vztahu k družstvům používá CHČR týdenní, měsíční a čtvrtletní monitoring. Po monitoringu jsou společně (CHČR a družstva) plánovány následující aktivity a v případě potřeby přijata nezbytná rozhodnutí pro nápravu. Celkový systém vlastně představuje společnou konkrétní implementaci „strategického plánu rozvoje družstev“, který je hlavním dokumentem a byl připraven jako výstup ze společných workshopů CHČR a družstev.[18]

4.5.3 Doporučení

- Společná nebo sdílená odpovědnost je základní podmínkou efektivnosti a je překrývající kategorií pro ostatní čtyři zásady. Klíčové je přesné zakotvení odpovědností ve smluvní podobě, tedy jasná pravidla regulující informační a finanční toky v projektu.
- Česká Charita v postavení implementátora rozvojových iniciativ pociťuje jako efektivnost posilující element také flexibilitu a otevřenost. Včasné alokování financí na projekt ze strany donora, operační flexibilita a otevřenost pro průběžné aktualizace projektů posiluje efektivnost akce stejně jako otevřenost vztahů vůči partnerům a koncovým uživatelům. Přehnaná sociální distance naopak oslabuje pozice partnerů a zakládá potenciál pro konflikty.
- Obousměrné zodpovědnosti napomáhá podíl na financování konkrétních výstupů ze strany koncových uživatelů. Bez pochyby platí úměra: čím více uživatel projektu vydává na projekt z vlastních zdrojů, tím více podpory mu poskytuje donor i spolupracující CSO.

[18] *K tomuto procesu byl také přizván externí indonéský konzultant (v roce 2008 strávil tři měsíce s každým družstvem při nastavení základních procesů a standardů), jenž v současné době pracuje jako stálý zaměstnanec CHČR, a spolu se dvěma dalšími, vyškolenými pracovníky CHČR (Project Officers, kteří prošli třítýdenním specializovaným školením na jižním Sulawesi) zajišťuje dlouhodobý rozvoj obou kooperativních struktur.*

5. Závěr

Shrnutí aspektů efektivnosti

Dva vybrané projekty CHČR v oblasti rozvoje venkova jsme posuzovali ve vztahu k rámcovým principům efektivnosti rozvojových iniciativ podle Pařížské deklarace. Z naší zkušenosti vyplývá, že pro skutečnou efektivnost a zajištění pozitivních dopadů na obyvatele venkovských oblastí je rozhodující zdůrazňovat reálné potřeby a možnosti rozvoje z pohledu občanské společnosti.

A) Z hlediska ***vlastnictví*** rozvojových programů je nezbytné zapojení místních obyvatel a skupin občanské společnosti již do komunitního plánování a participativní identifikace projektů. Kritéria účasti v projektech musí zahrnovat zájem na aktivním zapojení včetně finanční nebo materiální spoluúčasti při realizaci projektu i při využívání jeho výsledků zejména v těchto ohledech:

- V případě že se komunita či partneři plánovaného projektu účastní počáteční analýzy potřeb a jsou správně zapojení, stoupá porozumění mezi všemi aktéry, snižuje se prostor pro případné konfliktní situace a zvyšuje se pocit vlastnictví na straně komunit i jednotlivců.
- Jasné a s komunitou konzultované nastavení pravidel pro výběr finálních příjemců pomoci před zahájením projektu redukuje rizika konfliktů a zvyšuje pocit vlastnictví.
- Důkladná místní znalost na straně implementačních partnerů rovněž podporuje utváření pocitu vlastnictví a odpovědnosti na straně komunit a tento pocit je posilován vtažením příjemců projektu do procesu plánování, analýzy rizik, monitoringu a evaluace.
- Identifikace relevantních CSO a následná implementace těmito strukturami omezuje výskyt problémových situací, zajišťuje participaci ze strany komunity a rozšiřuje možnost využití nabízené pomoci, tedy budoucí udržitelnost.

B) Z hlediska ***napojení na národní strategie*** je častým problémem nesoulad těchto strategií se skutečnými prioritami sektoru nebo jednotlivých oblastí a aktérů (zejména marginalizovaných skupin obyvatel). Je proto nutné využívat znalost prostředí ze strany CSO nejen při kritice ale hlavně při prosazování rozvojových alternativ již na úrovni komunit, okresů a provincií. Současně je nezbytné posílení dialogu a vzájemného respektu mezi jednotlivými aktéry:

- Důležitou podmínkou relevance programu i jednotlivých projektů je koordinace s tradičními strukturami komunit, orgány veřejné správy a koordinačními institucemi.
- Spolupráce s oficiálními institucemi dává garanci a věrohodnost realizovaným aktivitám v očích finálních příjemců pomoci.
- V případě realizace aktivit relevantními CSO se zvyšuje možnost napojení těchto organizací na finanční mechanismy institucí státní správy a podporuje se tak dlouhodobá udržitelnost intervence po odchodu implementující zahraniční organizace.

C) ***Harmonizace*** rozvojových programů na úrovni státu (např. podpora rozpočtu) a striktní byť sjednocené procedury požadované donory mohou vést k dalšímu vyloučení těch nejpotřebnějších – marginalizovaných skupin. V našich projektech se snažíme o úzkou spolupráci s různými donory. Kromě znalosti prostředí a společného zájmu donorů a CSO o efektivnost je však důležitá také koordinace mezi jednotlivými CSO, dlouhodobá podpora budování jejich kapacit a vzájemná předvídatelnost všech zainteresovaných stran.

- Posilování sociálního kapitálu partnerských CSO směrem ke komunitám, místním institucím i vůči donorům a tzv. severním CSO napomáhá harmonizaci rozvojových iniciativ „odspodu“.
- Harmonizaci v rámci donorského prostředí je třeba zajišťovat sdílením metodologií, slaďováním přístupů a dobré praxe.

D) Pokud jde o ***řízení k výsledkům***, podstatné je hlavně zaměření na dopady pro cílové skupiny. Management CSO musí začínat již budováním kapacit CSO a trvalou komunikací mezi CSO i se zástupci veřejné správy. Povinnosti a práva jednotlivých aktérů i mechanismy zodpovědnosti za výsledky musí být jasné předem.

- Vzdělávání koncových uživatelů projektových výstupů musí kombinovat teoretické školení a praktickou výuku a musí být zaměřeno na dosažení rozvojových cílů.
- Důraz na produkci a dostupnost trhu je vhodný nástroj řízení k výsledkům.
- Podpora budování kapacit partnerských organizací v rámci platforem a sítí napomáhá do určité míry efektivnosti rozvojových iniciativ.

E) ***Společná*** resp. ***vzájemná zodpovědnost*** neznamená odpovědnost pouze za narativní a finanční reporting, ale hlavně odpovědnost za výsledky vůči cílovým skupinám (občanům) a také odpovědnost za rozvoj opravdového partnerství.

- Společná nebo sdílená odpovědnost, tedy jasná pravidla regulující informační a finanční toky v projektu jsou základní podmínkou efektivnosti.
- Efektivnost posiluje také flexibilita a otevřenost, tedy včasné alokování financí na projekt, operační flexibilita, otevřenost pro průběžné aktualizace projektů a vztahová otevřenost vůči partnerům a koncovým uživatelům projektu.
- Obousměrné zodpovědnosti napomáhá podíl na financování konkrétních výstupů ze strany koncových uživatelů.

Role občanských organizací

Důkladná znalost prostředí; přímá participace příjemců ve všech fázích přípravy, realizace a hodnocení projektů; spolupráce a koordinace s dalšími aktéry na národní i mezinárodní úrovni a vzájemná zodpovědnost za výsledky rozvojové spolupráce jsou bezesporu klíčové faktory úspěšnosti rozvojových programů a projektů.

Z hlediska úlohy občanských organizací je v těchto ohledech určitě rozhodující ***otevřené partnerství*** – mezi organizací a občany, které daná organizace reprezentuje; mezi podobnými organizacemi v cílové zemi i mezinárodně; mezi CSO a aktéry z dalších sektorů, včetně národních a lokálních autorit a donorů. Je zjevné, že tato partnerství potřebují nejen vzájemnou důvěru, transparentnost i odpovědnost ale také sdílení zkušeností a podporu pro budování a posilování kapacit.

Kromě partnerské spolupráce při implementaci rozvojových projektů jsou důležité i ***další role CSO*** – často poskytují služby pro marginalizované skupiny obyvatel a brání jejich práva, zajišťují významné spolufinancování pro lokální rozvojové intervence a facilitují spolupráci či dlouhodobý networking napříč sektory i regiony.

Výjimečná role CSO nicméně není daná pouze jejich statutem, ale závisí na míře jejich odpovědnosti vůči občanům a také na schopnosti reagovat na situaci přímo v terénu, překonávat překážky a učit se z chyb.

Jan Černík se zabývá ekonomickou antropologií, zejména ekonomikou domácností a venkovských komunit v rozvojových zemích. Momentálně pracuje v Charitě ČR jako programový manažer pro jižní Kavkaz, řídil rozvojové projekty v Moldavsku.

Martin Váně pracuje pro Charitu ČR od roku 2001 jako vedoucí mise v Čečensku. Od roku 2006 je vedoucím mise pro Jihovýchodní Asii v indonéském Acehu. Zaměřuje se zejména na zemědělství a rozvoj venkova.

Školní poradkyně v komunitě Nhongonhane, Mozambik, foto: Jana Krczmářová

Gender a rozvoj

Gender a efektivnost rozvoje v českém kontextu[1]

Míla Lukášová

Úvod

„Více než miliarda žen na celém světě nadále setrvává v chudobě... V prostředí bránícím ženám v rozvoji jsou ohroženy národní rozvojové strategie i naplnění Rozvojových cílů tisíciletí. Nelze hovořit o efektivnosti pomoci bez zaměření na genderovou rovnost.“[2]
(Inés Alberdi, výkonná ředitelka UNIFEM, září 2008)

Mnoho zástupců a zástupkyň z řad nevládních neziskových organizací (NNO), akademické sféry i z politických řad upozorňují na propojenost efektivního rozvoje s cílem genderové rovnosti ve snaze zařadit genderové otázky do centra rozvojových aktivit.[3] Mnoho aktérů v rozvojové oblasti postupně uznává, že začlenění genderu do všech rozvojových politik a projektů je pro rozvoj klíčové, stejně jako další specifická opatření zaměřená na zplnomocnění žen. Tento takzvaný dvojí přístup k začleňování genderu stojí za vznikem této studie, jež je součástí projektu „Efektivnost organizací občanské společnosti v rozvojové spolupráci“ realizovaného národní platformou FoRS – Českým fórem pro rozvojovou spolupráci u příležitosti předsednictví České republiky v Radě EU. Projekt je zaměřen na reflexi současných aktivit českých organizací občanské společnosti z hlediska efektivnosti rozvoje. V souladu s tímto projektovým záměrem se daná studie snaží zhodnotit konkrétní zkušenosti z rozvojových projektů dvou českých NNO, použitím dvojího přístupu k genderovému mainstreamingu.

Poskytováním případových studií ke konkrétním rozvojovým tématům se FoRS snaží přispět do globálního procesu vyhodnocování principů rozvojové efektivnosti z pohledu organizací občanské společnosti, tzv. „Open Forum for CSO Development Effectiveness.“

Tato studie nejprve analyzuje genderové otázky v širším kontextu představením globálního institucionálního rámce a poté se věnuje genderu v rámci české rozvojové konstituence. Následně se studie zaměřuje na práci dvou českých NNO s ohledem na jejich příspěvek k genderové rovnosti a zplnomocnění žen v rozvojových zemích s cílem najít silné a slabé oblasti a shrnout poznatky získané během jejich práce ve vztahu k efektivnosti rozvoje. Zvláštní pozornost je věnována vztahu genderu a efektivnosti rozvoje: první případová studie analyzuje začlenění genderu v projektu Charity ČR v Indonésii Obnova vesnických komunit a druhá

[1] *Přeloženo z anglického originálu.*
[2] *No Aid Effectiveness without Gender Equality, UNIFEM, Evropská komise, Mezinárodní organizace práce, 2. září 2008 http://www.OSNifem.org/news_events/story_detail.php?StoryID=721.*
[3] *Viz např. studie v oblasti genderu, které zveřejnily švédská agentura pro rozvoj Sida, irská Irish Aid, OSN, platforma WIDE; odborné zpracování tématu představuje také třeba práce Caroline Moser nebo Janet Henshall Momsen.*

případová studie zkoumá projekt Bon Départ (Dobrý start) zaměřený na zplnomocnění žen, který realizovala organizace Humanitas Afrika v Burkině Faso. Výsledky těchto dvou projektů v oblasti genderu a rozvojové efektivnosti jsou rovněž porovnány s obecnými globálními a národními rozvojovými cíli zaměřenými na genderovou rovnost.

Předkládaná studie ukazuje, že projekt Obnova vesnických komunit realizovaný Charitou ČR v Indonésii i Bon Départ organizace Humanitas Afrika v Burkině Faso mají potenciál přispět k efektivnosti rozvoje z hlediska genderu a pomoci naplnit globální cíle týkající se genderové rovnosti a zplnomocnění žen. Role občanské společnosti při prosazování genderové rovnosti se navíc ukazuje jako nenahraditelná, vzhledem k relativně nízké pozornosti věnované genderu a lidským právům žen obecně v zahraniční rozvojové spolupráci ČR.

1. Metodika a rozvrh kapitol

Studie nejprve stručně popisuje historické pozadí a institucionální rámec genderu, rozvoje a rozvojové efektivnosti, čímž vytyčuje východiska pro další analýzu. Cílem této práce je zhodnotit přínos organizací občanské společnosti (CSO) k rozvojové efektivnosti, proto je upřesněn také širší kontextuální rámec pro hodnocení výsledků CSO, konkrétně Rozvojové cíle tisíciletí (kapitola 3) a cíle rozvojové spolupráce ČR (kapitola 4). Před případovými studiemi je ještě uveden přehled genderové problematiky v české rozvojové spolupráci. Je analyzován genderový rozměr české rozvojové spolupráce, zejména pak práce vládních a nevládních aktérů z hlediska těchto kritérií: zvyšování povědomí, rozvoj kapacit, soft law, hard law, výstupy a vyhodnocování.

Případové studie jsou založeny na kombinaci popisných, vysvětlujících a výzkumných přístupů. Organizace a jejich projekty byly vybrány na základě jisté genderové citlivosti. Každá případová studie zkoumá jeden projekt prostřednictvím aplikace principů rozvojové efektivnosti na sebraná kvantitativní a kvalitativní data. Vzhledem k obecnému cíli předsednického projektu FoRS reflektovat rozvojovou efektivnost CSO a přispět tím ke globální snaze v této oblasti, uspořádala v listopadu 2008 národní platforma FoRS zahajovací seminář, kde došlo k participativnímu stanovení klíčových principů rozvojové efektivnosti. Zúčastnění během semináře identifikovali následující principy: vlastnictví, partnerství, dopad a udržitelnost, koordinace, sdílení informací a komunikace.[4] Případové studie jsou založeny na kvantitativních a kvalitativních údajích pocházejících především z projektové dokumentace. V průběhu sběru dat také proběhly konzultace s každou z organizací. Je důležité zdůraznit, že pokrok k větší genderové rovnosti a zplnomocnění žen je těžko měřitelný vzhledem k tomu, že se týká změn v genderových vztazích. V otázkách genderu a měření změn v této oblasti je proto nutné používat i jiné ukazatele než příjem a spotřebu a zahrnout kvalitativní data, která podchycují vícerozměrnou dimenzi genderové (ne)rovnosti nebo zplnomocnění žen.[5] K zajištění co nejobjektivnějšího hodnocení studie proto doplňuje kvantitativní data dalšími kvalitativními popisy.

Závěrečná část studie shrnuje poznatky případových studií a na jejich základě formuluje klíčové poznatky. V závěru jsou zohledněny výsledky projektů z hlediska jejich přispění k rozvojové efektivnosti.

2. Stručné historické pozadí a institucionální rámec genderu a rozvoje

V průběhu historie prosazování práv žen se v oblasti výzkumu problematiky žen a rozvoje nebo genderu a rozvoje vyvinulo několik odlišných přístupů. Během času tyto přístupy doznaly zásadních změn, zejména šlo o změnu vnímané role žen v rozvojových procesech – od žen jako obětí k ženám jako hybné síle změn; střed zájmu se posunul od žen k genderovému konceptu a zároveň došlo k důrazu na zplnomocnění žen. Co se týče institucionálních struktur, zásadní roli v prosazování práv žen a genderové rovnosti hraje OSN a další mezinárodní organizace jako EU a Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD).

2.1 Od žen jako obětí k ženám jako hybné síle změn

V druhé polovině 20. století byla práva žen institucionalizována v rámci OSN vznikem Komise pro postavení žen (CSW) v roce 1946, která měla za úkol celosvětově vyhodnocovat stav pokroku v oblasti ženských práv. Nadto byla práva žen a genderové otázky zviditelněny sérií mezinárodních ženských konferencí. Po první konferenci v Mexiku v roce 1975

[4] *Viz příloha.*
[5] *Gender & Indicators, Gender a Development in Brief, Bridge Bulletin, srpen 2007.*
[6] *K 18. březnu 2005 se k Úmluvě připojilo 180 zemí; CSW 2009 Handbook, Komise OSN na status žen, 2009.*

vyhlásila OSN tzv. Dekádu žen (1976–1985) a v roce 1979 byla na půdě OSN přijata Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen (CEDAW). Signatářské země této Úmluvy[6] se právně zavázaly skoncovat s veškerými formami diskriminace žen a pravidelně podávat zprávy o pokroku v této oblasti.

Co se týče přístupů k rozvoji, až do začátku 70. let minulého století převládal přístup zaměřený na prosperitu (welfare approach), v rámci něhož se rozvojové politiky orientovaly na ženy pouze v kontextu jejich role žen a matek.[7] Tento přístup byl v 70. letech zpochybněn a došlo k posunu směrem k aktivnější roli žen v rozvoji (women in development – WID) zaměřeném na zapojení žen do hospodářského rozvoje prostřednictvím projektů na zvýšení příjmu žen.[8] Navzdory tomu se záhy projevila omezení i u přístupu WID. Jedno z hlavních omezení spočívalo v tom, že se řada projektů pokoušela aplikovat západní modely do společností se zásadně odlišnými tradicemi a genderovými rolemi, což v mnoha případech znamenalo jen zvýšení dosavadní pracovní zátěže žen.[9] Ženské organizace z Jihu zastávající přístup ženy a rozvoj (Women and Development – WAD) vyjádřily v této souvislosti své obavy a zdůraznily, že k vysvětlení nerovné role žen je nutné se zaměřovat na strukturální změny a změny v politikách ovlivňujících makroprostředí.[10] Nejzásadnějším úspěchem tohoto procesu bylo, že ženy přestaly být chápány jako objekty a oběti a staly se součástí dění.[11] Rozvojové přístupy zaměřené na ženy se koncem 20. století sloučily do přístupu gender a rozvoj.[12]

Zapojení OSN do problematiky ženských práv sice pokračovalo dalšími mezinárodními konferencemi, přesto je doba mezi lety 1985 a 1995 často popisována jako ztracená dekáda, která dále posílila feminizaci chudoby v rozvojovém světě. Pro ženy z Jihu byla 80. a 90. léta ztraceným obdobím především kvůli laissez-faire politikám, které zastávala Margaret Thatcher v Británii a Ronald Reagan v USA a také vzhledem k programům strukturálního přizpůsobování, které zaváděly organizace jako Světová banka a MMF. Další pozitivní posun v oblasti ženských práv nastal až v souvislosti s Pekingskou konferencí v roce 1995. Nejdůležitějším závěrem Pekingské konference bylo opuštění od přístupu ženy v rozvoji ve prospěch genderu a rozvoje, přičemž nástrojem k dosažení genderové rovnosti se stal gender mainstreaming.

2.2 Gender v globální rozvojové agendě

Peking a jeho dopady

Nejzásadnějším bodem v historii rozvojové problematiky zaměřené na ženy se stala čtvrtá konference v Pekingu, konaná v roce 1995. V důsledku konference došlo k zásadnímu posunu: uznání, vycházející z Vídeňské deklarace z roku 1993, že ženská práva jsou lidská práva, a zároveň rozpoznání potřeby posunout zaměření od „žen“ ke konceptu „gender“, tzn. že celá struktura společnosti a všechny vztahy mezi muži a ženami v ní musí být přehodnoceny.[13] Konference přijala Pekingskou deklaraci a Pekingskou akční platformu (BPfA), což je agenda pro zplnomocnění žen. Ta obsahuje opatření genderové povahy ve 12 klíčových oblastech: chudoba žen, vzdělávání žen, zdravotní péče, násilí páchané na ženách, ženy v ozbrojených konfliktech, ženy a ekonomika, moc a rozhodovací procesy, podpora role žen ve společnosti, lidská práva žen, ženy v médiích, ženy a životní prostředí, práva dívek.[14]

Strategie genderového mainstreamingu byla zvolena jako prostředek k dosažení cíle genderové rovnosti a zplnomocnění žen.[15] Genderově zaměřené cíle byly zahrnuty i mezi Rozvojové cíle tisíciletí, které přijala OSN v roce 2000 s tím, že jich bude dosaženo v roce 2015. Cílem číslo tři (MDG 3) je podporovat genderovou rovnost a zlepšit postavení žen. Splnění tohoto cíle je významným předpokladem pro naplnění ostatních cílů, především pak cíle číslo jedna (MDG 1)

7 *Janet Henshall Momsen, Gender a Development (Londýn: 2004).*
8 *Tamtéž.*
9 *Gender Matters, Sida (Stockholm, 2005).*
10 *Devaki Jain, S. Chacko, Unfolding Women's Engagement with Development a the OSN: Pointers for the Future, Forum for Development Studies, JOSNe 2008.*
11 *Tamtéž.*
12 *Janet Henshall Momsen, Gender a Development (Londýn: 2004).*
13 *CSW 2009 Handbook, United Nations Commission on the Status of Women, 2009.*
14 *Více informací o klíčových oblastech Pekingské akční platformy najdete na: http://www.OSN.org/womenwatch/daw/beijing/platform/index.html.*
15 *Podle definice OSN gender mainstreaming znamená zajistit, aby se genderové pohledy a sledování cíle rovnosti pohlaví staly hlavním motivem všech aktivit: vývoje politik, výzkumu, obhajování zájmů / dialogu, legislativního procesu, alokace zdrojů a plánování, implementace a monitoringu programů a projektů.*

zaměřeného na vymýcení mimořádné chudoby a hladu. V tomtéž roce také došlo k významnému úspěchu v oblasti ženských práv přijetím Rezoluce 1325 o ženách, míru a bezpečnosti Radou bezpečnosti OSN. Je to historicky první rezoluce přijatá Radou bezpečnosti, která se zabývá dopadem válek na ženy a pozitivním přínosem žen k řešení konfliktů a udržování míru.[16] Rezoluce 1325 požaduje začlenění genderových aspektů do mírových jednání, v rámci implementace mírových dohod a postkonfliktní rekonstrukce. V roce 2008 k ní přibyla Rezoluce 1820 RB OSN požadující „okamžité a úplné zastavení sexuálního násilí páchaného na civilním obyvatelstvu ve válečných zónách".[17]

Podpora genderové rovnosti a zplnomocnění žen ze strany EU

Od Pekingské konference byl gender mainstreaming zaveden do praxe většiny institucí, které působí v mezinárodním rozvoji. Mezi silné zastánce genderové rovnosti a práv žen na mezinárodní úrovni patří EU. Jak řekl bývalý komisař EK pro rozvojovou spolupráci a humanitární pomoc Poul Nielson, EU dlouhodobě aktivně prosazuje práva žen a podílela se i na vytvoření návrhu Akční platformy; komisař dodává, že od té doby se koncept genderového mainstreamingu stal významnou strategií a nástrojem k dosažení cíle genderové rovnosti.[18] Zásadním rámcovým dokumentem pro prosazování genderové rovnosti je Evropský konsensus o rozvoji, na němž se v roce 2005 dohodla Evropská komise, Rada EU, Parlament a zástupci členských zemí, kde je genderová rovnost chápána jako průřezové téma.[19] V roce 2007 přijala Evropská komise sdělení „Rovnost žen a mužů a posílení postavení žen v rámci rozvojové spolupráce", které je prvním krokem ke konsolidovanému evropskému přístupu v této oblasti.[20] V souladu s těmito dokumenty podporuje EU takzvaný dvojí přístup k genderovému mainstreamingu, který se snaží dosáhnout cíle genderové rovnosti jak pomocí začlenění genderového aspektu do všech politik a projektů, tak podporou specifických opatření zaměřených na zplnomocnění žen v projektech a politikách.

Pařížská deklarace a gender

Ve vztahu k aktuálním otázkám rozvoje se současná mezinárodní debata zaměřuje především na efektivnost rozvojové spolupráce. Zkoumá, zda rozvojová spolupráce přináší výsledky a přibližuje se k rozvojovým cílům. V roce 2005 přijaly signatářské země Pařížskou deklaraci o efektivnosti pomoci, v níž se zavázaly (i když dokument není právně závazný) zvýšit efektivnost pomoci. Tyto snahy koordinuje OECD. Pařížská deklarace je postavena na pěti klíčových principech: vlastnictví – což znamená, že rozvojové země stanovují vlastní strategie pro snížení chudoby; soulad – dárcovské země respektují tyto strategie a využívají místní zdroje; harmonizace – dárcovské země koordinují a zjednodušují procedury a sdílejí informace, aby zamezily duplikovaným aktivitám; výsledky – rozvojové země a dárci posouvají své zaměření na výsledky rozvoje a jejich měření; vzájemná odpovědnost – dárci a partneři jsou odpovědni za výsledky rozvojových aktivit.[21]

Organizace občanské společnosti sice spatřují v Pařížské deklaraci významný krok k potřebnému zlepšení rozvojové agendy, přesto vyjádřily své kritické připomínky k dokumentu zejména kvůli absenci participativního přístupu, jeho přílišného technického zaměření a nerespektování priorit ze strany CSO.[22] Jako odpověď na Pařížskou deklaraci iniciovaly CSO vznik globální iniciativy „Open Forum for CSO Development Effectiveness". Ve vztahu k genderovým otázkám byla Pařížská deklarace kritizována ženskoprávními organizacemi za nedostatečné zohlednění genderu.[23] Během jednání v ghanské Akkře v září 2008 se mezinárodní komunita shodla na akčním plánu, Accra Agenda for Action (AAA), jež navazuje na Pařížskou deklaraci. Bod tři textu uvádí: *„Genderová rovnost, respektování lidských práv a environmentální udržitelnost jsou základními kameny pro dosažení trvajících dopadů na životy a možnosti chudých žen, mužů a dětí. Je důležité, aby všechny naše politiky zohledňovaly tyto cíle systematičtějším a provázanějším*

[16] *Rezoluce RB OSN číslo 1325, Peace Women, http://www.peacewomen.org/OSN/sc/1325.html.*
[17] *Rezoluce RB OSN číslo 1820, 2008, http://www.OSN.org/News/Press/docs/2008/sc9364.doc.htm.*
[18] *Gender Equality in Development Cooperation, Evropská komise, prosinec 2003.*
[19] *EU Policy Framework for Promoting Gender Equality, European Commission, Evropská komise.*
[20] *Tamtéž.*
[21] *Pařížská deklarace, OECD, 2005.*
[22] *Daniel Svoboda, F. J. Berger, Global Facilitation Group on CSO Development Effectiveness, Open Forum on CSO Development. Effectiveness as a Response to Paris Declaration, Johannesburg, březen 2009.*
[23] *Accra Women's International Forum Statement: Recommendations for Action on Development Effectiveness in Accra a beyond, Accra International Women's Forum, 30. srpen 2008.*

způsobem."[24] Zde je namístě říci, že v těchto oblastech lze zaznamenat jisté znaky měnícího se přístupu ze strany vlád a dárců.

3. Gender v české rozvojové spolupráci

Od vstupu do EU v roce 2004 je Česká republika považována za novou dárcovskou zemi. S ohledem na tuto skutečnost se systém české rozvojové spolupráce stále vyvíjí. Genderová rovnost je oficiálně uváděna jako průřezové téma české oficiální rozvojové pomoci (ODA) a genderovým otázkám nebo tématu lidských práv žen se nevěnuje žádná další pozornost. Je nesporné, že v genderových otázkách nemůže být Česká republika okamžitě na stejné úrovni jako zkušenější dárcovské země s dlouhou historií prosazování lidských práv žen, jako je Nizozemí a Švédsko. Je nutno zdůraznit, že zahraniční politika ČR se staví velmi citlivě k otázce podpory lidských práv, nicméně lidská práva žen mezi její priority nepatří. Ačkoli pozornost genderovým otázkám u nevládních aktérů není o moc vyšší, jejich role se zdá být zásadní pro začlenění genderu do české rozvojové agendy.

3.1 Vládní úroveň

Česká republika je vázána množstvím politicky a právně závazných dokumentů v oblasti genderu a rovných příležitostí mužů a žen, jakými jsou Amsterdamská smlouva, Maastrichtská smlouva, Listina základních práv EU, CEDAW, Pekingská deklarace a Akční platforma a Rozvojové cíle tisíciletí. S ohledem na gender v rozvojové spolupráci je Česká republika povinna aplikovat dvojí přístup k genderovému mainstreamingu v rámci svých rozvojových politik, tzn. prosazovat začlenění genderových otázek do všech aspektů rozvojové politiky a zároveň podporovat projekty specificky zaměřené na socio-ekonomické a politické zplnomocnění žen.

Na národní úrovni se genderovým otázkám věnuje relativně malá pozornost, stejně tak je malé i povědomí o nich mezi českou populací. Pro Ministerstvo zahraničních věcí ČR představuje genderová rovnost průřezovou otázku v jeho strategických dokumentech. Genderová rovnost a práva žen nepatří mezi primární cíle české ODA, kterými jsou snížení chudoby, ekonomicko-průmyslový rozvoj, postupná integrace partnerských zemí do světové ekonomiky, rozvoj zemědělství, rozvoj a upevnění demokracie, lidských práv a řádné správy věcí veřejných, zavedení právních principů, řízení migrace, udržitelný rozvoj s důrazem na environmentální složku a postkonfliktní obnova.[25] I když je princip rovnosti žen a mužů obsažen ve všech těchto cílech, některé z nich (ne-li všechny) by snesly podrobnější specifikaci cílů vztahujících se k genderové rovnosti a zplnomocnění žen. Právě zplnomocnění žen je zásadním předpokladem pro omezení chudoby; postkonfliktní obnova by měla zahrnovat specifické genderové potřeby, a lidská práva žen musejí být podporována a respektována v rámci snah o demokratizaci a řádnou správu věcí veřejných. Tyto genderové aspekty jsou uznávány mezinárodní komunitou, ale na národní úrovni jsou zanedbávány.

Je důležité upozornit, že systém české ODA je v současné době transformován s cílem centralizovat jej pod Ministerstvem zahraničních věcí ČR. Nově založená Česká rozvojová agentura (CZDA) je příspěvkovou organizací MZV a má se postupně stát implementačním orgánem, zatímco MZV bude nadále hrát klíčovou roli v přípravě strategie, plánování a evaluaci.[26] Kvůli chybějící genderové strategii v systému ODA bylo MZV opakovaně kritizováno organizacemi občanské společnosti. Podle Odboru rozvojové spolupráce a humanitární pomoci MZV nemá ČR žádnou strategii v oblasti rovnosti pohlaví zčásti kvůli pojetí genderu jako průřezového tématu, zčásti proto, že český systém ODA se stále vyvíjí a nakonec také pro nedostatek kapacit v rámci současného systému ODA.[27] Vedle chybějící genderové strategie se zdá, že povědomí o gender mainstreamingu je na velmi nízké úrovni: v aparátu MZV není žádná odborná pracovní síla zodpovědná za genderové hledisko rozvojových otázek. To je také jedna z příčin stavu, kdy u většiny projektů české ODA schází genderové informace stejně jako důkazy o tom, že rovnost žen a mužů je coby průřezové téma zohledňováno ve všech fázích projektového cyklu. K tomu lze ještě dodat, že bez genderových dat není možné provádět evaluaci projektů z hlediska genderového dopadu a tedy skutečně zjistit, zda konkrétní projekt přispěl k cílům genderové rovnosti nebo naopak.

[24] *Accra Agenda for Action, Third High Level Forum on Aid Effectiveness, září 2008.*
[25] *Zásady zahraniční rozvojové spolupráce po vstupu České republiky do Evropské unie, MZV ČR, 31. 3. 2004.*
[26] *Transformace systému zahraniční rozvojové spolupráce ČR, MZV ČR, 2008.*
[27] *Informace získané e-mailovou komunikací s ORS MZV ČR, září 2008.*

3.2 Nevládní úroveň

Vnímavější přístup k genderu v rozvojové spolupráci lze najít u některých NNO, ale i zde je genderová rovnost často chápána jako pouhý technický problém nesouvisející s výsledky projektů. Většina NNO a také soukromých firem v roli nevládních aktérů v rozvojové oblasti vykazuje nezájem nebo nedostatek porozumění vůči genderovým kritériím.[28] Přestože některé NNO zmiňují, že sledují rovné zastoupení mužů a žen v aktivitách spojených s projektem, genderový dopad projektu téměř nikoho nezajímá.[29] Na druhou stranu existují i NNO, jež berou téma rovnosti pohlaví v úvahu, a navíc je nejdůležitější, že právě NNO hrají klíčovou roli ve zvyšování povědomí a identifikaci nedostatků v oblasti genderu a rozvoje.

V rámci české ODA nejsou přiděleny prostředky přímo na projekty zaměřené na zplnomocnění žen a není použit dvojí přístup, přesto bylo realizováno již několik projektů zaměřených specificky na ženy. Mezi ně patří projekt PROFEMME (podpora žen v diecézi Tambacounda v Senegalu) realizovaný Charitou ČR; projekt na výstavbu centra pro oběti domácího násilí v Srbsku a projekt „Power for Safe Motherhood" v Zambii uskutečněný organizací ADRA; projekty Člověka v tísni v Kambodži, Etiopii, Namibii a Kongu; projekt Chci ještě žít realizovaný na Ukrajině o. s. Rozkoš bez rizika a projekt uskutečněný organizací Humanitas Afrika v Burkině Faso; projekt Ženské komunitní centrum Iman v Čečensku realizovaný o. s. Berkat.

Od loňského roku se gender dostal rovněž na agendu národní platformy FoRS a stal se také prioritním tématem předsednického projektu. Nová zpráva Aid Watch vydaná konfederací CONCORD ve spolupráci s FoRS opět doporučuje oficiálním místům „Formulovat jasnou strategii na podporu rovnosti pohlaví v těsné spolupráci s občanskou společností".[30] Otázkou samozřejmě zůstává, zda toto úsilí občanské společnosti přinese výsledek.

4. Mainstreaming genderových otázek v Charitě ČR

Nevládní nezisková organizace Charita ČR (CHČR) poskytuje sociální a zdravotní služby v ČR a humanitární a rozvojovou pomoc v zahraničí. Co se týče zahraniční pomoci, CHČR působí mimo jiné v zemích bývalého sovětského bloku (Mongolsko), v postkonfliktních zónách severního Kavkazu, v oblastech postižených tsunami v Indonésii a na Srí Lance a realizuje projekty rozvojové spolupráce v Indonésii, Ugandě, Indii a projekty humanitární pomoci v Senegalu a Súdánu.[31] Genderová rovnost je u projektů uskutečňovaných CHČR v rozvojových zemích chápána jako průřezová otázka. Zodpovězení otázky, do jaké míry je gender začleňován v projektech, by vyžadovalo podrobnou genderovou analýzu rozvojových projektů. Taková analýza není smyslem této studie, nicméně v dané souvislosti je nutné zmínit, že oddělení humanitární a rozvojové pomoci CHČR v současné době prochází genderovým auditem, který by měl posoudit míru zohledňování genderových otázek a doporučit genderovou politiku celé organizaci.

Charita se rozhodla posílit svou kapacitu v oblasti gender mainstreamingu v souvislosti s výsledky Genderové analýzy zemědělského sektoru a projektu CHČR Obnova vesnických komunit v Sampoiniet (Indonésie) v březnu 2008. Celkovým zaměřením projektu je podpora rozvoje udržitelných zdrojů obživy v postkonfliktní oblasti v Sampoiniet. Tato případová studie se pokouší analyzovat uvedený projekt z pohledu genderu za pomoci genderové analýzy projektu a kritérií rozvojové efektivnosti uvedených v Příloze.

4.1 Případová studie: projekt v Sampoiniet z genderové perspektivy[32]

Projekt Obnova vesnických komunit je realizován CHČR v oblasti Sampoiniet, v okrese Aceh Jaya, v severní části indonéského ostrova Sumatra v letech 2008 a 2009. Tato oblast Indonésie byla postižena dlouhým a krvavým konfliktem mezi ústřední vládou a Hnutím za svobodný Aceh

[28] *Ondřej Horký, Gender a rozvoj: co nás rozděluje, co nás spojuje, Gender, rovné příležitosti, výzkum, 2008.*

[29] *Tamtéž.*

[30] *„Lighten the Load: In a time of crisis, European aid has never been more important", Aid Watch, Concord, 2009 http://www.concordeurope.org/Files/media/internetdocumentsENG/3_Topics/Topics/Aidwatch/AidWatch-report-2009_light.pdf.*

[31] *Výroční zpráva 2007, Charita ČR, http://www.charita.cz/Data/files/VZ2007/VZ_2007.pdf*

[32] *Prezentovaná data jsou založena na dokumentu Genderová analýza zemědělského sektoru a na projektu CHČR Obnova vesnických komunit v Sampoiniet, na aktualizovaném návrhu projektu, výroční zprávě projektu za rok 2008 a konzultacích s realizátorskou organizací.*

(známé pod zkratkou GAM), který se týkal přírodních zdrojů a sebeurčení a trval od 70. let minulého století až do konce 90. let a následně byl obnoven v roce 2003, kdy bylo na Aceh uvaleno stanné právo (později zmírněno na stav obecného ohrožení). Během desetiletí konfliktu byly zabity tisíce lidí a běžně docházelo k porušování lidských práv včetně mučení, znásilňování, násilných zmizení a vražd. Obhájci lidských práv, novináři a humanitární pracovníci měli do oblasti zákaz vstupu až do data katastrofy spojené se zemětřesením a vlnou tsunami, k níž došlo 26. prosince 2004. Osm měsíců poté, co tsunami zdevastovalo pobřeží Ačehu, byla mezi vládou a GAM podepsána mírová dohoda, která umožnila zahájit přechod od vojenského na civilní život. V důsledku konfliktu vyvstala celá řada problémů včetně otázek genderové povahy.

V průběhu konfliktu ztratilo mnoho žen práci a rodiny; vzdělávání dívek se zkomplikovalo. Většina rodin se během konfliktu stále živila zemědělstvím, ale rozdělení práce mezi muže a ženy se kvůli konfliktu změnilo: muži zůstávali blíže k domovu, zatímco ženy více chodily na trh. Přestože ženy i muži hrají významnou roli v hospodářském, společenském a rodinném životě, ženy se spíše starají o rodinu a domácí práce; práce žen v zemědělství a placená práce mají významný vliv na hospodářskou situaci domácnosti. Muži i ženy pracují v zemědělství přibližně stejný počet hodin, přičemž muži kácejí stromy a pracují s chemickými hnojivy, zatímco ženy dělají více časově náročné práce, jako je přesazování rýže. K tomu navíc každá žena stráví každodenně pět hodin vykonáváním domácích prací. Výjimkou jsou vdovy, které dělají práce tradičně zastávané jak muži, tak ženami. Muži rozhodují o většině majetku domácnosti (s výjimkou šperků a drobného zvířectva), což zahrnuje i půdu a rozhodují tedy, jaké plodiny se budou pěstovat. Výjimkou jsou opět vdovy, jež vlastní půdu, a rozhodnutí je na nich i v případě, že mají dospělého syna. Co se týče statutu vdov, genderová studie identifikovala tři typy vdov.[33] Tyto genderové aspekty již byly zahrnuty do aktualizovaného projektového návrhu.

Strategickým cílem projektu je *„podporovat domácnosti postižené konfliktem včetně navracejících se nezvěstných osob s cílem obnovit jejich produktivní zdroje obživy poskytováním zemědělských a agro-lesnických vstupů a tréninku“*. Projekt se nyní nachází ve druhé fázi (31. květen 2008 – prosinec 2009). Je zaměřen na 21 vesnic postižených konfliktem. Cílové skupiny tvoří zranitelné a chudé domácnosti nebo domácnosti, které během konfliktu ztratily významný majetek; osoby, jež úspěšně splnily aktivity dohodnuté v první fázi projektu (první téměř polovina roku 2008); osoby s vážným zájmem o trénink a rozvoj kapacit; osoby obdělávající vlastní pole; chudé domácnosti, pro které zemědělství nebo agro-lesnictví představuje významný zdroj příjmu. Příjemci projektu musejí nejprve absolvovat trénink zaměřený na zlepšení zemědělských a lesnických praktik a až potom získávají v těchto oblastech materiální podporu.

Následující odstavce hodnotí probíhající projekt v rámci rozvojové efektivnosti specifikované v Příloze.

Vlastnictví

Projekt CHČR je založen na závěrech dvou analýz: Zhodnocení potřeb ve vztahu ke zdrojům obživy a z Genderové analýzy zemědělského sektoru a projektu CHČR Obnova vesnických komunit v Sampoiniet. Obě studie byly provedeny se zapojením místní komunity. První analýza poskytuje úplné zhodnocení potřeb k zajištění zdrojů obživy ve 21 vesnicích projektu a provedla ji konzultační organizace Bina Swadaya; druhá studie byla uskutečněna ve čtyřech reprezentativních vesnicích konzultačním genderovým týmem a zahrnovala následující metody: skupinové diskuse (focus groups) se skupinami mužů a žen, pochůzky vesnicemi, sběr sekundárních dat od představených vesnice, ministerstev a dalších organizací, které podobnou práci provedly.

Participace všech zúčastněných na místní úrovni při identifikaci potřeb a genderových problémů hrála zásadní roli ve vztahu k efektivnosti tohoto rozvojového projektu. Genderová analýza zvýraznila významné genderové aspekty, například dopad konfliktu na muže a ženy, postavení vdov, genderové rozdělení práce a domácích povinností, genderové aspekty práce v zemědělství, výskyt domácností řízených ženami a další genderové otázky. Jak se uvádí v návrhu projektu: *„Genderová citlivost je hlubším motivem projektu CHČR*

[33] *Tři typy vdov zahrnují: 1. Vdovy, jejichž manželé (buď bojovníci nebo civilisté) zahynuli v souvislosti s konfliktem; tyto vdovy jsou v komunitě vysoce respektovány a je jim poskytována podpora. 2. Vdovy, jejichž manželé zemřeli z důvodu nesouvisejícím s konfliktem, např. nemoci, vysoký věk nebo nehody. 3. Rozvedené, opuštěné ženy nebo neprovdané matky – tato skupina zaujímá nejnižší příčku ve společnosti a je z její strany zanedbávána.*

zaměřeného na zdroje obživy. Výsledky genderové studie provedené v oblasti projektu odhalily genderově rozdílné potřeby, role a priority, stejně jako nerovnosti ve vztahu k příležitostem týkajícím se zdrojů obživy a jejich výstupům“. Na základě těchto zjištění byly genderové aspekty zapracovány do aktualizované žádosti projektu a byly uvedeny v rámci odůvodnění projektu, projektových cílů, cílových skupin a projektových aktivit.

Dopad a udržitelnost

Genderové problémy se berou v úvahu v celé dokumentaci projektu, a proto lze předpokládat, že projekt má naději pozitivně ovlivnit genderovou rovnost. V oblasti aktivit projektu se trénink zaměří na muže i ženy v návaznosti na jejich roli při zajišťování živobytí. Navíc se projekt vynasnaží zahrnout do aktivit zranitelné společenské kategorie, jako jsou všechny typy vdov a rozvedených žen. Genderové indikátory budou součástí sledování výstupu projektu, nástroje pro sběr dat a zprávy o projektu budou rozlišovat data podle pohlaví. Vzhledem ke specifickým podmínkám role žen v acehské společnosti bude pro zajištění jejich participace vynaloženo zvláštní úsilí. Pro dopad projektu na dlouhodobou udržitelnost je významné, že ženským účastnicím se bude dávat přednost v každé oblasti včetně zapojení do rozhodovacích procesů. Charita ČR zajistí dostatek ženského personálu pro celý průběh projektu, aby se podobné zapojení mohlo uskutečnit.

Není však určeno, zda budou existovat také nějaké kvalitativní genderové indikátory, zaměřené například na změny v genderových vztazích. Projektová dokumentace rovněž nevysvětluje, jak bude zajištěna účast exponovaných sociálních kategorií, zda budou mít dostatek času na účast v tréninku, zda vzhledem k jejich složitému postavení ve společnosti bude mít trénink a jiné aktivity dopad na tyto skupiny i po ukončení projektu. S ohledem na udržitelnost není jasné, jak muži i ženy využijí materiál a znalosti po skončení projektu. Obecně řečeno je ještě brzy hodnotit udržitelnost projektu.

Vedle cílové skupiny v Indonésii se očekává, že projekt bude mít dlouhodobý nepřímý dopad na CHČR, která se v současnosti zaměřuje na posílení svých kapacit v oblasti gender mainstreamingu.

Koordinace

Během procesu implementace využije CCR existující vztahy s partnery a dalšími NNO se zkušenostmi v daných sektorech nebo technických oblastech. Technická spolupráce s organizacemi IDEP/GreenHand, ICRAF a PADHI bude pokračovat i v další fázi projektu.

Partnerství

Charita ČR úzce spolupracovala s komunitními skupinami ve vesnicích v Sampoiniet, dobré vztahy se rozvinuly i s tradičními organizacemi komunit a s místními nebo tradičními orgány se vztahem k živobytí (zemědělství, agro-lesnictví). Partnerské vztahy byly navázány i při zakládání ukázkových polí, na nichž se CHČR domluvila s domácnostmi.

Sdílení informací a komunikace

Ve vztahu k řízení projektu je genderové zaměření patrné při pohledu na složení terénního týmu, jejž tvoří administrátor projektu, tři terénní pracovnice a čtyři terénní pracovníci, kteří budou zodpovědní za zaměření projektu na specifické potřeby ohrožených domácností řízených ženami v oblasti projektu. Potřeba zahrnout do projektu ženské terénní pracovnice byla zjištěna při genderové analýze.

Pro zajištění efektivních výsledků projektu projdou terénní zaměstnanci a zaměstnankyně úvodním školením v oblasti zemědělství, agro-lesnictví, komunitní facilitace, genderového mainstreamingu, řízení konfliktů a omezování následků přírodních katastrof. Lze předpokládat, že tyto poznatky budou předány dále účastníkům projektu a budou mít dlouhodobý dopad na genderové povědomí.

Vedle projektu zaměřeného na udržitelné zdroje obživy realizuje CHČR také projekt na obnovu zdrojů obživy v části okresu Aceh Jaya postižené tsunami. Organizace uvádí, že mezi těmito dvěma projekty bude probíhat pravidelná výměna informací.

5. Posílení pozice žen a Humanitas Africa

Humanitas Africa je nevládní nezisková organizace založená v Praze v roce 2000 jako africko-česká iniciativa. Od roku 2002 se organizace zapojuje do projektů rozvojové

spolupráce v Ghaně, Burkině Faso, Beninu a Keni s důrazem na vzdělávací aktivity a také do menších projektů zaměřených na zplnomocnění žen. Humanitas Afrika je skutečně jednou z mála českých rozvojových NNO, které se ve svých projektech zaměřují specificky na ženy. Organizace dlouhodobě podporuje princip zplnomocnění žen a snaží se ve svých projektech přispívat k posílení socio-ekonomického postavení žen a jejich zapojení do veřejného života. Tato skutečnost byla jedním z důvodů pro zařazení organizace do dané případové studie. Ta analyzuje nedávno dokončený projekt Bon Départ (Dobrý start) realizovaný v hlavním městě Burkiny Faso Ouagadougou a hodnotí jeho doposud známé dopady. Záměrem je zhodnotit projekt podle principů rozvojové efektivnosti a genderové rovnosti. Nejprve je nastíněn stručný genderový profil země, nezbytný pro zasazení projektu do širšího kontextu. Dále jsou vysvětleny důvody Humanitas Afrika pro realizaci projektů v Burkině Faso, je představen samotný projekt a jeho vztah k rozvojovým cílům. Následně jsou na projekt aplikována kritéria rozvojové efektivnosti uvedená v Příloze.

5.1 Genderový profil Burkiny Faso

Burkina Faso jako jedna z nejchudších a nejméně rozvinutých zemí světa zaujímá nejnižší místa na různých světových indexech. Index lidského rozvoje (HDI), který má vyšší vypovídající hodnotu než HDP (i když nezahrnuje důležité genderové a příjmové nerovnosti), staví Burkinu Faso na 176. místo ze 177 zemí s dostupnými daty.[34] Z dostupných genderových indexů je k dispozici Index genderové nerovnosti (Gender Gap Index) zveřejňovaný Světovým ekonomickým fórem. V tomto indexu se v roce 2008 Burkina Faso zařadila na 115. místo z 128 zemí. Index genderových nerovností dále odhaluje, že gramotných je v Burkině Faso jen 22 % žen a 37 % mužů; pouze 42 % dívek a 52 % chlapců se zapisuje do základní školy a středoškolské vzdělání nezíská více než 10 % žen a 14 % mužů.[35] Data ukazují genderové nerovnosti nejen v oblasti základního vzdělání, ale i v celkové, mimořádně nízké míře gramotnosti. S takto nízkou úrovní gramotnosti je Burkina Faso jednoznačně na míle vzdálena dosažení cílů MDG, vzhledem k tomu, že vzdělání je považováno za silný faktor hospodářského růstu a omezení chudoby.

Vzdělání dívek je prioritou Burkiny Faso od Pekingské konference v roce 1995 a v souladu s touto prioritou vznikl na Ministerstvu základního školství zvláštní útvar Ředitelství pro vzdělávání dívek. Navíc v roce 1997 vzniklo Ministerstvo pro zlepšení postavení žen a stalo se klíčovou vládní institucí prosazující posílení postavení žen.[36] Hloubková genderová analýza země provedená švédskou rozvojovou agenturou Sida ale poukazuje na nedostatek finančních prostředků na podporu žen a na slabost ministerstva při zavádění jeho politik. Kromě veřejné sféry je pozice žen a dívek v rodině zakonzervována tradičními hodnotami převážně muslimského obyvatelstva, a to zejména na venkově. Omezení daná tradicemi mají zásadní vliv na nižší vzdělání a vysokou negramotnost dívek a žen, která pak má přímý dopad na zapojení žen do veřejného života.

Přesto existují i jisté signály o měnící se situaci, zejména ve městských oblastech, kde je gramotná téměř polovina žen. Muži ale i tak představují většinu (81,7 %) osob zaměstnaných ve formálním zaměstnání (zaměstnání ve veřejném nebo soukromém sektoru se sociálním zabezpečením, chráněné pracovním právem), zatímco ženy s 18,3 % jsou v menšině. Ženy jsou odkázány na špatně placená neformální zaměstnání, jako je drobný obchod nebo zpracování a prodej jídla.[37] Ženy se však neustále snaží vyjednávat lepší rodinnou i společenskou pozici tím, že se přizpůsobují genderovým normám své společnosti, ovšem v praxi se od nich odchylují. Jako možnou cestu ke změně proto autorka genderové analýzy vydané organizací Sida doporučuje *„zaměřit intervenci do rozvoje na posilování vyjednávací pozice žen v rámci rodin a společností tím, že se jim usnadní možnosti výdělku a přístup ke znalostem"*.[38] Následující případová studie projektu Bon Départ je dobrým příkladem takového postupu.

[34] *Index lidského rozvoje je indikátor složený ze tří rozměrů lidského rozvoje: možnost žít dlouhý a zdravý život (což se měří očekávanou délkou života), možnost vzdělání (měřeno gramotností dospělých a docházkou na základní, střední a vysoké školy) a příležitosti k slušnému životnímu standardu (měřeno paritou kupní síly důchodu). Index vztahující se ke genderu je poskytován odděleně. Více informací (v angličtině) naleznete na http://hdrstats.OSNdp.org/coOSNtries/coOSNtry_fact_sheets/cty_fs_BFA.html.*

[35] *Gender Gap Report (anglicky), Světové ekonomické fórum, 2008, http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2008.pdf.*

[36] *CEDAW Country Report (anglicky), 2004.*

[37] *Sigrun Helmfrid, Towards Gender Equality in Burkina Faso, SIDA, březen 2004.*

[38] *Tamtéž.*

5.2 Případová studie: projekt Bon Départ v Burkině Faso[39]

Bon Départ – Centrum pro vzdělávání žen byl projekt malého rozsahu realizovaný o. s. Humanitas Afrika v letech 2007 a 2008 v hlavním městě Burkiny Faso Ouagadougou. Za myšlenkou projektu stála členka o. s. Humanitas Afrika, která žila v tomto africkém regionu 30 let.[40] Organizace uvádí, že rozhodnutí zaměřit projekt výhradně na zplnomocnění žen pramenilo ze solidarity se ženami z Jihu. V kontextu globálních rozvojových cílů byl projekt koncipován i jako přispění k MDG 3, který je zaměřen na zplnomocnění žen a genderovou rovnost. Jistou roli v rozhodování také hrála rovněž vysoká pravděpodobnost získání prostředků na takto zaměřený projekt.

Projekt byl realizován s podporou Regionálního partnerského programu ve spolupráci s rakouským partnerem Berufspädagogischer Institut Mödling. Primárním cílem projektu Bon Départ bylo umožnit mladým ženám získat další vzdělání a uplatnit se na trhu práce. Projekt byl zaměřen na gramotné ženy z velmi chudých poměrů, věkem mezi 18–25 (30) lety, které z nějakých důvodů nedokončily své vzdělání. Tyto ženy pocházely z muslimských rodin, jež tradičně dávají přednost vzdělání a zaměstnání mužů. Jak vysvětluje organizace, ženy mají nerovné příležitosti ve vzdělání a zaměstnání, protože muži ovládají administrativní pozice ve státním i privátním sektoru a ve srovnání se ženami mají lepší přístup k moderním technologiím. Cílem projektu bylo snížit tyto nerovnosti u cílové skupiny poskytnutím dalšího formálního vzdělání a tím také možnosti zaměstnat se v moderním sektoru ekonomiky.

Následují odstavce zhodnocují projekt Bon Départ v rámci principů rozvojové efektivnosti, které jsou definovány v Příloze.

Vlastnictví

Projekt byl od začátku založen na kulturním porozumění místním komunitám. Jak již bylo zmíněno, autorka projektu měla dlouhodobou bezprostřední zkušenost s místní kulturou. Širší zaměření projektu na zplnomocnění žen se také zdá být zasazeno do místního kontextu. Na základě zkušeností s projektem se organizace domnívá, že cílová skupina žen chápe koncept zplnomocnění žen primárně v ekonomické rovině, tzn. jako pravidelný příjem, získání sebedůvěry a schopnosti se postarat často o velké rodiny. Pro některé ženy bylo ekonomické osamostatnění zásadní pro zajištění nezávislosti a odchodu od násilnických manželů.

Místní komunity byly zapojeny do plánování a implementace projektu. Jejich zapojení bylo nejvýznamnější během přípravy vzdělávacího modulu, který vznikl ve spolupráci českých, rakouských a burkinských partnerů, a při vytipování vhodných účastnic kurzu. Už v lednu 2007 se konaly přípravné semináře se zainteresovanými subjekty, konkrétně se zástupci a zástupkyněmi ministerstva školství, ženských organizací a zaměstnavatelů. Další konzultace se týkaly obsahu vzdělávacího modulu, jehož koncepce měla odrážet místní potřeby. Vytipování ženských účastnic tréninku proběhlo rovněž v blízké spolupráci s místními školami, ženskými organizacemi a dalšími NNO.

Partnerství

Projekt byl naplánován v úzké spolupráci s rakouským partnerem, který měl dlouhodobou zkušenost v profesním vzděláváním. Mezi místní partnery projektu patřily dokonce i dvě školy: Institut Superieur de Technologies (IST) a Ecole de Formation et d'Etudes Commerciales (EFEC). Obě školy podepsaly smlouvu s Humanitas Afrika, kde se zavázaly poskytnout kvalifikované lektory/lektorky, účastnit se tvorby vzdělávacího modulu, poskytnout prostory pro školení a zapojit se do řízení projektu.

Vzdělávací modul částečně vycházel z dokumentu rakouského partnera, který se v Rakousku používá ke školení administrativních pracovníků. Tento modul byl ale upraven pro potřeby projektu Bon Départ. Pro jednotlivé kapitoly modulu vznikly pracovní skupiny zapojující experty v dané oblasti. Jejich práci koordinovala projektová manažerka. Při vzniku vzdělávacího modulu bylo rovněž zásadní partnerství se zaměstnavateli, aby se vzaly v úvahu jejich požadavky. Místní zaměstnavatelé navíc poskytli účastnicím projektu příležitost vykonat stáž v jejich firmě a některým

[39] *Prezentovaná data jsou z větší části založena na Závěrečné zprávě projektu vydané v lednu 2009 a na rozhovoru se Zdislavou Kratěnovou.*

[40] *Ondřej Horký, Gender a rozvoj: co nás rozděluje, co nás spojuje, Gender, rovné příležitosti, výzkum, 2008.*

ženám byla později učiněna nabídka formálního zaměstnání. Partnerství hrálo významnou roli také během náboru místních žen do programu, přičemž v této oblasti měla obzvlášť silnou úlohu spolupráce se ženskými organizacemi. Kromě toho projektová manažerka navázala styky s místním úřadem práce a propagovala kurzy Bon Départ v jeho prostorách. Celkem bylo do kursů vybráno 90 potenciálních účastnic.

Dopad a udržitelnost

Certifikát o absolvování kursu byl klíčovým výstupem projektu, který zajišťuje dopad i udržitelnost jeho výstupů. Projekt byl cílen na mladé ženy, které nedokončily své vzdělání. Dokončení tohoto vzdělání je organizací považováno za jeden z předpokladů omezení chudoby v zemi, kde ženy v porovnání s muži čelí nerovným příležitostem v přístupu ke vzdělání a zaměstnání.

Profesně zaměřené školení bylo přizpůsobeno místním potřebám a požadavkům zaměstnavatelů, a zahrnovalo následující oblasti: práce na PC, praktické činnosti vedení kanceláře, úvod do marketingového řízení a managementu firmy a obecné poznatky (komunikační dovednosti, obecné znalosti o institucionálním systému, sociálním zabezpečení atd.). Školení dokončily všechny kromě dvou účastnic. Ihned po skončení projektu si 36 % žen našlo novou práci a je velmi pravděpodobné, že v současnosti je toto procento ještě vyšší. Některé ženy pokračují ve stáži, jiné nyní pracují jako administrativní asistentky v soukromých firmách nebo státních úřadech (policie), další zažádaly o mikrofinancování s úmyslem začít podnikat (jejich obchodní záměry zahrnovaly kromě jiného internetovou kavárnu či výrobu mýdla) a další nyní hledají zaměstnání.

Bezprostředním dopadem projektu tedy je, že 36 % absolventek školení má nyní pravidelný příjem. Pomocí tohoto výdělku se jim podařilo zlepšit své životy a životy svých rodin. Projekt pomohl snížit chudobu přibližně 30 žen (v mnoha případech šlo o ženy s dětmi bez podpory rodin nebo partnera; často bez partnera).

Projekt sice poskytl účastnicím nové dovednosti doložené certifikátem, novou sebedůvěru a novou motivaci k dalšímu vzdělávání, přesto udržitelnost projektu samotného zůstává nejistá. Vznikem nových vzdělávacích modulů projekt posílil kapacitu místních škol zapojených do projektu, ale v tuto chvíli není zajištěno pokračování projektu. Humanitas Afrika nyní sbírá prostředky na pokračování projektu Bon Départ a doufá, že nové kurzy začnou v akademickém roce 2009/2010. Co se týče změn na základě zkušeností z projektu, podle Humanitas Afrika bude prodloužena doba stáže z jednoho na tři měsíce, protože zaměstnavatelé vyžadují před zaměstnáním nové osoby delší praxi.

Koordinace

Pokud jde o koordinace aktivit NNO, Humanitas Afrika koordinovala projekt spolu s rakouskou organizací, která je zapojena do profesního vzdělávání v Burkině Faso již déle než 40 let. Na projektu participovaly i ženské organizace. Koordinace s jinými NNO nebyla pro Humanitas Afrika nejvhodnější vzhledem ke specifickému zaměření projektu Bon Départ. Podle realizátora existuje mnoho nestátních neziskových rozvojových organizací ze severní polokoule, které pracují v Burkině Faso na projektech zaměřených na ženy, jde však hlavně o práci ve venkovských oblastech, zaměřenou na zvyšování podílu žen na / se základním vzděláním. Humanitas Afrika se naproti tomu zaměřuje na zplnomocnění gramotných žen v městské oblasti prostřednictvím profesního vzdělávání, které jim umožní nalézt nové možnosti zaměstnání, a to především v soukromém nebo státním sektoru.

Sdílení informací a komunikace

V průběhu projektu docházelo ke sdílení informací mezi zapojenými stranami. Projektová manažerka, která strávila 13 měsíců během realizace projektu v Burkina Faso, úzce spolupracovala s místními odborníky a odbornicemi i s rakouským partnerem na koordinaci aktivit, na vyhodnocení výsledků a dalších otázkách řízení projektu. Klíčová fáze přípravy vzdělávacího modulu nespočívala jen v týmové práci místních učitelů a učitelek, ale také přinesla názory a zkušenosti všech zapojených stran, včetně rakouského partnera.

6. Závěry

Cílem této studie bylo poukázat na práci dvou českých NNO z hlediska jejich příspěvku k efektivnosti rozvojové spolupráce a ke globálním rozvojovým cílům se specifickým zaměřením na genderovou problematiku. Je možné konstatovat, že oba zkoumané projekty, Obnova vesnických

komunit Charity ČR v Indonésii a Bon Départ o. s. Humanitas Afrika v Burkině Faso, s určitou mírou pravděpodobnosti přispějí k posílení efektivnosti rozvojové spolupráce a ke globálním cílům genderové rovnosti a zplnomocnění žen.

Shrnutí aspektů efektivnosti

Co se týče principu **vlastnictví**, oba projekty vycházely z potřeb cílových skupin a z pochopení místní kultury a byly plánovány se zapojením místní komunity. Projekt zplnomocnění žen Bon Départ přizpůsobil svůj cíl místnímu kontextu a zaměřil se na ekonomické zplnomocnění žen. Projekt Obnova vesnických komunit odrazil potřeby a genderové problémy identifikované místními partnery, mezi které patří mimo jiné rozdílný dopad konfliktu na muže a ženy, postavení vdov, genderově odlišné potřeby, role a priority. V celkovém pohledu byly oba projekty přizpůsobeny místnímu genderovému kontextu a vzaly v úvahu místní potřeby, což je základním předpokladem pro úspěch projektů ve vztahu k efektivnosti rozvoje a globálním rozvojovým cílům.

Z hlediska **dopadu a udržitelnosti** obsahuje probíhající projekt Obnova vesnických komunit gender jako průřezové téma a zahrnuje genderové otázky do aktivit projektu; ve vztahu k cílové skupině nastavuje genderové indikátory. Projekt má potenciál obohatit efektivnost rozvoje a přispět k cílům MDG. Je však příliš brzy na to, aby mohlo být zhodnoceno využití získaných materiálů a znalostí cílovou skupinou a vyhodnocen dlouhodobý dopad a udržitelnost projektu. Zhodnocení pozitivního vlivu projektu na genderovou rovnost bude vyžadovat kvalitativní vyhodnocení na konci projektového cyklu, které doplní kvantitativní data. Bon Départ si zajistil pozitivní dopad tím, že účastnicím kursu profesního vzdělávání poskytnul certifikát o absolvování. Celých 36 % žen nalezlo novou práci ihned po ukončení kursu a je velmi pravděpodobné, že toto číslo od té doby vzrostlo. Lze předpokládat, že projekt měl dopad na genderové vztahy a umožnil zplnomocnění žen vyšším sebevědomím a ekonomickou nezávislostí a přístupem k moderním technologiím. Tím je projekt rovněž v souladu s rozvojovým cílem, jež se týká zplnomocnění žen a snížení chudoby. Je však nutné podotknout, že nebyla vyřešena dlouhodobá udržitelnost projektu, protože pokračování profesního školení není zajištěno ze strany NNO ani místních škol. Navzdory tomu byla vyvinutím nových vzdělávacích modulů posílena kapacita místních škol zapojených do projektu.

Partnerství se zdá být významným prvkem obou projektů. V projektu Obnova vesnických komunit vzniklo partnerství s komunitními skupinami ve vesnicích a také s místními autoritami v oblasti zemědělství a agro-lesnictví. Pro projekt Bon Départ bylo partnerství zásadní ve všech fázích: partnerství s rakouskou NNO s velkými zkušenostmi v oblasti profesního školení, s místními školami, zaměstnavateli stejně jako se ženskými NNO pro nábor účastnic školení.

Co se týče principu **koordinace**, během implementace projektu Obnova vesnických komunit dojde ke koordinaci založené na existujících vztazích s partnery a dalšími NNO pracujícími na podobných problémech v této oblasti. Ohledně projektu Bon Départ koordinace aktivit s jinými NNO, kromě partnerské organizace, nebyla zapotřebí kvůli specifickému zaměření projektu na profesní vzdělávání gramotných žen v hlavním městě Burkiny Faso. Podle Humanitas Afrika je projekt Bon Départ ve svém zaměření jedinečný, protože ostatní NNO ze Severu se zaměřují na základní vzdělávání ve venkovských oblastech Burkiny Faso.

Genderové zaměření projektu Obnova vesnických komunit je zřejmé při pohledu na složení terénního týmu, který na základě doporučení genderové analýzy zahrnuje tři pracovnice, jež se budou zaměřovat na specifické potřeby ohrožených domácností vedených ženami. Navíc dojde k úvodnímu školení terénních pracovnic a pracovníků v oblasti gender mainstreamingu, zemědělství a dalších otázkách projektu. Častá **komunikace a sdílení informací** mezi zapojenými subjekty byla běžným rysem projektu Bon Départ. Díky povaze projektu, který zahrnoval přípravu vzdělávacího modulu expertním týmem z různých škol, byla efefektivní komunikace pro úspěch projektu nezbytná.

Role organizací občanské společnosti

Jak bylo demonstrováno na dvou případových studiích, role NNO, které realizovaly projekty v terénu, je ve vztahu k rozvojové efektivnosti zásadní. V souvislosti s genderovými otázkami přispěly Humanitas Afrika i Charita ČR svými projekty do jisté míry k efektivnější rozvojové spolupráci tím, že vytvořily prostředí umožňující zplnomocnění žen a posun směrem ke genderové rovnosti. S ohledem na dosažené výsledky v rozvojové problematice je jejich role v rámci občanské společnosti nezastupitelná pro dosažení celkových globálních cílů i cílů české rozvojové

spolupráce. Tyto dvě případové studie také umožnily identifikovat nedostatky na straně CSO, což je rovněž rozhodujícím faktorem pro úspěšný rozvoj.

Genderová analýza projektu CHČR v Indonésii odhalila zásadní potřebu začlenit gender do cyklu projektu a poskytla nové podněty pro práci CHČR. Je velmi pravděpodobné, že připravovaná genderová politika a další plánované aktivity CHČR povedou ke zvyšování povědomí ostatních aktérů české rozvojové spolupráce, a upozorní na nedostatky v oblasti genderu a rozvoje na vládní i nevládní úrovni. Podobně projekt Humanitas Afrika – jeden z mála projektů zaměřených na zplnomocnění žen – může sloužit jako příklad pro českou rozvojovou komunitu. Dvojí přístup k gender mainstreamingu není v tento okamžik promítnut do české ODA navzdory existujícím potřebám rozvojového světa posílit specifická opatření zaměřená na zplnomocnění žen. Z uvedených důvodů lze roli občanské společnosti v českém kontextu chápat jako nezastupitelnou.

Míla Lukášová vystudovala obor mezinárodní vztahy a diplomacie. Posledních několik let se profesně zabývá lidskými právy žen a genderovou problematikou. Pracovala na genderovém projektu v Nadaci Open Society Fund Praha a v současné době působí v Centru ProEquality při Otevřené společnsti, o.p.s. Mezi oblast jejího zájmu patří zejména genderová dimenze rozvojové spolupráce a s tím související mezinárodní otázky.

Příloha

Co považujete za nejdůležitější aspekt / faktor rozvojové efektivnosti – úspěšné rozvojové spolupráce?[41]

VLASTNICTVÍ:

- Zahrnutí místních komunit do přípravy a implementace projektů založené na kulturním porozumění *(Byly místní komunity skutečně zapojeny do plánování projektu? Jak?)*
- Zaměření na potřeby rozvojové země, nikoliv na priority dárce *(Jakou prioritu mají genderové otázky mezi místními lidmi – muži a ženami?)*
- Participace příjemců při identifikaci potřeb a při plánování projektu *(Kdo inicioval myšlenku projektu? Kdo identifikoval / rozpoznal potřeby řešené projektem?)*

PARTNERSTVÍ:

- Partnerství a spolupráce mezi NNO v České republice a EU s dalšími CSO a s národními/vládními orgány
- Komunikace s místními partnery o jejich potřebách *(Je plánování projektu schopno flexibilně reagovat na měnící se potřeby?)*

DOPAD a UDRŽITELNOST:

- Zaměření na udržitelnost, genderová rovnost a dopad *(Jaká je pravděpodobnost, že pozitivní dopady budou pokračovat i po skončení projektu? Existují nějaké vazby mezi zlepšenou situací některých příjemců (např. žen, na něž byly genderové projekty cíleny) a zhoršenou situací jiných skupin?)*
- Vyhodnocení rozvojových projektů a práce *(Existuje vyhodnocení těchto projektů? Kdo tato hodnocení provádí? Jsou výsledky publikovány – kde a jakým způsobem?)*
- Zaměření na dopad *(Jaký je očekávaný dopad projektů? Je realistický?)*
- Provázanost mezi rozvojovými politikami a pomocí obecně
- Udržitelnost výsledků po skončení projektů
- Pozitivní (strukturální) sociální změny

KOORDINACE:

- Koordinace aktivit NNO *(Vyskytují se v oblasti nebo sektoru projektu nějaké spolupracující NNO?)*

SDÍLENÍ INFORMACÍ a KOMUNIKACE:

- Dobré a spolehlivé zdroje informací *(Jsou významné rozdíly mezi oficiálními statistikami nebo zprávami a reálnou situací v terénu?)*
- Znalost místní situace (Kdo jsou klíčové zdroje informací?)
- Sdílení informací, znalost a zkušenost mezi zúčastněnými organizacemi *(Jsou projektové zprávy veřejně publikovány? Jsou výsledky diskutovány s místními partnery?)*
- Komunikace s partnery *(Kdo má jakou zodpovědnost při řízení projektu, monitoringu a podávání zpráv?)*

[41] *Prioritní oblasti vymezené účastníky zahajovacího semináře projektu FoRS „Rozvojová efektivnost organizací občanské společnosti“ 18 listopadu 2008; ilustrující otázky dodala autorka.*

Dobré vládnutí

Proč je dobré vládnutí a demokratický dialog důležité pro rozvoj

Veronika Divišová | Člověk v tísni, o.p.s.

Úvod

V roce 2000 přislíbilo 191 členů OSN, že do roku 2015 naplní řadu cílů pro snížení chudoby a pro udržitelný rozvoj (tzv. rozvojové cíle tisíciletí). V miléniové deklaraci se členské státy dohodly, že *„vynaloží veškeré úsilí na podporu demokracie a právního řádu a na podporu respektování všech mezinárodně uznávaných lidských práv a základních svobod, včetně práva na rozvoj.“*[1]

Pařížská deklarace o účinnosti pomoci (2005) vznesla požadavky, které se všeobecně týkaly tématu dobrého vládnutí, například požadavky na transparentnost, plánování a poskytování pomoci s aktivním zapojením cílových zemí (ownership) a odpovědnosti. Mezinárodní deklarace Accra Agenda for Action (2008) představuje větší výzvu pro kvalitu veřejné správy a vládnutí v rozvojových zemích tím, že požaduje zaměření na posilování vůdčí role vlád cílových zemí v rozvojových programech, efektivní využití vládních systémů a zvyšování odpovědnosti za výsledky, zejména ve vztahu k rovnosti pohlaví, lidským právům a udržitelnosti životního prostředí.[2] Nedávné výzkumy a strategická rozhodnutí některých donátorů otevírají diskusi o roli demokratického vládnutí a demokratického participativního rozhodování v rámci účinné realizace rozvojové pomoci.[3]

Zavedení nových modalit pomoci Evropskou unií a dalšími dárci vyvolává diskusi o legitimitě podmiňování pomoci tak, aby byly přijímající země motivovány k posilování demokratického vládnutí.

Dárcovské instituce, mezinárodní organizace, vlády a politici z obou stran rozvojového partnerství mají klíčový vliv na definování strategií mezinárodní pomoci a na míru uplatnění podpory demokracie a demokratického vládnutí. Nicméně, organizace občanské společnosti jsou do rozvojové spolupráce zapojeny také ve velké míře a na mnoha úrovních – policy, advokacie a lobbying, tvorba programů, realizace programů, rozvojové vzdělávání a rozvojová osvěta apod.

[1] *United Nations: 55/2. United Nations Millennium Declaration, Resolution adopted by the General Assembly, 2000. www.un.org*

[2] *Accra Agenda for Action: Document endorsed by the High Level Forum on Aid Effectiveness, Accra, 2008.*

[3] *See for example: Katie Wright, Fostering Democratic Ownership, Alliance2015, 2008; Freedom from Oppression, Ministry for Foreign Affairs Sweden, 2008; For Democratic Governance, Ministry of Foreign Affairs, France, 2003; European Commission. Issues Paper: Towards an European Consensus on governance in development cooperation, 2006; Carlos Santiso, Good Governance and Aid Effectiveness: The World Bank and Conditionality, 2001.*

1. Záměr a metodologie

Účelem tohoto příspěvku je debata o roli podpory demokracie a demokratického vládnutí v rozvojové spolupráci. Konkrétně se snaží objasnit vliv podpory demokracie a demokratického vládnutí na účinnost pomoci.

Tento referát se zaměřuje na úroveň tvorby programů rozvojové spolupráce všemi rozvojovými aktéry. Obsah studie je připraven ze závěrů tematické diskuse „Rozvojová spolupráce a prosazování průřezového principu lidských práv a demokracie“, která se konala 9. března 2009 v rámci mezinárodní konference „Building Consensus about EU Policies on Democracy Support“ pořádané Ministerstvem zahraničních věcí České republiky, Evropskou komisí, European Partnership for Democracy (EPD) a Asociací pro podporu demokracie a lidských práv – DEMAS.

Mezi účastníky diskuse (panel a plénum) byli profesionálové jak s hlavním zaměřením na podporu demokracie, tak se zaměřením na rozvoj. Někteří účastníci spojovali obě zaměření. Účastníci byli představitelé vládních agentur, mezinárodních institucí, realizátoři rozvojové pomoci a programů na podporu demokracie a dále národní a evropští politikové.

2. Zjištění

Zjištění jsou sestavena podle hlavních otázek a témat, která byla vznesena během uskutečněné uvedené diskuse.

Týká demokracie rozvoje?

Zatímco terminologie a metodologie těchto dvou témat – demokracie a rozvoje – se liší, hlavní proklamovaný cíl je stejný: lepší život pro obyvatele rozvojových a nedemokratických zemí. Diskuse byla zahájena prohlášením, že podpora demokracie nemůže probíhat bez politiky a nestranná politika není politikou.

V tomto ohledu byla zdůrazněna potřeba podpory parlamentů, politických stran a politických lídrů. Existuje řada závazků k udržitelnému rozvoji a rozvojovým cílům tisíciletí – jeden cíl v rámci rozvojových cílů tisíciletí však chybí: cíl týkající se demokracie a demokratického vládnutí, jestliže nebude v centru všech našich intervencí. Demokracie, demokratizace a lidská práva musí být znovu aktivně podporována jako průřezová témata a tak musí být rovněž integrována do rozvojové praxe.

Je potřebná analýza mocenských vztahů, abychom porozuměli moci a struktuře společnosti. Na tomto základě pak může být dosaženo lepšího vlivu na změnu a dokonalejšího přispění k jejímu uskutečnění. Role parlamentů a parlamenty samotné by měly být ve středu pozornosti. Je proto nutné posílit kapacity politiků a podpora institucí musí být účinnější a odpovědnější.

Pobídky a podmíněnost

Bylo poukázáno na rozdíl mezi pobídkou k demokracii a pobídkou k demokratickému vládnutí, přičemž demokratické vládnutí je širší koncept. Demokratické vládnutí motivuje k dialogu a naopak. Finanční alokace do cílových zemí mohou být použity jako způsob pobídky k dialogu. Kroky vlád těchto zemí mohou být pak evaluovány (a vytvářeny) v tomto dialogu.

V rozvojové spolupráci existuje mezi dárci a partnerskými zeměmi smluvní vztah. Demokracie by měla být ústředním prvkem tohoto vztahu. Evropská Unie jako největší (rozvojový) dárce má silnou pozici pro motivování k demokratickému vládnutí. Evropská unie by měla využívat princip kontraktualismu, aby podnítila demokratické vládnutí. Měla by zavazovat partnerské země k aplikaci účinného demokratického vládnutí v rámci rozvojových programů financovaných EU i mimo něj. Proces evaluace výsledků by měl být reflektivní – měl by umožňovat diskusi a další rozvoj.

Podmíněnost pomoci ve vztahu k demokratickému vládnutí by měla mít „měkkou“ podobu. Reformy vládnutí budou snáze dosažitelné v rámci „peer process“, tzn. procesy stínových reforem v paralelní spolupráci se zeměmi se srovnatelným politicko-mocenským uspořádáním. Takové procesy mohou být zprostředkovány regionálními organizacemi, jako je například Africká Unie.

Příprava jakékoli přímé podpory veřejných rozpočtů (budget support) musí být cílená. Témata k podpoře v rámci určitých částí rozpočtu je nutné vybírat s uplatněním demokratické kultury a na základě úzké spolupráce s médii a občanskou společností.

Občanská společnost

Proces demokratického poskytování služeb vzniká dlouho a musí zahrnovat místní komunitu a všechny odpovídající zainteresované skupiny.

Proč by podpora demokracie měla být spojována se snižováním chudoby? Odpověď obsahuje tři důvody. Zaprvé, rozvoj zemí a společností není pouze ekonomického rázu, ale je to také proces zmocnění, jelikož chudoba znamená mimo jiné bezmocnost. Zadruhé, demokracie je populární. Lidé chtějí žít v demokracii a mít svobodu. Zatřetí, demokratická politika je nejlepším způsobem k udržení výhod / zisků, ke zprostředkování úspěchů.

Aktivní a inkluzivní demokracie musí být postaveny na širokém aktivním občanství, inkluzivním pro všechny, neopomíjejícím otázky rodu, znevýhodněných a marginalizovaných skupin. Rovněž by měl být kladen důraz na proces, nikoli na momenty (např. moment voleb apod.). Diskuse dospěla k pěti příležitostem a výzvám v tomto ohledu: hnutí směřující k demokratickému poskytování služeb; spravedlivé rozpočty; spravedlivá politika ve smyslu širokých politických procesů; politické zmocnění žen; demokratická místní správa jako základní příležitost umožňující zapojení občanů v politické rovině.

Klíčem k podpoře demokratizace by mělo být zapojení občanské společnosti a podporování vzniku občanské společnosti.

3. Závěry

Shrnutí aspektů efektivnosti

Účinnost mezinárodní rozvojové pomoci je v popředí zájmu aktérů a programů, které monitorují, ochraňují a propagují demokracii a dobré vládnutí. Realizátoři rozvojových aktivit nemohou dosáhnout udržitelného rozvoje aniž by vzali v potaz otázky politiky a vládnutí. Politici a podporovatelé demokracie nemohou uspět bez uvážení rozvojového kontextu v dané zemi nebo regionu.

Zkoumání mezinárodní pomoci vzhledem k její účinnosti na snižování chudoby musí přirozeně obsahovat kontrolu prosazování demokracie, demokratizace a lidských práv jako průřezových témat (mainstreaming).

Nové modality pomoci hrají klíčovou roli v usilování o vyšší účinnost pomoci. Svůj účel naplní pouze v případě, že bude zajištěno demokratické vládnutí a dialog v rámci daných rozvojových programů i mimo něj. Pobídky k demokratickému vládnutí a dialogu jsou plně oprávněné jako nástroj k dosažení účinnosti.

Role organizací občanské společnosti

Zapojení občanské společnosti je cílem a zároveň prostředkem rozvojové spolupráce. Chápání a uplatňování principů demokratického vládnutí a dialogu musí být zajištěno prostřednictvím programů na podporu vzniku občanské společnosti a programů uskutečňovaných občanskou společností. Účinné prosazování demokracie, demokratizace a lidských práv jako průřezových témat je vyžadováno u všech aktivit občanské společnosti v rozvojové spolupráci.

Proces tvorby inkluzivních demokracií ve formě aktivního občanství představuje zásadní roli pro organizace občanské společnosti. Konkrétní úkoly mohou spočívat například v činnosti směřující k posilování marginalizovaných skupin, zprostředkování demokratického dialogu a silnější občanské účasti v rozhodování a v evaluaci aktivit vlád.

Veronika Divišová pracuje ve společnosti Člověk v tísni jako koordinátorka mezinárodních vztahů. Věnuje se sledování evropské rozvojové a humanitární politiky.

Shrnutí případových studií

Efektivnost rozvoje - hledání nových cest

Daniel Svoboda | Development Worldwide

FoRS - České fórum pro rozvojovou spolupráci, platforma NNO z nové členské země Evropské unie odsouhlasila již v roce 2007, že se během českého předsednictví v Radě EU zaměříme na aktivní zapojení do světové diskuse o efektivnosti rozvojové pomoci (Aid Effectiveness) resp. efektivnosti rozvoje (Development Effectiveness).

Téma rozvojové efektivnosti organizací občanské společnosti (CSO Development Effectiveness) podpořila většina členů FoRS a mnozí z nich se do společného „Prezidentského" projektu aktivně zapojili. Během dvou let diskusí a konzultací jsme měli unikátní příležitost si mnohé aspekty úspěšnosti našich projektů a aktivit ujasnit, stále však zjišťujeme, že se objevují nové výzvy. Možná ale právě poznání, že v mnoha případech neexistuje jediná správná odpověď (a že někdy dokonce neexistuje žádná odpověď či vhodné řešení), je tím nejdůležitějším sdělením a také důkazem toho, že nám opravdu záleží na výsledcích naší práce.

Rozvoj nelze koupit v supermarketu, a to ani v případě výprodejových slev, bezplatných vzorků a dotovaných ochutnávek. Rozvoj totiž není závislý pouze na množství peněz a dokonce ani na kvalitě či rychlosti rozvojové pomoci. Rozvoj potřebuje dlouhodobě fungující a vyvíjející se systémy, otevřené a předvídatelné vztahy, jasnou odpovědnost za sebe i za druhé. A také nelze zapomínat na pochyby, na neustálé hledání správných cest a na změny, bez kterých žádné zlepšení nemůže nastat. To všechno pak závisí hlavně na lidech, jejich přístupech a vzájemných vazbách.

V rámci projektu FoRS jsme se pokusili podívat s jistým nadhledem na naše konkrétní rozvojové iniciativy a společně v nich najít naši skutečnou roli a nejdůležitější aspekty, které rozhodují o úspěchu a neúspěchu, tedy o dopadech našich projektů na rozvojový svět a také o jejich udržitelnosti.

Při zadání úkolů pro členy platformy FoRS jsme úmyslně odolávali požadavkům na stanovení principů efektivnosti předem, abychom neomezovali osobní reflexe a sebereflexe. Před přípravou studií uvedených v této publikaci jsme proto všem zapojeným organizacím položili pouze několik relativně jednoduchých otázek:

- Co v rámci rozvojové spolupráce děláte a PROČ?
- Můžete identifikovat, co je na vašich přístupech a postupech nejdůležitější?
- V čem je podle vás specifická role CSO, kde je jejich největší přidaná hodnota?
- Myslíte, že se dá některá z vašich zkušeností zobecnit?

Postupně se k jednotlivým tématům vynořovaly desítky dalších otázek, objevovaly se nové souvislosti a diskuse byla občas docela bouřlivá. Opakovaně jsme si museli vzájemně vyjasňovat naše chápání celé problematiky a procvičili jsme si tak možná hlavní byť opomíjené principy efektivnosti, tedy VZÁJEMNOU KOMUNIKACI a TRPĚLIVOST…

Příkladů z rozvojové praxe jsme nakonec získali více, než jsme čekali (a příspěvky byly delší, než jsme čekali). Většina z nich dobře popisuje konkrétní rozvojové projekty, některé fundovaně analyzují problematiku dílčích oblastí rozvojové spolupráce a uvedeno je i politické prohlášení jedné z tematických pracovních skupin.

Přestože původním záměrem bylo zpracovat naše zkušenosti s efektivností rozvojových projektů formou případových studií, rozhodli jsme se nakonec zařadit do publikace všechny příspěvky právě kvůli jejich různorodosti a kontrastu.

Studie ostatně přinášejí i další zajímavé zjištění - zatímco po odborné stránce jsme většinou schopni naše projekty a výsledky dobře vysvětlit a obhájit, problémem se ukázala být naše nezkušenost s popisem skutečného života a také podceňování vlastních názorů a pocitů. Není se vlastně čemu divit - vlastní názor byl v totalitních režimech po mnoho desítek let projevem třídního nepřátelství (*„samozřejmě že mám vlastní názor, ale zásadně s ním nesouhlasím“*) a cit byl považován za slabost. Ostatně ani evropská současnost plná proklamací, o kterých není připuštěna diskuse, rozvoji osobností a lidských citů příliš neprospívá.

V mnoha případech dodnes opakujeme „akceptovatelné pravdy“ a obecná konstatování a bojíme se říkat tak prosté věci, jako že *„nejdůležitější bylo dívat se do očí a pořádně poslouchat“*. Často také ještě neumíme poznat a přiznat problémy a připustit si vlastní chyby či neznalost. Jenže teprve po rozpoznání chyb a příčin poznaných problémů lze hledat řešení a mluvit o vývoji. A rozvojová spolupráce je jednoznačně zaměřena na řešení problémů!

Také nedovedeme prosazovat sami sebe, podceňujeme vlastní zkušenosti a často čekáme, až nás nasměruje nebo za nás rozhodne někdo jiný. SEBEDŮVĚRA tedy může být dalším principem, který by zejména u nových donorů a u partnerů v rozvojových zemích měl být cíleně posilován.

Některé studie rovněž jasně dokladují význam mezinárodních závazků. V několika příkladech jsou principy efektivnosti CSO konfrontovány s Miléniovými rozvojovými cíli nebo Pařížskou deklarací o efektivnosti pomoci. Současně však jednoznačně ukazují na nutnost více propojit tyto závazky s realitou rozvojového světa a postoupit od technicistických přístupů ke skutečnému zájmu o lidské bytosti a jejich základní lidská práva.

Přes všechna uvedená omezení a různorodost stojí všechny studie v publikaci za přečtení a zamyšlení. V mnoha z nich sice nezazní slovo občanská společnost nebo efektivnost příliš často, ale já jsem přesvědčen, že hlavní principy rozvojové efektivnosti CSO v nich začínají krystalizovat. Nehodlám teď navrhovat nové definice, formulovat závazky a hledat konkrétní indikátory. Chtěl bych však předložit pár námětů, které se týkají všech uvedených příkladů. Vyčetli jste je z těch příběhů také?

1. Klíčové aspekty rozvojové efektivnosti

Bez ZNALOSTI PROSTŘEDÍ, analýzy skutečných potřeb a motivací a bez pochopení lidí a širšího kontextu nemá rozvojová spolupráce smysl ani efekt.

Cílové skupiny a místní aktéři musí PARTICIPOVAT od samého začátku, donor ani partner z rozvinuté země nemůže přemýšlet, jednat a žít místo nich. DEMOKRATICKÉ VLASTNICTVÍ neznamená formální předání a převzetí výstupů projektu ale zejména ztotožnění se s výběrem priorit a s cíli i postupy rozvojové intervence. Donoři i CSO se musí soustředit na FACILITACI místního vlastnictví a participace a opustit principy nekritického prosazování vlastních hodnot a názorů.

Dlouhodobá efektivnost rozvoje je podmíněna jednak SYSTÉMOVÝMI ZMĚNAMI národních i globálních přístupů a jednak cílenou PODPOROU MARGINALIZOVANÝCH SKUPIN a odstraňováním kulturních či generačních bariér.

Bez úcty, respektu, empatie a snahy o vzájemné porozumění nemůže fungovat rozvojové PARTNERSTVÍ, role i motivace jednotlivých aktérů musí být jasné a oboustranně akceptované. Partnerství je dlouhodobý proces, vztahy i kapacity je nutné budovat a udržovat.

Rozvojová problematika je o dosažení a multiplikaci pozitivních lokálních dopadů a jejich UDRŽITELNOSTI v širších SOUVISLOSTECH dané země, sektoru, lokality či cílové skupiny. Osamocený projekt nebo projekt nezohledňující adekvátnost řešení v místních podmínkách a principy DOBRÉHO VLÁDNUTÍ se zapojením občanů nemůže mnoho změnit. Je proto nutné posilovat vazby v komunitě, mezi regiony, sektory a aktéry a také mezi politikami a reálným životem.

Každý rozvojový aktér by měl nést osobní ODPOVĚDNOST - vůči sobě i ostatním, ať už ve vztahu k transparentnosti a předvídatelnosti rozhodovacích mechanismů nebo ve vztahu k vykazování výsledků rozvojové spolupráce. S tím souvisí osobní zainteresovanost a otevřenost partnerství – sdílení informací a zkušeností, pochybností, nápadů a také umění se dohodnout i nedohodnout.

2. Role organizací občanské společnosti

Pokud jde o specifické role CSO, nejčastěji zazněla PRÁCE PŘÍMO S KOMUNITAMI A MARGINALIZOVANÝMI SKUPINAMI, které jsou na okraji zájmu vlád ať z hlediska územního (venkovské oblasti) nebo z hlediska tradičně znevýhodněného postavení (ženy, etnické menšiny, staří a handicapovaní lidé, ale také místní občanské organizace). CSO projevují skutečný zájem o život těchto lidí, naslouchají jejich starostem, žijí a pracují s nimi a často jsou prvními nebo jedinými aktéry, kteří pomáhají povzbudit jejich motivace a sebedůvěru. Z přímé práce s komunitami také vyplývá důkladná znalost místních podmínek, problémů, potřeb i rolí.

CSO často také zaplňují mezeru v POSKYTOVÁNÍ ZÁKLADNÍCH SLUŽEB (zejména sociální péče, zdravotnictví a ochrana zdraví, vzdělávání) nebo řeší nedostatečnou infrastrukturu (zásobování vodou či elektřinou, hygienické zázemí, školy a školící centra, zdravotní střediska apod.).

Důležitou úlohou je BUDOVÁNÍ MÍSTNÍCH KAPACIT A FACILITACE SPOLUPRÁCE s místními úřady a dalšími organizacemi. Podporovány jsou různé formy partnerství a networkingu, vzdělávací aktivity a demonstrace úspěšných postupů a technik.

Mezi další úkoly CSO patří OBHAJOBA ZÁJMŮ TĚCH NEJPOTŘEBNĚJŠÍCH, lobování v jejich prospěch a šíření informací o jejich problémech a potřebách. Zejména v poslední době přitom dochází k výraznému posunu od původního zastupování ohrožených skupin k podpoře jejich vlastního sebeuvědomění a sebeprosazování. V této souvislosti je třeba si uvědomit, že PŘÍMÁ PARTICIPACE je součástí transformačního procesu - účinné a udržitelné řešení musí vždy vycházet ze společnosti a málokdy může být prosazeno zvenku.
Opominout nelze ani schopnost CSO nacházet alternativní a KOMPLEMENTÁRNÍ ZDROJE FINANCOVÁNÍ na místní i mezinárodní úrovni (orientace na zajištění nových zdrojů obživy či financování v cílovém regionu nebo kofinancování projektů a programů ze soukromých zdrojů).

Patrně nejdůležitější aspekt, který odlišuje CSO od dalších aktérů, vyplývá z faktu, že CSO jsou integrální součástí občanské společnosti. Tímto aspektem je přímá ZODPOVĚDNOST VŮČI OBČANŮM, tedy odpovědnost za pozitivní výsledky pro cílové skupiny. Tato zodpovědnost nemůže být nahrazena sebelepším systémem finančního reportingu vůči donorům. Je extrémně důležité, aby se tento způsob „ŘÍZENÍ K VÝSLEDKŮM“, tedy důraz na dopady pro cílové skupiny, stal základem všech budoucích rozvojových politik, strategií a programů.

3. Externí podmínky

Třetím tématem, které případové studie otevírají, jsou externí faktory umožňující nebo znemožňující efektivní práci CSO (*„enabling environment“*).
Největší úspěchy mají rozvojové intervence tam, kde existuje DŮVĚRA mezi donorem a realizátorem projektu. Tato důvěra musí být samozřejmě založena na OBOUSTRANNÉ ODPOVĚDNOSTI (donora za včasná a transparentní rozhodnutí i za operativní financování a realizátora za účelné a transparentní využití svěřených prostředků) a hlavně na společném chápání faktu, že smyslem podpořené intervence jsou její VÝSLEDKY. Administrativní bariéry bohužel dosud často vedou k tomu, že se primárně sledují kvantitativní indikátory realizovaných aktivit a ne kvantitativní a kvalitativní změny v životě cílových skupin. A o ty by nám mělo jít především.

Omezujícím faktorem je často strach z neúspěchu, a to na straně CSO i donora. Pro rozvoj a odstraňování chudoby ale neexistuje univerzální recept a pro efektivnost rozvoje je zcela klíčové učit se z úspěchů i neúspěchů. OTEVŘENÁ KOMUNIKACE, SDÍLENÍ NEJLEPŠÍCH PRAKTIK I POUČENÍ Z CHYB a DŮRAZ NA EVALUACI DOPADŮ jsou pro efektivnost rozvojové spolupráce zásadními aspekty.

Kromě budování vzájemné důvěry a otevřené komunikace, tedy podpory morální, je samozřejmě nezbytná i PODPORA POLITICKÁ (odpovídající legislativa a vhodné nástroje) a PODPORA FINANČNÍ. Je zjevné, že finanční prostředky na rozvojovou spolupráci nejsou generovány administra-

tivním aparátem donorských institucí, ale pocházejí z daní a příjmů občanů. Organizace občanské společnosti by proto měly mít právo a odpovědnost podílet se na jejich efektivním využití právě ve prospěch občanů - obyvatel naší planety. Významná míra kofinancování ze strany CSO, tedy jejich schopnost získat důvěru a dobrovolnou finanční podporu přímo od občanů, potvrzuje jejich mandát důležitého a rovnoprávného aktéra v oblasti rozvojové spolupráce.

Závěrem bych chtěl poděkovat všem účastníkům projektu FoRS za otevřený přístup k hodnocení vlastních rozvojových aktivit. Věřím, že sdílené zkušenosti a společné diskuse nám všem pomohly lépe si uvědomit skutečné motivace naší práce a přispěly k hledání nových cest, jak co nejlépe pomáhat při odstraňování nerovností na naší planetě. Je zjevné, že několik případových studií nemůže změnit svět. Mohou však alespoň trochu podpořit změnu myšlení a přístupů jednotlivých rozvojových aktérů. Rozvoj se totiž týká lidí, jejich životů a také vzájemné komunikace. Bez zlepšení mezilidských vztahů nemůže problémy rozvojového světa vyřešit žádná technologie, administrativní opatření nebo finanční intervence.

Daniel Svoboda, Development Worldwide
Daniel je aktivní v oblastech ochrany životního prostředí a rozvojové spolupráce, se speciálním zaměřením na management projektového cyklu a evaluace rozvojových projektů. Je předsedou občanského sdružení Development Worldwide (DWW) a také Vice-President IDEAS - International Development Evaluation Association. Úzce spolupracuje s platformou FoRS - Českým fórem pro rozvojovou spolupráci a evropskou nevládní konfederací CONCORD - European NGO Confederation for Relief and Development (včetně zastoupení v Global Facilitation Group on CSO Development Effectiveness). Má zahraniční pracovní zkušenost z mnoha zemí, zejména Slovenska, Litvy, Lotyšska, Maďarska, Rumunska, Rakouska a Belgie v Evropě, Bosny a Hercegoviny v balkánském regionu a z Indie, Tanzanie, Jižní Afriky, Palestiny, Malajsie a Vietnamu v rozvojovém světě.

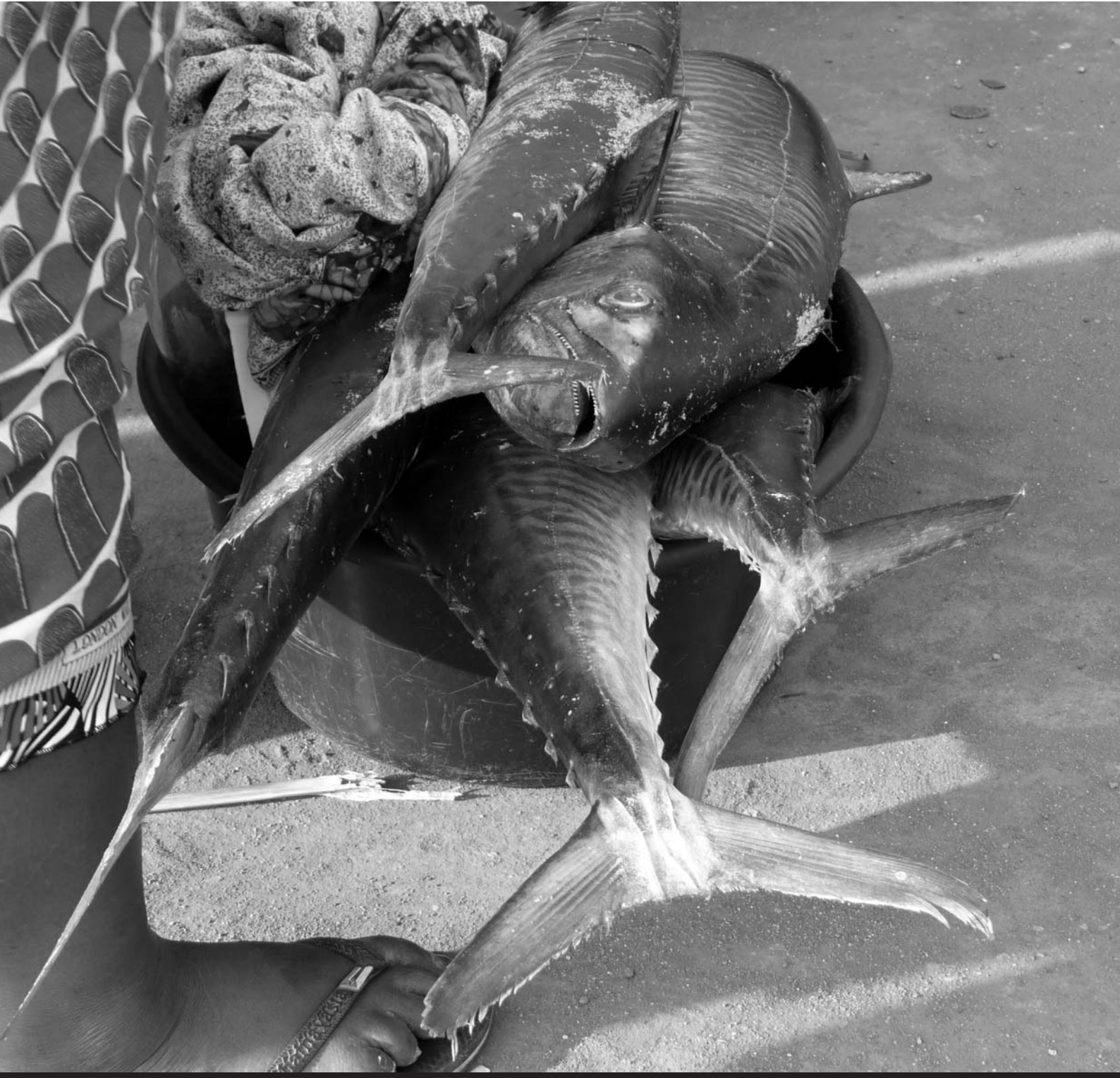

Rybí trh v Marracuene, Mozambik, foto Jana Krczmářová

ADRA

glopolis
Prague Global Policy Institute
Pražský institut pro globální politiku

EDUCON
OBČANSKÉ SDRUŽENÍ ~ NGO

PROEQUALITY

ČLOVĚK V TÍSNI
SPOLEČNOST PŘÍTEL O.P.S.

Charita
Česká republika

OBČANSKÉ SDRUŽENÍ
ŽIVOT 90

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

EUROSOLAR
Europäische Vereinigung für Erneuerbare Energien e.V.

HelpAge International
age helps

multikulturní centrum praha

Ekumenická Akademie Praha

Sue Ryder International

DEVELOPMENT WORLD WIDE

wastech® a.s.

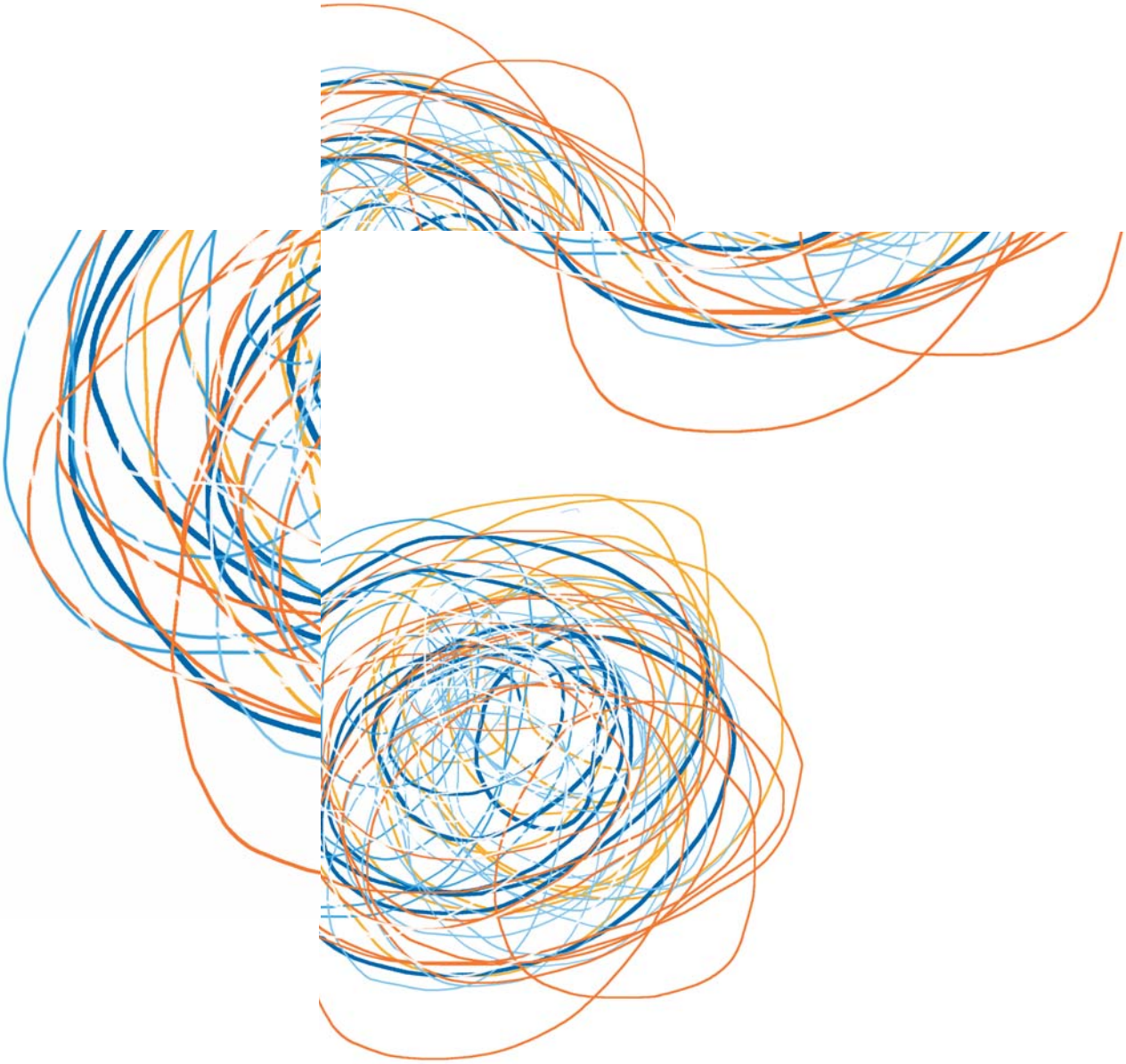

www.fors.cz